

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МЕЛІТОПОЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО**

КАФЕДРА ПРАВА

ПОПЕНКО Я.В.

**КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ З
НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ
«МІЖНАРОДНЕ ПРАВО»
ДЛЯ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ
ОСВІТИ СПЕЦІАЛЬНОСТІ 081
«ПРАВО»**

ЗАПОРІЖЖЯ, 2024

УДК 341 (075.8)

Попенко Я.В. Конспект лекцій з навчальної дисципліни «Міжнародне право» для здобувачів вищої освіти спеціальності 081 «Право». Запоріжжя : МДПУ ім. Б.Хмельницького, 2024. 96 с.

Конспект лекцій з навчальної дисципліни «Міжнародне право» рекомендований для підготовки здобувачів вищої освіти спеціальності 081 Право. В ньому стисло представлений лекційний матеріал з тринадцяти тем освітнього компоненту «Міжнародне право».

Тематично лекції відповідають програмі освітнього компоненту та надають необхідний матеріал із загальних положення міжнародного права та основних галузей міжнародного права.

Конспект лекцій призначений для здобувачів вищої освіти освітньо-професійної програми Право денної та заочної форм навчання Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького.

Рецензент:

Шатіло Володимир Анатолійович – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри конституційного та адміністративного права Національного транспортного університету, Заслужений юрист України

Затверджено на засіданні кафедри права, протокол № 9 від 16.02.2024 р.

ЗМІСТ

ВСТУП	4
БЛОК 1. ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА	5
Лекція № 1: Поняття міжнародного права. Джерела, принципи і норми міжнародного права.	5
Лекція № 2: Суб'єкти міжнародного права. Інститути міжнародно-правового визнання і правонаступництво держав	11
Лекція № 3: Міжнародно-правова відповідальність. Мирні засоби вирішення спорів	16
Лекція № 4: Населення та територія в міжнародному праві	23
БЛОК 2. ГАЛУЗІ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА	33
Лекція № 5: Право міжнародних договорів	33
Лекція № 6: Дипломатичне і консульське право	39
Лекція № 7: Право міжнародних організацій	46
Лекція № 8: Право міжнародної безпеки	54
Лекція № 9: Міжнародне екологічне право	59
Лекція № 10: Міжнародне морське право	67
Лекція № 11: Міжнародне повітряне і космічне право	73
Лекція № 12: Міжнародне кримінальне право	80
Лекція № 13: Міжнародне гуманітарне право	87
РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА	93
Основна література	93
Допоміжна література	93
ІНФОРМАЦІЙНІ РЕСУРСИ В ІНТЕРНЕТІ	96

ВСТУП

З огляду на сучасний стан і тенденції розвитку міждержавних відносин міжнародне право посідає важливе місце в регулюванні суспільних відносин як у всьому світі, так і в окремих державах, виконуючи роль одного з їх ключових регуляторів. Порушення норм міжнародного права призводить до виникнення загроз світового правопорядку, миру та безпеці. Міжнародне право виникло разом із державами через необхідність регулювання міжнародних відносин і пододало тривалий шлях свого історичного розвитку. Воно тісно пов'язане з історією формування та розвитку всього світового співтовариства. Сучасне міжнародне право, яке ґрунтується на концепції узгодження волі держав, є динамічним за своєю природою, постійно розвивається й дедалі частіше охоплює нові сфери міжнародного співробітництва.

Все це робить міжнародне право особливо значущим, і за його відсутності система міжнародних відносин буде неспроможною належним чином функціонувати. Тому вивчення такого освітнього компоненту як «Міжнародне право» набуває особливого значення для підготовки майбутніх юристів, оскільки збагачує потенційних фахівців знаннями, що дозволяють орієнтуватися у процесах, які відбуваються на світовому рівні та безпосередньо впливають на розвиток міжнародних відносин.

Дисципліна пропонує широкий огляд питань міжнародного права та його різноманітних напрямків, його ставлення до політики та сучасних проблем системи міжнародно-політичних та міжнародно-економічних відносин.

Звернення до актуальних проблем міжнародного життя стимулює інтерес здобувачів вищої освіти освітньої програми Право до пізнання та практичного застосування отриманих знань, сприяє формуванню умінь системно сприймати події, що відбуваються в сучасному світі, розвиває навички вироблення аналітичних підходів до їх оцінювання, що ґрунтуються на міжнародному праві.

Конспект лекцій із навчальної дисципліни «Міжнародне право» рекомендований для підготовки здобувачів вищої освіти спеціальності 081 Право. В ньому стисло представлений лекційний матеріал з тринадцяти тем освітнього компоненту «Міжнародне право». Тематично лекції відповідають програмі освітнього компоненту та надають необхідний матеріал із загальних положення міжнародного права та основних галузей міжнародного права.

Конспект лекцій призначений для здобувачів вищої освіти освітньо-професійної програми Право денної та заочної форм навчання Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького.

БЛОК 1. ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

ЛЕКЦІЯ № 1.

ТЕМА ЛЕКЦІЇ: ПОНЯТТЯ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА. ДЖЕРЕЛА, ПРИНЦИПИ І НОРМИ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА.

План лекції

1. Міжнародне право як особлива система права.
2. Функції міжнародного права.
3. Поняття міжнародно-правових відносин.
4. Принципи міжнародного права.

Зміст лекції

1. Міжнародне право як особлива система права.

Міжнародне право (у широкому розумінні) – система договірних і звичаєвих норм, які регулюють взаємовідносини між державами та іншими суб'єктами міжнародного права, визначають взаємні права й обов'язки, виражають їх узгоджену волю і спрямовуються на врегулювання міжнародних відносин з метою розвитку міжнародного співробітництва та забезпечення міжнародного миру та безпеки.

Міжнародне право (у вузькому розумінні) – це особлива система права, що регулює відносини між державами й іншими учасниками міжнародно-правових відносин.

Термін «міжнародне право» є достатньо широко вживаним та визнаним у різних сферах діяльності: правовій сфері (юриспруденції), дипломатичній діяльності та зовнішньополітичній практиці держав. У свою чергу наукою, як з давніх часів до сьогодення, запропоновано більше тисячі різних понять та визначень міжнародного права. Визначення міжнародного права залежать від школи, теорії чи концепції, якої дотримуються автори-науковці.

Таким чином, «міжнародне право» – це самостійна система права, яка складається з юридично обов'язкових принципів і норм, основним завданням яких є регулювання відносин між державами та іншими суб'єктами міжнародного права з метою забезпечення миру, безпеки та співпраці.

Характерні риси сучасного міжнародного права:

1. Заборона застосування сили чи погрози силою;
2. Мирне вирішення міжнародних спорів;
3. Відмова від застосування такої концепції, як «міжнародне право – право цивілізованих народів»;
4. Гнучке поєднання універсального, загального, регіонального, локального і партикулярного регулювання міжнародних відносин;
5. Використання різних механізмів формування, забезпечення і застосування норм міжнародного права, які характеризуються ефективністю;
6. Ключова роль норм щодо захисту та поваги прав і свобод людини;
7. Зростання ролі міжнародних організацій та перерозподіл деяких класичних функцій, повноважень держав на відповідні міжнародні організації;
8. Гуманізація міжнародного права;
9. Зростання ролі процесуальних, процедурних компонентів міжнародного права;
10. Активізація взаємодії та взаємовпливу з різними системами управління в процесі регулювання міжнародних відносин;
11. Розширення сфери міжнародно-правового регулювання.

Сфера дії міжнародного права – це межі застосування міжнародно-правових норм. Так як міжнародне право є самостійною системою права, то в сфері дії міжнародного права виділяють особливі об'єкт, предмет та метод правового регулювання, а також особливі суб'єкти міжнародного права. Залежно від того, що виступає в той або інший момент центральною ланкою такої дії, сфера дії міжнародного права, із погляду його теорії, може проявлятися наступним чином:

- сфера об'єктна, тобто, сфера, обумовлена колом регульованих міжнародно-правових відносин, які є об'єктом міжнародного права;
- сфера суб'єктна, яка обумовлена колом суб'єктів міжнародного права;
- сфера просторова, тобто, територіальна у вузькому значенні слова.

Суб'єктна сфера визначається довкола суб'єктів, на яких поширюється дія міжнародного права.

Об'єктна сфера дії міжнародного права – це певне коло міжнародних (в основному міждержавних) відносин, які потрапляють під його регламентацію. Об'єктом міжнародно-правового регулювання є ті суспільні відносини, які можуть виникати в рамках міжнародного співтовариства, з приводу тих чи інших матеріальних та/чи нематеріальних благ. Об'єктна сфера пов'язана з суб'єктною, оскільки в неї входять тільки відносини між суб'єктами міжнародного права.

Просторова сфера дії міжнародного права привертає основну увагу практики. Йдеться про ті сухопутні, водні, повітряні, космічні простори, в яких діє міжнародне право. Абсолютною просторовою сферою дії норм міжнародного права виступають такі простори, як космос, Світовий океан, Антарктика, що є міжнародними просторами. Ці простори абсолютно підпадають під просторову дію норм міжнародного права. Лише міжнародне право визначає їх режим.

Система міжнародного права є комплексом юридичних принципів і норм, що характеризується принциповою єдністю і одночасно впорядкованим підрозділом на відносно самостійні частини (галузі, підгалузі, інститути). Первинним елементом системи міжнародного права є норма.

Класифікацію міжнародно-правових норм можна провести за декількома підставами: диспозитивні і імперативні, універсальні і регіональні, багатосторонні і двосторонні і так далі. Норми міжнародного права утворюють інститути і галузі міжнародного права, які, у свою чергу, також є елементами системи міжнародного права.

Особливою підсистемою системи міжнародного права є такий компонент як галузь міжнародного права. Галузь міжнародного права є найбільшим компонентом внутрішньої структури системи міжнародного права.

Галузь міжнародного права – це комплекс однорідних норм певного функціонального призначення. У системі міжнародного права розрізняють наступні галузі:

- основні галузі;
- традиційні галузі;
- комплексні галузі;
- профільні галузі.

Єдиного офіційного переліку таких галузей не існує, але можна запропонувати перелік галузей права, що визнається більшістю юристів-міжнародників:

1. Населення в міжнародному праві;
2. Правовий режим території в міжнародному праві;
3. Право міжнародних договорів;
4. Міжнародне морське право;
5. Міжнародне повітряне право;
6. Міжнародне космічне право;
7. Дипломатичне та консульське право;
8. Право міжнародних організацій;
9. Право міжнародної безпеки;

10. Гуманітарне право;
11. Міжнародна боротьба зі злочинністю;
12. Міжнародно-правова відповідальність.

Система міжнародного права є системою відкритого типу. Постійно розширюється коло суб'єктів, а також об'єктів регулювання. Це пов'язано із розвитком вже існуючих галузей права, а також з появою нових.

Серед відносно нових галузей права слід назвати:

1. Міжнародне право захисту прав людини;
2. Міжнародне економічне право;
3. Міжнародне екологічне право;
4. Міжнародне атомне право тощо.

Джерела міжнародного права – спосіб творення і форми, в яких існують норми міжнародного права.

Основні джерела міжнародного права:

1. Міжнародний договір – угода між суб'єктами міжнародного права, що надає їм взаємні права й обов'язки.
2. Міжнародно-правовий звичай – правило, що склалося на основі міжнародної практики і за яким суб'єкти міжнародного права визнають юридично-обов'язковий характер, тобто сприймають його як правову норму.
3. Загальні принципи права.

Допоміжна джерела міжнародного права:

1. Акти міжнародних організацій;
2. Рішення міжнародних судових і арбітражних органів;
3. Доктрини спеціалістів у галузі міжнародного права;
4. Внутрішньодержавні закони і рішення національних судів;
5. Державна правова практика застосування міжнародного права.

2. Функції міжнародного права.

Функції міжнародного права – це способи та форми впливу міжнародного права на міжнародні відносини, які зумовлені об'єктом, предметом і методом правового регулювання, правами та обов'язками суб'єктів і його джерелами.

Основними функціями міжнародного права є:

1. Координуюча функція полягає у тому, щоб за допомогою його норм встановлювати правила поведінки, які є стандартами для усіх держав у їх взаємовідносинах;
2. Регулююча функція полягає у тому, що в нормах і загально визначених принципах держав закріплюються правила, без яких неможливе їх спільне існування та спілкування;
3. Забезпечувальна функція полягає в тому, що міжнародне право містить норми, які спонукають держави дотримуватись певних правил поведінки як у мирний час, так і під час війни;
4. Охоронна функція полягає у тому, що міжнародне право закріплює механізми, які захищають законні права й інтереси держави та дозволяють спільно (колективно) карати порушників.

3. Поняття міжнародно-правових відносин.

Об'єкт міжнародного права – це міжнародні відносини, що регулюються принципами і нормами міжнародного права, тобто правовідносини суб'єктів міжнародного права, які можуть складатися у процесі реалізації ними своїх прав і обов'язків.

Предметом міжнародного права є матеріальні й нематеріальні блага, дії або утримання від дій, які не належать виключно до внутрішньої компетенції держави, стосовно яких суб'єкти міжнародного права можуть вступати у правовідносини.

Міжнародно-правові відносини – сукупність економічних, політичних, ідеологічних, правових, дипломатичних, військових та інших зв'язків між державами, основними соціальними, економічними і громадськими рухами, які діють на міжнародній арені, тобто між народами.

Завдання міжнародно-правових відносин:

- забезпечення миру;
- зміцнення співробітництва між державами;
- розширення міжнародних відносин;
- підвищення ролі науково-технічного прогресу;
- посилення інтернаціоналізації господарського життя;
- підвищення ролі міжнародних організацій;
- розв'язання якісно нових міжнародних проблем, що виникають;
- запобігання ядерній війні;
- роззброєння.

Класифікація міжнародно-правових відносин:

- міждержавні відносини урядового характеру;
- міждержавні відносини неурядового характеру;
- внутрішньодержавні відносини, що належать до сфери міжнародно-правового регулювання.

4. Принципи міжнародного права.

Принципи міжнародного права – це система основоположних норм міжнародного права, які регулюють відносини між його суб'єктами і є критерієм правомірності міжнародних правотворчого та правозастосовного процесів, дійсності інших міжнародно-правових норм.

Принципи міжнародного права виконують наступні функції:

1. Зміцнення наявної системи міжнародних відносин та сприяння її передбачуваному розвитку;
2. Сприяння становленню і розвитку системи міжнародного права як безпосередньо, так і шляхом об'єднання норм, інститутів та галузей навколо власних загальнообов'язкових правил;
3. Закріплення основних прав, обов'язків і законних інтересів суб'єктів міжнародного права, визначення основ їхньої взаємодії шляхом установавання правових статусів;
4. Забезпечення основних засад правотворчого і правозастосовного процесів;
5. Зміцнення міжнародної законності, визначення її сутності;
6. Укріплення системи міжнародного правопорядку та визначення напрямів його розвитку;
7. Заповнення прогалів у міжнародному праві;
8. Формування і розвитку міжнародної правосвідомості.

Основні принципи міжнародного права закріплені в Статуті ООН (преамбула, ст. 1-2). Розширювальне тлумачення основних принципів дається в Декларації про принципи міжнародного права, які стосуються дружніх відносин і співробітництва між державами відповідно до Статуту ООН, прийнятій на XXV сесії Генеральної Асамблеї ООН в 1970 р. У Заключному акті Наради з безпеки і співробітництва в Європі (НБСЕ), підписаному в Гельсінкі 01.08.1975 р. міститься Декларація принципів, якими держави-учасниці будуть керуватися у взаємних відносинах.

Ознаками основних принципів міжнародного права можна вважати:

1. Вони є загальновизнаними. Світова співдружність держав закріпила їх у Статуті ООН; у Декларації про принципи міжнародного права, які стосуються дружніх відносин та співробітництва між державами відповідно до Статуту ООН 1970 р., у Заключному акті Наради з питань безпеки та співробітництва у Європі 1975 р. і в ряді інших міжнародних документів. З часу закріплення основних принципів міжнародного права у вказаних документах жоден суб'єкт міжнародного права не заявив, що він їх не визнає.

2. Вони є універсальними – обов'язковими для виконання всіма суб'єктами міжнародного права, незалежно від того, чи вони є членами ООН, чи брали участь у прийнятті вищезазначеної Декларації.

3. Вони є критерієм законності всієї системи міжнародно-правових норм. Основні принципи міжнародного права мають перевагу над іншими нормами цієї системи права. Таку перевагу закріплено у ст. 103 Статуту ООН, ст. 53 Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 р., у Віденській конвенції про право міжнародних договорів між державами та міжнародними організаціями або між міжнародними організаціями 1986 р. За цими міжнародно-правовими актами норми міжнародного права не можуть суперечити основним принципам міжнародного права.

Основний принцип міжнародного права може бути змінено або скасовано тільки новим принципом.

4. Вони є фундаментом міжнародного правопорядку. Вони досить часто застосовуються за наявності прогалін у міжнародному праві. Це нерідко практикується в нових сферах міждержавного співробітництва, де ще не вироблено відповідного міжнародно-правового масиву норм.

5. Основні принципи міжнародного права функціонують тільки у взаємодії. Вони мають комплексний характер, обумовлюють один одного. Зміст одного принципу можна цілком з'ясувати лише в контексті інших принципів.

Існує чимало класифікацій основних принципів міжнародного права за різними критеріями. Напр.:

- універсальні;
- регіональні
- локальні чи партикулярні.

Або:

- загальносистемні принципи;
- галузеві принципи;
- принципи інституту міжнародного права.

22.10.1970 р. на XXV ювілейній сесії Генеральної Асамблеї ООН було прийнято Декларацію про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин і співробітництва між державами відповідно до *Статуту ООН*:

1. Принцип надання допомоги ООН у діях, які вона здійснює;
2. Принцип співробітництва держав;
3. Принцип територіальної цілісності держав;
4. Принцип незастосування сили і загрози силою;
5. Принцип мирного розв'язання міжнародних спорів;
6. Принцип самовизначення народів і націй;
7. Принцип непорушності кордонів;
8. Принцип суверенної рівності держав;
9. Принцип загальної поваги прав і основних свобод людини;
10. Принцип невтручання у внутрішні справи держав;
11. Принцип екологічної безпеки;
12. Принцип поваги державного суверенітету;
13. Принцип сумлінного виконання міжнародних зобов'язань

Контрольні питання

1. Охарактеризуйте поняття «міжнародне право».
2. Коли виникло міжнародне право?
3. Що становить предмет і об'єкт міжнародного права?
4. Охарактеризуйте структуру міжнародного права.
5. Назвіть функції міжнародного права.
6. Розкрийте суть поняття «міжнародно-правові відносини».
7. Дайте визначення термінів «міжнародний договір» та «міжнародно-правовий звичай».

8. Користуючись текстом «Декларації про принципи міжнародного права» 1970 р. поясніть суть принципу «рівноправ'я та самовизначення народів» (URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/intlaw_principles.shtml).

9. Користуючись текстом «Декларації про принципи міжнародного права» 1970 р. поясніть суть принципу «суверенної рівності держав» (URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/intlaw_principles.shtml).

10. Користуючись текстом «Декларації про принципи міжнародного права» 1970 р. поясніть суть принципу «мирного розв'язання міжнародних спорів» (URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/intlaw_principles.shtml).

Список рекомендованих джерел

1. Батрименко В.І. Міжнародне право: навчальний посібник. Київ, 2012. 323 с.
2. Войціховський А.В. Міжнародне право: підручник. Харків, 2020. 544 с.
3. Міжнародне публічне право : основи теорії : навчально-методичний посібник / Х.Н. Бехруз, С.С. Андрейченко, М.В. Грушко та ін. Одеса : Видавництво «Юридика», 2023. 252 с.
4. Теліпка В.Е., Овчаренко А.С. Міжнародне публічне право : Навчальний посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2010. 608 с.

ЛЕКЦІЯ № 2.

ТЕМА ЛЕКЦІЇ: СУБ'ЄКТИ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА. ІНСТИТУТИ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОГО ВИЗНАННЯ І ПРАВОНАСТУПНИЦТВО ДЕРЖАВ

План лекції

1. Суб'єкти міжнародного права.
2. Визнання у міжнародному праві.
3. правонаступництво держав.

Зміст лекції

1. Суб'єкти міжнародного права.

Суб'єкти міжнародного права – це учасники міжнародних відносин, які володіють міжнародними правами і обов'язками, здійснюють їх на основі міжнародного права і несуть в необхідних випадках міжнародно-правову відповідальність. Жодна норма міжнародного права не містить вичерпного переліку суб'єктів міжнародного права. Єдиним джерелом, в якому можна знайти інформацію про предмет міжнародного права, є ст. 3 Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 р., яка говорить, що: «...Конвенція не застосовується до міжнародних угод, укладених між державами та іншими суб'єктами міжнародного права або між такими іншими суб'єктами міжнародного права».

Як висновок, можна сказати, що держава є суб'єктом міжнародного права.

Водночас визнається існування інших суб'єктів. До них відносять:

- міжнародні організації;
- нації та народи, які борються за своє національне визволення;
- державоподібні утворення.

Класифікація суб'єктів міжнародного права:

1. За учасниками міжнародних відносин:

- 1.1. Індивіди;
- 1.2. Держави;
- 1.3. Державоподібні утворення;
- 1.4. Народи (нації);
- 1.5. Міжнародні організації.

2. За порядком утворення:

- 2.1. Первинні;
- 2.2. Похідні.

Основні (первинні) – держави, нації і народності, що борються за своє національне визволення і створення власної національної держави. Їхня поява є об'єктивною реальністю, результатом природно-історичного процесу. У силу властивого їм державного або національного суверенітету вони визнаються носіями міжнародних прав і обов'язків.

Похідні (вторинні) – міжнародні міжурядові організації, специфічні державо-подібні утворення (раніше – це так звані вільні міста Венеція, Гамбург та ін.; у даний час – Ватикан, Монако, Сан-Марино). Похідні суб'єкти міжнародного права створюються первинними. Тому обсяг їхньої міжнародної правоздатності (обсяг прав і повноважень) залежить від наміру і бажання їхніх створювачів – держав-фундаторів, що наділяють їх правом виступати в міждержавних відносинах від власного імені.

Міжнародна правосуб'єктність – властивість суб'єкта міжнародних відносин, визнана і визначена нормами міжнародного права. *Вона складається з трьох елементів:*

- міжнародна правоздатність;
- міжнародна дієздатність;
- міжнародна деліктоздатність.

Міжнародна правоздатність – це здатність суб'єкта міжнародного права мати суб'єктивні права і нести юридичні обов'язки. *Такою здатністю володіють:*

- держави з моменту їх створення;
- нації і народності, що борються за національну незалежність, – із моменту їх визнання в якості таких;
- міжнародні міжурядові організації – із моменту вступу документів (статут) про їхнє заснування в силу;
- фізичні особи – при настанні ситуацій, чітко обговорених у відповідних міжнародних договорах.

Впродовж тривалого часу міжнародну правоздатність окремі науковці виводили на основі суверенітету, що суттєво звужує коло суб'єктів міжнародного права. Це твердження є виключно доктринальне, оскільки не існує жодного міжнародного-правового акту, який би закріплював місце і роль суверенітету міжнародно-правовій правосуб'єктності. Більше того сучасна практика йде шляхом визнання міжнародної правосуб'єктності за дедалі більшим колом осіб.

Особливості суб'єктів міжнародного права можна виявити, якщо виходити з норм міжнародного права, які встановлюють їх виникнення, юридичну природу, обсяг правосуб'єктності.

У висновку Міжнародного суду ООН від 11.04.1949 р. зафіксовано, «суб'єкти права тієї чи іншої правової системи не є обов'язково ідентичними, оскільки йдеться про їхню природу або обсяг їхніх прав».

Міжнародні правові відносини можуть складатися як з обмеженою дієздатністю (наприклад, такою володіють фізичні особи, народи, нації тощо), спеціальною правоздатністю (такою володіють міжнародні організації), так і з деліктоздатністю з окремих правопорушень (наприклад, до кримінальної відповідальності за вчинення міжнародних злочинів можуть бути притягнені не держави, а конкретні посадові особи), так і з правоздатністю, яка може не забезпечуватися деліктоздатністю тощо.

Єдиним універсальним суб'єктом міжнародного права є держава, тому, що практично не існує таких міжнародних відносин, учасником яких не могла бути держава.

Крім того, міжнародна правосуб'єктність держави ніким не створюється (її ще називають фактичною, оскільки вона походить з юридичного факту – виникнення держави), вона склалася в міжнародному праві у результаті визнання як такої. А ось держави можуть створювати інших суб'єктів міжнародного права, наприклад, через укладення міжнародних договорів.

2. Визнання у міжнародному праві.

Міжнародно-правове визнання – визнання існуючими державами відповідно до міжнародного права нових держав, урядів чи інших органів з метою встановлення з ними офіційних або неофіційних, повних або неповних, постійних або тимчасових відносин.

Інститут визнання – це сукупність міжнародно-правових норм, які регулюють відносини, пов'язані з виходом на міжнародну арену нових суб'єктів міжнародного права. В міжнародному праві постійно з'являються нові, припиняють або продовжують своє існування в зміненому вигляді вже існуючі суб'єкти міжнародного права, або з'являються утворення, які претендують на статус суб'єктів в майбутньому. Міжнародне визнання має політичний і правовий характер.

Політичний аспект визнання – це заява вищих органів держав про бажання встановити з державою, яка визнається, дипломатичних взаємин. Визнання, утримання або відмова у визнанні мають взаємні правові наслідки.

Універсального міжнародного документа, який би регулював процес визнання нових утворень не існує. Інститут визнання базується на звичаєвих нормах:

1. Не може бути обов'язку визнання;
2. Існує загальне право на визнання;
3. Загальновизнаним є право на вмотивовану відмову у визнанні.

Теорія визнання:

1. Конститутивна теорія, згідно з якою вирішального значення набуває акт визнання, що є повним суб'єктом міжнародного права.

2. Декларативна теорія, згідно з якою міжнародне визнання не створює нового суб'єкта міжнародного права, держава стає суб'єктом міжнародного права внаслідок свого існування, наявність акта визнання не впливає на її міжнародну правосуб'єктність.

3. Дискримінаційна теорія, згідно з якою відбувається разове визнання (за офіційного невизнання) держави, що можливо у разі необхідності укласти контракт з економічних, спортивних чи інших питань.

Вид визнання:

1. Визнання держави;
2. Визнання уряду;
3. Визнання сторони, яка воює або повстала;
4. Визнання організацій або рухів опору;
5. Визнання народів, які реалізують право на самовизначення або національно-визвольних рухів.

Спосіб визнання:

1. Встановлення дипломатичних відносин;
2. Укладення міжнародного договору;
3. Встановлення консульських відносин;
4. Надсилання дипломатичної ноти.

Форма визнання:

1. «De jure» – офіційне повне й остаточне офіційне визнання нової держави в якості суб'єкта міжнародного права. При цьому встановлення міжнародних відносин відбувається на найвищому дипломатичному рівні.

2. «De facto» – визнання офіційне, але недостатнє, тимчасове й іноді зумовлене. Має місце при сумнівах щодо життєздатності нової держави, коли встановлюються міжнародні відносини в деяких сферах співробітництва (економічній, культурній, екологічній та інших), а саме визнання може бути відкликано. Правові наслідки – не зобов'язує встановити дипломатичні відносини, проте може спричинити встановлення консульських відносин.

3. «Ad hoc» – неофіційне одноразове визнання для здійснення конкретних дій, офіційний контакт із невизнаною державою для вирішення конкретної проблеми у двосторонніх відносинах (наприклад, у разі необхідності повернення літака, якого було утнено терористами на територію невизнаної держави).

Від визнання держави як суб'єкта міжнародного права слід відрізнити визнання уряду як законного представника держави на міжнародній арені. Таке визнання виникає в разі приходу нового уряду до влади неконституційним шляхом.

Типи визнання:

1. У традиційному розумінні;
2. Попереднє – здійснене до виконання визначених міжнародних-правових вимог;
3. Зумовлене – надання визнання відбувається лише за певних умов;
4. Колективне;
5. Невизнання

3. правонаступництво держав.

Правонаступництво – перехід прав і обов'язків від одного суб'єкта до іншого у зв'язку з набуттям правоздатності та дієздатності. У міжнародному праві правонаступництво – це заміна однієї держави іншою у несенні відповідальності за міжнародні відносини відповідної території і у здійсненні прав та обов'язків, що існували до цього часу.

Підставами для виникнення правонаступництва є:

- об'єднання держав;
- поділ держави;
- відокремлення від держави частини території;

- передавання частини території однієї держави іншій;
- утворення нової незалежної держави.

Інститут міжнародного правонаступництва має переважно звичасвий характер або базується на міжнародних угодах безпосередньо заінтересованих держав.

У рамках ООН були прийняті дві конвенції:

1. Віденська конвенція про правонаступництво держав щодо договорів (1978 р.);

2. Віденська конвенція про правонаступництво держав стосовно державної власності, державних архівів і державних боргів (1983 р.).

Ці конвенції набрали незначну кількість ратифікацій (Україна їх ратифікувала).

Радою Європи розроблено Європейську конвенцію про громадянство 1997 р., статті 18-20 якої присвячено правонаступництву держав.

Види правонаступництва держав.

За суб'єктами:

- утворення нової незалежної держави;
- держави, утвореної в результаті об'єднання;
- держави, утвореної в результаті поділу держави;
- частини території, переданої однією державою іншій;
- частини території, відокремленої від держави.

За об'єктами:

- державної території;
- населення держави;
- кордонів держави;
- міжнародних договорів та інших нормативних актів;
- державної власності;
- державних боргів;
- державних архівів;
- членства в міжнародних організаціях і органах.

За строком дії:

- постійне;
- тимчасове.

За обсягом прав і обов'язків:

- у повному обсязі;
- часткове.

За способом входження у правонаступництво:

- за повідомленнями про правонаступництво;
- за умовою ратифікації, прийняття або затвердження;
- насильне (в результаті революції або національно-визвольної боротьби);
- добровільне (на основі договору).

Контрольні питання

1. Дайте визначення терміну «суб'єкт міжнародного права».
2. Дайте визначення поняттю «визнання у міжнародному праві».
3. Що таке визнання «de jure» та які його наслідки.
4. Що таке визнання «de facto» та які його наслідки.
5. Що таке визнання «ad hoc» та які його наслідки.
6. Розкрийте суть конститутивної теорії визнання.
7. Розкрийте суть декларативної теорії визнання.
8. В чому полягає суть процесу ратифікації.
9. Користуючись текстом Віденської конвенції про правонаступництво держав щодо договорів 1978 р. назвіть її базові положення (URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_185#Text).

10. Користуючись текстом Віденської конвенції про правонаступництво держав стосовно державної власності, державних архівів і державних боргів 1978 р. назвіть її базові положення (URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/mu83k04u?an=286&ed=1983_04_08).

Список рекомендованих джерел

1. Батрименко В.І. Міжнародне право: навчальний посібник. Київ, 2012. 323 с.
2. Войціховський А.В. Міжнародне право: підручник. Харків, 2020. 544 с.
3. Міжнародне публічне право : основи теорії : навчально-методичний посібник / Х.Н. Бехруз, С.С. Андрейченко, М.В. Грушко та ін. Одеса : Видавництво «Юридика», 2023. 252 с.
4. Теліпка В.Е., Овчаренко А.С. Міжнародне публічне право : Навчальний посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2010. 608 с.

ЛЕКЦІЯ № 3.

ТЕМА ЛЕКЦІЇ: МІЖНАРОДНО-ПРАВОВА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ. МИРНІ ЗАСОБИ ВИРІШЕННЯ СПОРІВ

План лекції

1. Поняття відповідальності у міжнародному праві.
2. Суб'єкти відповідальності у міжнародному праві.
3. Випадки міжнародної відповідальності держав (акти агресії).

Зміст лекції

1. Поняття відповідальності у міжнародному праві.

Право міжнародної відповідальності – галузь міжнародного публічного права, принципи і норми якої визначають юридичні наслідки міжнародно-протиправного діяння, а також завдання шкоди в результаті діяльності, що не заборонена міжнародним правом.

Право міжнародної відповідальності містить дві підгалузі – відповідальність за протиправні діяння та відповідальність за шкоду, що була завдана діяльністю, не забороненою міжнародним правом.

Міжнародна відповідальність – це всі форми правових відносин, що можуть виникнути в міжнародному праві у зв'язку із правопорушенням, що вчинене державою, – незалежно від того, чи обмежуються ці відносини правовідносинами між державою, що вчинила неправомірну дію, і державою, яка безпосередньо постраждала, або ж вони поширюються також на інших суб'єктів міжнародного права, і, незалежно від того, чи обмежуються ці відносини зобов'язанням винної держави поновити право потерпілої держави та відшкодувати заподіяну шкоду, включають можливість самої потерпілої держави та інших суб'єктів застосувати до винної держави будь-які санкції, передбачені міжнародним правом.

Основними рисами міжнародно-правової відповідальності є:

1. Реалізація в міжнародних правоохоронних відносинах між, з однієї сторони, держави-порушниці, і з іншої сторони – держави (або державами) жертвою;
2. Як правило, виникнення відбувається в результаті вчинення міжнародного правопорушення;
3. Суть полягає в застосуванні до держави-порушниці норм міжнародного права певних примусових заходів;
4. Пов'язана з негативними наслідками для правопорушника;
5. Має на меті забезпечити міжнародну законність і міжнародний правопорядок.

Норми міжнародного права, які регулюють походження, зміст і реалізацію міжнародно-правової відповідальності формують окремий інститут, який є переважно звичаєвим.

Підстави виникнення міжнародної відповідальності держав.

Вирізняють такі підстави міжнародної відповідальності:

- нормативні (правові);
- юридичні факти;
- процедури.

Нормативними підставами для відповідальності є договір, закон або інші джерела права, за якими або на підставі яких особа, що зачіпається, може бути притягнута до відповідальності.

Таким чином, нормативною основою міжнародної відповідальності є нормативні акти міжнародного права, які встановлюють міжнародні зобов'язання, а порушення договірних зобов'язань можуть кваліфікуватись як міжнародні злочини. Нормативну базу міжнародної відповідальності необхідно відрізняти від норм, якими дії держави визнаються

міжнародними злочинами. Для реалізації відповідальності необхідна наявність особливих юридичних і фактичних обставин або так званих юридичних фактів, що створюють міжнародні правозастосовні відносини. Певні види правопорушень є правовими та фактичними підставами відповідальності.

Процесуальна причина – наявність процедур розгляду справ про злочини та притягнення їх до міжнародно-правової відповідальності. В одних випадках ця процедура закріплена в міжнародно-правових актах, а в інших випадках вибір залишається за органом, який застосовує міру відповідальності.

Види і форми міжнародно-правової відповідальності

У міжнародному праві виокремлюють два види відповідальності:

- нематеріальна відповідальність (політична, моральна, морально-політична);
- матеріальна відповідальність.

Форма відповідальності – конкретний спосіб застосування до держави-правопорушника несприятливого для неї покарання за невиконання міжнародного зобов'язання.

Форми нематеріальної міжнародної відповідальності:

1. Сатисфакція – офіційне вибачення, вираження співчуття, запевнення постраждалої сторони в неприпустимості повторення правопорушення, покарання винних тощо.

2. Санкції – індивідуальні або колективні правомірні примусові заходи, що застосовуються до суб'єкта-правопорушника з метою припинення неправомірної поведінки або покарання за таку поведінку.

3. Репресалії – правомірні примусові дії держави з метою відновити свої права, порушені іншою державою: заморожування або арешт грошей, банківських авуарів; затримання або арешт риболовецьких суден тощо.

4. Реторсії – правомірні примусові дії держави у відповідь на недружній акт держави з метою відновлення принципів взаємності у відносинах між сторонами.

Форми матеріальної міжнародної відповідальності:

1. Репарація – відшкодування постраждалим від агресії державі матеріальної шкоди грошима, натурою (товарами) або послугами.

2. Реституція – повернення майна натурою, неправомірно вилученого і вивезеного з території противника стороною, що воювала.

3. Субституція – різновид реституції, якою передбачено повернення майна аналогічного роду і приблизно рівного тому, що було неправомірно вилучено і вивезено стороною, яка воювала з території противника, тобто заміна неправомірно знищеного або пошкодженого майна, будівель, творів мистецтва тощо подібними і рівноцінними предметами.

Обставини, що виключають протиправність діяння держав.

Обставинами, що виключають відповідальність держави (що зумовлюють звільнення від відповідальності) є факти, дії та явища, наявність яких доведено в момент скоєння злочину, що звільняє відповідальність за заподіяння шкоди від підпорядкування нормам міжнародного права, а порушення з яких спричинені будь-яким із цих фактів, дій чи явищ. Якщо склад злочину є неповним або відсутнім, то міжнародна відповідальність не виникає. Відповідальність може бути виключена як з вини суб'єкта, і без неї (безумовна відповідальність).

До обставин, що виключають настання міжнародної відповідальності, належать:

1. Необережність потерпілого (дії, що завдали шкоди, груба необережність);
2. Форс-мажор;
3. Непередбачені зовнішні події незвичайного характеру (стихійні лиха, епідемії, епідемії тварин, іноді явища соціального характеру (наприклад, збройні конфлікти));
4. Стан крайньої необхідності, тобто наявність загрози життєвим інтересам суб'єкта.

Обставини звільнення від відповідальності необхідно відрізнити від фактів та дій, які виключають поведінку суб'єкта як злочин.

Серед таких фактів та дій можна виділити наступні:

- згоду потерпілого скоєння дії, який завдав шкоди;
- дії суб'єкта проти неправомірних дій потерпілого (самооборона згідно зі ст. 51 Статуту ООН) допустимі у межах міжнародного права.

2. Суб'єкти відповідальності у міжнародному праві.

Суб'єкти:

- держави (безпосередньо винні, співучасники, пособники);
- міжурядові організації;
- спеціальні суб'єкти міжнародного права;
- фізичні особи, які мають офіційний державний статус.

Міжнародна відповідальність фізичних осіб, які мають офіційний державний статус:

- у міжнародних судах;
- у національних судах;
- у міжнародному арбітражі.

Характер міжнародно-правової відповідальності:

- репресивний;
- репараційний;
- превентивний.

Міжнародні злочини, за які несуть відповідальність індивіди:

- злочини проти миру (планування, підготовка, розв'язування і ведення агресивної війни);
- воєнні злочини (порушення законів і звичаїв війни);
- злочини проти людства (вбивства, катування та інші дії, застосовувані до цивільного населення);
- геноцид;
- апартеїд;
- інші види злочинів.

Підстава міжнародно-правової відповідальності держави – порушення державою міжнародного зобов'язання, тобто скоєння нею міжнародного правопорушення. Щоб встановити факт міжнародного правопорушення, слід переконатися, що відповідна поведінка чи бездіяльність посадових осіб або органів держави, яку за чинними нормами міжнародного права можна поставити за провину державі, призвела до порушення міжнародного зобов'язання цією державою.

Джерелами юридичних підстав міжнародно-правової відповідальності держав можуть бути будь-які міжнародно-правові акти, приписи яких фіксують юридично обов'язкові для держав правила поведінки.

Джерела юридичних підстав міжнародно-правової відповідальності держав:

1. Міжнародний договір;
2. Міжнародний звичай;
3. Рішення міжнародних судів і міжнародних (міжурядових) організацій, які мають обов'язкову чинність;
4. Односторонній міжнародно-правовий акт, адресований іншим державам і положення якого встановлюють юридично обов'язкові правила поведінки для держави, що видала цей акт.

3. Випадки міжнародної відповідальності держав (акти агресії).

Міжнародне правопорушення – це дія або бездіяльність суб'єкта міжнародного права, у результаті чого порушуються норми міжнародного права і міжнародні зобов'язання цього суб'єкта, та наносять іншому суб'єкту або групі суб'єктів міжнародного права або всьому міжнародному співтовариству в цілому шкоду матеріального або нематеріального характеру.

Агресією є застосування збройної сили державою проти суверенітету, територіальної недоторканності чи політичної незалежності іншої держави, або будь-яким іншим чином, несумісним із Статутом ООН (Резолюція ГА ООН від 14.12.1974 р.).

Міжнародне правопорушення має наступні характерні основні ознаки:

- міжнародна суспільна небезпека;
- протиправність;
- причинно-наслідковий зв'язок між протиправним діянням і шкідливими наслідками, що наступили;
- карність.

Міжнародна суспільна небезпека – це можливість міжнародного правопорушення заподіяти або завдати шкоду міжнародним відносинам, що охороняються міжнародним правом. Протиправність правопорушення обумовлена порушенням обов'язкових правил поведінки, закріплених у міжнародно-правових актах. Причинно-наслідковий зв'язок є важливою ознакою правопорушення, тому що саме він дозволяє з'ясувати, що причиною завданої шкоди є міжнародне правопорушення. Карність є правовим наслідком, законним результатом правопорушення.

У міжнародному правопорушенні виділяється його склад, що являє собою сукупність об'єктивних і суб'єктивних ознак, на підставі яких суб'єкти міжнародного права несуть міжнародно-правову відповідальність.

До складу міжнародного правопорушення входять:

1. Об'єкт міжнародного правопорушення – це певні блага матеріального або нематеріального характеру (міжнародний правопорядок, система міжнародних відносин, права і свободи людини).

2. Об'єктивна сторона міжнародного правопорушення – проявляється у вигляді діяння суб'єкта міжнародних відносин, який порушує відповідні міжнародно-правові зобов'язання.

3. Суб'єктивна сторона міжнародного правопорушення полягає у відношенні суб'єкта міжнародного права до вчиненого ним діяння і його наслідків та проявляється у формі вини.

Міжнародні правопорушення за наявності вини – міжнародна відповідальність за збитки, спричинені діями, що заборонені міжнародним правом (не надання допомоги, інші види правопорушень).

Міжнародні правопорушення без вини у разі об'єктивних змін – міжнародна відповідальність за збитки, спричинені діями, не забороненими міжнародним правом (падіння космічного об'єкта, забруднення навколишнього середовища).

Не вважаються міжнародними правопорушеннями:

1. Недружній акт – поведінка держави, яка завдає шкоди іншій державі й суперечить її інтересам, але не порушує норм міжнародного права.

2. Злочинні проступки фізичних осіб проти міжнародного права – дії фізичних осіб, які порушують норми міжнародного права, і тому заборонені внутрішньодержавним правом.

3. Спірні ситуації – держави не порушують норми міжнародного права, однак інтереси однієї держави порушуються поведінкою вищих посадових осіб іншої держави.

У доктрині і практиці міжнародного права міжнародні правопорушення розподіляють на види або групи на різних підставах.

Міжнародні злочини – суспільно небезпечні умисні посягання на життєво важливі інтереси міжнародного співтовариства, основи існування держав і народів – міжнародний мир і безпеку. Такі посягання є порушенням державою міжнародно-правових норм, що мають основоположне значення для забезпечення міжнародного миру і безпеки, захисту людської гідності чи навколишнього природного середовища.

Об'єктами цих злочинів виступають загальний мир і міжнародна безпека, основи співіснування народів і держав.

Міжнародні злочини слід відрізняти від злочинів міжнародного характеру, які за ступенем суспільної небезпечності є менш небезпечними діяннями.

Список злочинів міжнародного характеру дуже великий, як і кількість міжнародних конвенцій, тому для більш чіткого розгляду необхідно їх класифікувати з урахуванням об'єкта посягання:

1. Злочини проти стабільності міжнародних відносин (міжнародний тероризм – Європейська конвенція про припинення тероризму 1977 р., захоплення заручників – Конвенція 1979 р., розкрадання ядерного матеріалу – Конвенція 1980 р., найманство, пропаганда війни, посягання на осіб, що користуються дипломатичним імунітетом та ін.);

2. Злочинні посягання на особисті права людини (застосування тортур, торгівля жінками і дітьми, рабство і работоргівля, систематичні і масові порушення прав і свобод людини та ін.);

3. Злочини у сфері дипломатичних зносин (посягання на осіб, які користуються дипломатичним захистом).

4. Воєнні злочини міжнародного характеру (застосування заборонених засобів і методів ведення війни, мародерство, насильство над населенням у районі військових дій та ін.), які відрізняються від воєнних злочинів як різновиду міжнародних злочинів тим, що не пов'язані зі злочинною діяльністю держави.

5. Злочини у сфері економіки і фінансів (легалізація злочинних доходів, контрабанда, виготовлення фальшивих грошових знаків – Конвенція 1928 р. та ін.).

6. Злочини, вчинені у відкритому морі (забруднення морського середовища, порушення правового режиму на континентальному шельфі, піратство – Конвенція 1982 р., зіткнення морських судів і ненадання допомоги на морі, розрив або пошкодження морського кабелю й інші незаконні акти, направлені проти безпеки морського судноплавства та ін.).

7. Злочини, що посягають на роботу цивільної авіації (захоплення повітряного судна – Конвенції 1963 р., 1970 р., 1971 р., 1988 р. та ін.).

8. Злочини у сфері культури (ввезення до країни викрадених культурних цінностей, розповсюдження порнографічних предметів та ін.).

9. Злочинні посягання на громадський порядок (безпеку) (хуліганська поведінка під час спортивних заходів, незаконне придбання і зберігання вогнепальної зброї та ін.);

10. Злочинні посягання на здоров'я населення (незаконне виробництво і обіг наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів – Конвенції 1961 р., 1971 р., 1988 р. та ін.).

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори» від 15.03.1995 р. прекурсорами наркотичних засобів і психотропних речовин є речовини, які використовуються для виробництва, виготовлення наркотичних засобів і психотропних речовин.

На відміну від злочинів міжнародного характеру, за вчинення міжнародних злочинів відповідальність кримінальна фізичних осіб пов'язана зі злочинною діяльністю держави, яка є суб'єктом міжнародно-правової відповідальності.

Основний перелік міжнародних злочинів містить статут Нюрнберзького міжнародного воєнного трибуналу (1945 р): злочини проти миру, воєнні та злочини проти людяності (ст. 6).

Перелік воєнних злочинів і злочинів проти людяності був доповнений чотирма Женевськими конвенціями про захист жертв війни 1949 р. і двома Додатковими протоколами до них 1977 р.

До таких злочинів, зокрема, віднесено:

1. Посягання на життя, здоров'я, недоторканність особи (вбивства, тортури, заподіяння шкоди здоров'ю, нелюдське поводження, включаючи біологічні експерименти, тілесні покарання тощо);

2. Посягання на людську гідність, зокрема образливе і принизливе поводження, примушування до проституції, непристойне посягання у будь-якій формі;

3. Взяття заручників;

4. Колективні покарання;

5. Незаконне, свавільне і здійснюване у великому масштабі руйнування та привласнення майна, що не викликається воєнною необхідністю;

6. Примушування військовополоненого або цивільної особи служити у військових чи допоміжних формуваннях ворожої держави;

7. Позбавлення цих осіб права на неупереджене судочинство;
8. Перетворення цивільного населення або окремих цивільних осіб на об'єкт нападу;
9. Перетворення неохоронюваних місцевостей і демілітаризованих зон на об'єкт нападу;
10. Віроломне використання розрізнявальних емблем Червоного Хреста (Червоного Півмісяця або Червоного Лева і Сонця) чи ін. захисних знаків, визнаних Женевськими конвенціями 1949 р. і Протоколом I (1977 р.) до них, тощо.

Серйозними порушеннями Додаткових протоколів до Женевських конвенцій вважаються і такі дії як:

1. Переміщення окупаційною державою частини її власного цивільного населення на окуповану нею територію або депортація чи переміщення всього або частини населення окупованої території у межах цієї території чи за її межі;
2. Застосування практики апартеїду та ін. дій, що ображають гідність особи і ґрунтуються на расовій дискримінації;
3. Перетворення чітко впізнаваних історичних пам'ятників, творів мистецтва або місць відправлення культу, визнаних культур, цінностями з особливим захистом, на об'єкт нападу, внаслідок чого вони зазнають великих руйнувань;
4. Позбавлення осіб, які користуються захистом, права на неупереджене судочинство.

Перелік воєнних злочинів був конкретизований у статуті Міжнародного трибуналу для колишньої Югославії, прийнятому РБ ООН від 25.05.1993 р. та статуті Міжнародного трибуналу для Руанди, прийнятому РБ ООН від 08.11.1994 р.

Об'єктивна сторона міжнародного злочину здебільшого є складною розгалуженою діяльністю впродовж тривалого часу на території кількох держав, причому місце дії не завжди збігається з місцем настання шкідливих наслідків (напр., планування, розв'язування і ведення агресивної війни). Міжнародний злочин може характеризуватись наявністю закінченого складу злочину як з настанням шкідливого наслідку, так і в момент вчинення самої дії (напр., змова проти миру у вигляді планування агресивної війни).

Із суб'єктивної сторони, міжнародний злочин найчастіше вчиняються з прямим умислом та чітко визначеними цілями. Юрисдикція щодо міжнародного злочину може здійснюватися міжнародним судом або національними судами держав (на території яких вчинено злочин, або тієї, громадянином якої є злочинець).

Контрольні питання

1. Розкрийте суть поняття та назвіть принципи міжнародно-правової відповідальності.
2. Назвіть джерела права міжнародної відповідальності.
3. Назвіть юридичні та фактичні підстави виникнення міжнародної відповідальності держав.
4. Що таке поняття та склад міжнародно-протиправного діяння держав.
5. Назвіть види і форми міжнародної відповідальності держав.
6. Що передбачають санкції та контрзаходи.
7. Які серйозні порушення міжнародного права впливають з норм *jus cogens*.
8. Користуючись текстом Римського статуту Міжнародного кримінального суду з'ясуйте як ця установа кваліфікує злочин «геноциду» (ст. 6) (URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text).
9. Користуючись текстом Римського статуту Міжнародного кримінального суду з'ясуйте, які діяння віднесені до «злочинів проти людяності» (ст. 7) (URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text).
10. Користуючись текстом Римського статуту Міжнародного кримінального суду з'ясуйте, що віднесено до «воєнних злочинів» (ст. 8) (URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text).

Список рекомендованих джерел

1. Грін О.О. Словник міжнародно-правових термінів. Ужгород : ПП Данило С.І., 2010. 500 с.
2. Килимник І.І., Домбровська А.В. Конспект лекцій із навчальної дисципліни «Міжнародне право» (для студентів денної та заочної форм навчання усіх спеціальностей університету). Харків : ХНУМГ ім. О.М. Бекетова, 2018. 64 с.
3. Мацко А.С. Міжнародне право : Навчальний посібник. Київ : МАУП, 2005. 232 с.
4. Міжнародне публічне право : основи теорії : навчально-методичний посібник / Х.Н. Бехруз, С.С. Андрейченко, М.В. Грушко та ін. Одеса : Видавництво «Юридика», 2023. 252 с.
5. Теорія міжнародного права : навчально-методичний посібник / за ред. О.В. Бігняка. Херсон : Видавництво «Гельветика», 2020. 224 с.

ЛЕКЦІЯ № 4.

ТЕМА ЛЕКЦІЇ: НАСЕЛЕННЯ ТА ТЕРИТОРІЯ В МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ

План лекції

1. Населення та способи утворення населення.
2. Міжнародно-правова класифікація населення.
3. Інститут громадянства у міжнародному праві.
4. Спеціальні категорії населення у міжнародному праві.

Зміст лекції

1. Населення та способи утворення населення.

Населення за міжнародним правом – це сукупність індивідів, які проживають у певний час на території конкретної держави і перебувають під її юрисдикцією.

Міжамериканська конвенція про права та обов'язки держави 1933 р. (*«Конвенція Монтевідео»*, англ. *Montevideo Convention on the Rights and Duties of States*) у ст. 1 закріпила чотири ознаки держави як *суб'єкта міжнародного права*:

- постійне населення;
- визначена територія;
- власний уряд;
- здатність до вступу у відносини з іншими державами.

Правовий статус населення визначається законодавством держави, під чийм суверенітетом перебуває територія, на якій це населення проживає. Однак сучасне міжнародне право виходить з того, що деякі аспекти статусу населення не можуть бути у виключній компетенції держави й регулюються нормами міжнародного права.

В одних випадках норми міжнародного права встановлюють стандарти правового статусу особи, в інших є безпосередньою підставою для виникнення суб'єктивних прав та обов'язків людини. Форма впливу міжнародно-правових норм на правовий статус населення в кожній конкретній державі залежить від прийнятої концепції співвідношення міжнародного й внутрішньодержавного права.

Населення будь-якої держави складається з таких основних категорій осіб:

- громадяни держави;
- апатриди (особи без громадянства);
- біпатриди (особи з подвійним громадянством);
- іноземці.

До складу населення певної країни не включаються фізичні особи з міжнародними імунітетами, наприклад персонал дипломатичних представництв та консульських установ, глави іноземних держав та урядів тощо, оскільки вони не підпадають під юрисдикцію держави перебування. Особливий правовий статус передбачено для біженців та осіб, що шукають притулок.

Залежно від часу перебування на території держави фізичні особи поділяються на резидентів, які постійно проживають на території країни, і нерезидентів, які перебувають на ній тимчасово. Критерії віднесення певної особи до резидентів чи нерезидентів визначаються національним законодавством, як правило податковим.

За даними Управління Верховного комісара ООН з прав людини існує низка глобальних та універсальних декларацій та конвенцій з прав людини та кілька факультативних протоколів:

- Загальна декларація прав людини (1948 р.);
- Конвенція про скорочення безгромадянства (1961 р.);
- Конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації (1965 р.);

- Міжнародний пакт про громадянські та політичні права (1966 р.);
- Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права (1966 р.);
- Конвенція ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (1979 р.);
- Конвенція про права дитини (1989 р.);
- Міжнародна конвенція про захист прав усіх трудящих-мігрантів та членів їхніх сімей (1990 р.);
- Конвенція про права людей з інвалідністю (2006 р.)
- Декларація прав корінних народів (2007 р.) та ін.

Зобов'язуючи держави діяти певним чином одна стосовно іншої, норми міжнародного права зобов'язують їх тим самим вжити ті чи інші заходи і у сфері їх внутрішнього життя, зокрема стосовно визначення правового статусу окремих категорій населення. В міжнародному праві разом із поняттям «населення» інколи використовується поняття «народ», хоча статус населення й народу відрізняється.

Усе населення володіє основними правами, передбаченими міжнародним правом. Принцип поважання до прав людини зобов'язує держави поважати права людини стосовно всіх осіб на її території. Правом на самовизначення володіє не населення, а народ, що прямо впливає із Статуту ООН та інших міжнародних актів. Усі народи мають право вільно визначати без втручання ззовні свій політичний статус і здійснювати свій економічний, соціальний і культурний розвиток, і кожна держава зобов'язана поважати це право.

Кожна держава зобов'язана утримуватися від будь-яких насильницьких дій, що позбавляють народи їх права на самовизначення, свободу та незалежність.

2. Міжнародно-правова класифікація населення.

2.1. Апатриди – особа без громадянства, тобто особа, яка не має громадянства жодної держави. Стан безгромадянства є правовою аномалією, тому держави намагаються зменшити їх число. Правовий статус апатрида визначається національним законодавством країни, на території якої вони проживають з урахуванням відповідних міжнародних договорів. Зокрема, Конвенцією про скорочення безгромадянства 1961 р. передбачено створення міжнародного органу, до якого можуть звертатися особи без громадянства зі скаргами щодо невиконання учасниками її положень. За рішенням Генеральної Асамблеї ООН функції цього органу покладені на Верховного комісара ООН з прав біженців. Конвенція про статус апатридів 1954 р. надає деякі пільги особам без громадянства на території учасників, захищає їх особистий статус, майнові права.

2.2. Вимушені переселенці – громадяни, які змушені були покинути своє постійне місце проживання та переїхав жити в межах країни.

Внутрішньо переміщена особа – громадянин України, іноземець або особа без громадянства, яка перебуває на території України на законних підставах та має право на постійне проживання в Україні, яку змусили залишити або покинути своє місце проживання у результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру (ст. 1. Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб від 20.10.2014 р. № 1706-VII. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2015. № 1. Ст. 1. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text>)

2.3. Біпатрид – особа, яка має громадянство двох або більше держав. Правовий статус біпатрида походить від колізії законів про громадянство різних держав.

За загальним правилом держави, громадяни яких мають також громадянство інших держав, правомочно розглядають таких осіб виключно як своїх громадян. Подвійне громадянство може викликати деякі труднощі щодо надання біпатриду дипломатичного захисту, негативні наслідки у разі проходження обов'язкової військової служби лише в одній державі свого громадянства тощо.

Держави вирішують проблему біпатридів на основі укладання двосторонніх і багатосторонніх угод (до них належить Європейська конвенція про скорочення випадків множинного громадянства 1963 р.).

2.4. *Іноземець* – особа, яка знаходиться на території певної держави і не є її громадянином, але перебуває у громадянстві іншої держави.

Залежно від тривалості знаходження іноземця на території держави їх прийнято поділяти на:

1. Тих, що постійно проживають на території держави (понад 5 років);
2. Тих, що тимчасово проживають на території держави (понад 90 днів);
3. Тих, що тимчасово перебувають на території держави (до 90 днів).

Міжнародне співробітництво у цій сфері в основному ведеться на двосторонньому рівні. Проте можна згадати декілька багатосторонніх документів, у яких розглядають окремі аспекти правового статусу іноземців.

До них, зокрема, належать:

- Міжамериканська конвенція про статус іноземців (1928 р.);
- Загальна декларація прав людини (1948 р.);
- Віденська конвенція про дипломатичні зносини (1961 р.);
- Віденська конвенція про консульські зносини (1963 р.);
- Міжнародний пакт про громадянські й політичні права (1966 р.);
- Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права (1966 р.);
- Декларація про права людини відносно осіб, що не є громадянами країни, в якій вони проживають (1985 р.) та ін.

2.5. *Біженець* – особа, яка не є громадянином України і внаслідок обґрунтованих побоювань стати жертвою переслідувань за ознаками раси, віросповідання, національності, громадянства (підданства), належності до певної соціальної групи або політичних переконань перебуває за межами країни своєї громадянської належності та не може користуватися захистом цієї країни або не бажає користуватися цим захистом внаслідок таких побоювань, або, не маючи громадянства (підданства) і перебуваючи за межами країни свого попереднього постійного проживання, не може чи не бажає повернутися до неї внаслідок зазначених побоювань (ст. 1. Закон України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту» від 08.07.2011 р. № 3671-VI. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2012. № 16. Ст. 146. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3671-17#Text>).

Біженець – особа, яка, через обґрунтовані побоювання стати жертвою переслідувань за ознакою расової належності, релігії, громадянства, належності до певної соціальної групи чи політичних поглядів знаходиться за межами країни своєї національної належності і не в змозі користуватися захистом цієї країни або не бажає користуватися таким захистом внаслідок таких побоювань; або, не маючи визначеного громадянства і знаходячись за межами країни свого колишнього місця проживання в результаті подібних подій, не може чи не бажає повернутися до неї внаслідок таких побоювань. (Женевська Конвенція 1951 р. про статус біженців).

Єдиними міжнародними документами, що безпосередньо стосуються біженців, є Конвенція ООН 1951 р. щодо статусу біженців та Протокол 1967 р., що стосується статусу біженців. Ці документи застосовуються лише в тих державах, які ратифікували цей документ, а деякі країни ратифікували ці документи із різними застереженнями.

До міжнародних документів у справах біженців також відносяться:

- Загальна декларація прав людини (1948 р.);
- Бангкокські Принципи щодо статусу та трактування статусу біженців (1966 р.);
- Декларація про територіальний притулок Генеральної Асамблеї ООН (1967 р.);
- Декларація ООН про захист жінок і дітей при надзвичайних обставинах та під час збройних конфліктів (1974 р.);
- Картагенська декларація щодо біженців (1984 р.) для країн Латинської Америки (три наступні: Декларація в Сан-Хосе (1994 р.), Декларація в Мехіко (2004 р.), Бразильська декларація (2014 р.));
- Нью-Йоркська Декларація щодо біженців та мігрантів (2016 р.) та ін.

2.6. Мігранти

Міграція – це перетин адміністративного кордону, добровільний чи примусовий просторовий рух осіб чи груп осіб від місця (країни) виїзду до місця (країни) в'їзду за наявності або без неї законних підстав на певний період часу або назавжди.

Мігрант – людина, що свідомо та з власної волі перетинає державні або адміністративно-територіальні кордони з метою зміни місця проживання або без такої зміни.

Класифікація видів міграції населення в міжнародній економічній діяльності

№	Класифікаційні ознаки поділу	Поділ міграції					
1	Спрямованість міграції в залежності від причин (мотивів, факторів), що її зумовлюють	Економічна	Політична	Соціальна	Пізнавальна	Рекреаційна	Екологічна
2	Спрямованість міграції в залежності від дій мігранта в країні	Трудова міграція (міграція робочої сили)	Сімейна		Туристична	Ділова	Релігійна
			Освітня (навчальна)		Лікувально-оздоровча	Культурно-розважальна	Інтелектуальна (наукова)
3	Характер прийняття рішення про міграцію мігрантом	Суверенна або добровільна	Вимушена			Примусова	
			визнані біженці	шукачі притулку	de facto біженці, зовнішньо переміщені особи	переміщені особи, вигнанці	
4	Перетинання адміністративно-територіальних меж (регіону або держави)	Внутрішньодержавна			Міжнародна (міждержавна, міжнаціональна, зовнішньодержавна)		
		внутрішня	зовнішня				
5	Відстань, яку долає мігрант	Ближня			Далека		
6	Тривалість міграції у часі	Довгострокова (постійна, незворотна) міграція		Короткострокова (тимчасова, зворотна) міграція			Транзитна міграція
				сезонна міграція	маятникова міграція	епізодична міграція	
7	Характер довгострокової міжнародної міграції відносно місця виїзду або в'їзду (напрям руху) мігранта	Безповернена			Повернена		
		еміграція	імміграція	рееміграція	репатріація		
8	Отримання дозволу від органів державної влади на здійснення міграції (законність перетинання кордонів)	Легальна		Напівлегальна		Нелегальна	

9	Очікування мігранта країною реципієнтом	Підготовлена (організована)		Непідготовлена (неорганізована, самостійна, самодіяльна)	
10	Кількість мігрантів	Індивідуальна		Масова (етнічна, колективна)	
11	Кількість міграцій мігранта	Однократна		Багатократна	
12	За соціальним складом	Міграція некваліфікованих працівників	Міграція висококваліфікованих працівників	Міграція діячів науки, культури, спорту	Міграція підприємців
13	За характером	Пряма		Непряма (у складі транснаціональних корпорацій або спільних підприємств)	
14	За типом статусу в країні прибуття (адаптаційна поведінка)	Асиміляційна		Неасиміляційна	
15	Відповідність очікувань мігранта результату	Вдала		Невдала	
16	Наслідки для країни	Якісна		Неякісна	

У сучасному розумінні міжнародна міграція робочої сили – це переміщення населення через державні кордони для того, щоб вступити в трудові відносини з роботодавцями в іншій країні.

Ознаки, характерні для міжнародної трудової міграції:

- добровільність
- тимчасовість
- економічна мотивація.

До трудових мігрантів не відносяться комерсанти-«човники», а також особи, що виїжджають за кордон у службові відрядження (за відсутності контракту з іноземними роботодавцями).

Працюючий мігрант (трудоий мігрант) – це особа, що з метою наймання на роботу до іноземної фізичної або юридичної особи на законній підставі переїжджає на певний строк у країну, громадянином якої він не є.

Відповідно до останніх розробок Міжнародної організації праці, виділяють кілька основних категорій трудових мігрантів:

1. *Сезонні робітники-мігранти* – люди, що працюють у державі, що не є їхньою власною країною, впродовж деякої частини року, тому що робота, що вони виконують, залежить від сезонних умов.

2. *Працюючі мігранти, пов'язані з реалізацією проекту* – працюючі мігранти, допущені в державу працевлаштування на певний період для роботи винятково по певному проекту, реалізованому в цій державі роботодавцем працюючих мігрантів. Роботодавець відповідає за забезпечення проекту всіма необхідними для його виконання видами ресурсів, включаючи працю. Роботодавець або агент, що може діяти як посередник, повинен гарантувати, що працюючі мігранти, пов'язані з реалізацією проекту, виїдуть із країни працевлаштування відразу ж після завершення роботи.

3. *Працюючі мігранти, що працюють за контрактом* – люди, що працюють у країні, яка не є їхньою батьківщиною, за контрактним договором, що встановлює обмеження по строку зайнятості й по типу роботи, виконуваної мігрантом. Працюючим мігрантам-контрактникам не дозволяється змінювати роботу й передбачається, що вони виїдуть із країни працевлаштування по закінченню строку контракту незалежно від того, чи тривають роботи, які вони виконували, чи ні. В окремих випадках можливе продовження контракту,

проте й у цих випадках, як правило, передбачається обов'язковий виїзд із країни працевлаштування до поновлення контракту.

4. *Тимчасово-працюючі мігранти* – особи, які допущені в країну що не є їхньою власною батьківщиною, для виконання впродовж обмеженого строку певної професійної діяльності. Тимчасові працюючі мігранти можуть міняти роботодавців і відновляти дозвіл на роботу без необхідності виїзду із країни працевлаштування.

5. *Працюючі мігранти, що влаштувалися* – працюючі мігранти, яким після перебування в країні працевлаштування впродовж декількох років надається дозвіл на проживання (посвідка на проживання) у цій країні з невизначеним строком і дозвіл на роботу без особливих обмежень. Працюючим мігрантам, що влаштувалися, не потрібно виїжджати із країни працевлаштування, коли в них немає роботи, і їм звичайно надається право возз'єднання зі членами родини при виконанні деяких умов, що стосуються забезпеченості роботою й житлом.

6. *Висококваліфіковані працюючі мігранти* – працюючі мігранти, яким завдяки їхній кваліфікації надається режим сприяння при допуску в країну, що не є їхньою власною державою, і, отже, на них поширюється менше обмежень, що стосуються строків перебування, зміни місця роботи й возз'єднання родини.

Крім того, потенційними трудовими мігрантами (формально вони є освітні міжнародні мігранти) є іноземні стажисти і студенти.

Міжнародні організації, що займаються питаннями мігрантів:

1. Міжнародна організація праці (МОП) – спеціалізована установа ООН, заснована в 1919 р. для підтримки міжнародного співробітництва у справі забезпечення миру в усьому світі й зменшення соціальної несправедливості за рахунок поліпшення умов праці.

Основними цілями МОП є захист прав у світі праці, заохочення гідної праці, посилення соціального захисту та зміцнення діалогу з питань праці. МОП, як міжнародна організація, відповідає за розроблення міжнародних стандартів у сфері праці і здійснює нагляд за їх дотриманням. На сьогодні членами МОП є 187 держав.

2. Міжнародна організація з міграції (МОМ) – міжурядова організація у межах системи ООН, яка функціонує для розв'язання проблем у галузі міграції.

МОМ розробляє правила, надає поради у галузі міграції та стежить за дотриманням прав мігрантів. Штаб-квартира організації знаходиться у Женеві. До складу МОМ входить 175 країн-членів.

Міжнародні документи з питань міграції:

- Загальна декларація прав людини (1948 р.);
- Конвенція про працівників-мігрантів (переглянута 1949 р.);
- Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права (1966 р.);
- Конвенція про зловживання в галузі міграції і про забезпечення працівникам-мігрантам рівних можливостей і рівного ставлення (1975 р.)
- Європейська конвенція про правовий статус трудящих-мігрантів (1977 р.)
- Міжнародна конвенція про захист прав усіх трудящих-мігрантів і членів їх сімей (1990 р.).

2.7. Громадяни

Громадянин – це особа, яка належить до постійного населення певної держави, має нормативно закріпленій статус, користується як у межах її території, так і поза нею правовим і судовим захистом держави.

Громадянин має право бути суб'єктом економічних, соціальних та політичних відносин. Це особа, що користується правами, наданими державою, та виконує обов'язки, покладені на неї. Вона несе законодавчо закріплену відповідальність у випадку порушення суб'єктивних прав інших осіб або невиконання власних юридичних обов'язків.

Громадянство – стійкий правовий зв'язок особи з державою, що виявляється в їхніх взаємних правах та обов'язках. Право на громадянство є невід'ємним правом людини, основою її правового статусу в державі та суспільстві.

3. Інститут громадянства у міжнародному праві.

Законодавство більшості держав світу передбачає два порядки набуття громадянства – загальний та винятковий.

Способами набуття громадянства в загальному порядку є наступні:

1. *Філіація* – набуття громадянства за народженням. Це найбільш розповсюджений спосіб. Отримання громадянства за народженням що ґрунтується на двох принципах – «праві крові» («*jus sanguinis*») і «праві ґрунту» («*jus soli*»).

Відповідно до принципу «права крові» дитина набуває громадянство своїх батьків незалежно від місця свого народження. При цьому відповідно до ст. 3 Конвенції про скорочення безгромадянства 1961 р. народження дитини на кораблі або на повітряному судні залежно від обставин вважається таким, що сталося на території тієї держави, під прапором якої цей корабель плаває, або на території тієї держави, в якій це повітряне судно зареєстровано. Цей принцип законодавчо закріплено у країнах Європи й Азії.

Принцип «права ґрунту» означає, що дитина набуває громадянство тієї держави, на території якої вона народилася, незалежно від громадянства своїх батьків. Цього принципу дотримується більшість держав Латинської Америки. Однак згідно з Факультативним протоколом про набуття громадянства до Віденської конвенції про дипломатичні зносини 1961 р. і Факультативним протоколом про обов'язкове вирішення спорів до Віденської конвенції про консульські зносини 1963 р. принцип «права ґрунту» не поширюється на членів сімей співробітників представництв, які народжуються в країні перебування. Якщо дитина має батьків, які є громадянами різних держав, її громадянство визначається батьками шляхом подання заяви до органів реєстрації актів цивільного стану. Однак згодом дитина, яка досягла повноліття, має право самостійно визначити собі громадянство одного з батьків.

2. *Натуралізація* – індивідуальне прийняття у громадянство за клопотанням зацікавленої особи. Вона повинна бути лише добровільною (примусова натуралізація суперечить нормам міжнародного права).

Держави на законодавчому рівні визначають вимоги, що висуваються до особи, яка набуває громадянство в порядку натуралізації. Одна з головних вимог – це дотримання цензу осілості. Ця умова має також і міжнародно-правовий характер. У Конвенції ООН про скорочення безгромадянства 1961 р. міститься положення про надання переваги цензу осілості строком від 5 до 10 років.

Існують також і додаткові умови набуття громадянства в порядку натуралізації. До них належать:

- знання державної мови;
- досягнення певного віку;
- наявність постійного джерела доходу;
- складання присяги на вірність державі.

Процедура натуралізації визначається законодавством відповідної держави й може здійснюватися за рішенням вищих органів державної влади, центральних органів управління, місцевих органів або суду.

З певних підстав особа може не виконувати всі з вищезгаданих умов, і їй надається громадянство не в загальному, а в спрощеному порядку. У ст. 6 *Європейської конвенції про громадянство 1997 р.* зазначено, що кожна держава-учасниця у своєму внутрішньодержавному праві має спрощувати процедуру набуття її громадянства для таких осіб:

1. Другий з подружжя, що перебуває у шлюбі з її громадянином;
2. Діти одного з її громадян, батьківство яких встановлено через визнання, у судовому порядку або шляхом схожих процедур;
3. Діти, один із батьків яких набуває чи вже набув її громадянства;
4. Діти, усиновлені одним із її громадян;
5. Особи, що народилися на її території та законно й постійно на ній проживають;

6. Особи, що законно й постійно проживають на її території впродовж певного періоду, який розпочався до досягнення ними 18 років, причому тривалість цього періоду визначається внутрішньодержавним правом відповідної держави-учасниці;

7. Особи без громадянства й особи, визнані біженцями, що законно та постійно проживають на її території;

3. *Поновлення – цей спосіб набуття громадянства може здійснюватися двома шляхами – реінтеграцією чи репатріацією.*

У першому випадку мається на увазі поновлення громадянства особи, яка його раніше втратила або вийшла з нього, у другому – поновлення громадянства особи через повернення в державу громадянства, якщо вона опинилася на території іншої держави внаслідок обставин, що не залежать від її волі. Такий спосіб відновлення громадянства найчастіше застосовують стосовно біженців, військовополонених та інтернованих осіб;

4. *Надання громадянства на підставі закону чи іншого внутрішньодержавного акта – цей спосіб належить до вольового способу набуття громадянства, однак не завжди останнє відбувається за ініціативою особи. Це може бути наслідком укладення шлюбу, усиновлення, встановлення опіки, визнання батьківства або вступу на військову чи державну службу.*

5. *Дарування* здійснюється за ініціативою органів державної влади та за згоди самої особи, як правило за особливі заслуги перед державою або виходячи з політичних чи інших інтересів держави.

6. *Винятковий порядок набуття громадянства*, як правило, пов'язується із територіальними змінами, масовим переселенням людей та з іншими такими подіями. При цьому він діє впродовж певного терміну, стосується певного кола осіб і регулюється спеціальними міжнародними або внутрішньодержавними актами.

Способами набуття громадянства у винятковому порядку є наступні:

6.1. *Опταція* – добровільний вибір громадянства при територіальних змінах, коли особа, за своїм розсудом, може зберегти або змінити своє громадянство;

6.2. *Трансферт* – автоматичний перехід населення території, що змінює свою державну належність, у громадянство держави, якій вона передається; він дуже схожий на оптацію, однак у цьому разі вибір громадянства відбувається примусово.

Слід зазначити, що міжнародне право забороняє автоматичну зміну громадянства (ст. 4 Європейської конвенції про громадянство 1997 р.). Проте це не стосується правонаступництва – саме в цьому разі найчастіше відбувається трансферт.

Припинення громадянства

Припинення громадянства може здійснюватися в наступних формах:

1. *Вихід з громадянства (експатріація)* – припинення громадянства на підставі рішення компетентних органів держави, винесеного за клопотанням зацікавленої особи. Таке право гарантується нормами міжнародного права, але не повинно дозволятися у випадках, коли призведе до безгромадянства особи.

2. *Автоматична втрата громадянства (денатуралізація)* – припинення громадянства за ініціативою держави. Підстави втрати громадянства визначаються національним законодавством. *Водночас, відповідно до ст. 7 Європейської конвенції про громадянство 1997 р., втрата громадянства за законом або за ініціативою держави може відбуватися лише у випадках:*

1. Добровільного набуття іншого громадянства;
2. Набуття громадянства внаслідок шахрайських дій, подання неправдивих відомостей або приховування якогось суттєвого факту, що має стосунок до заявника;
3. Добровільної служби в іноземному військовому формуванні;
4. Поведінки, яка серйозно шкодить життєво важливим інтересам держави;
5. Відсутності справжнього зв'язку між державою та її громадянином, який постійно проживає за кордоном;

6. Якщо під час неповноліття дитини встановлено, що визначені у внутрішньодержавному праві умови, які дозволили їй набути «ex lege» (по закону) громадянство держави, більше не виконуються;

7. Усиновлення дитини, якщо дитина набуває іноземного громадянства або має іноземне громадянство одного чи обох усиновителів.

У деяких державах набуття громадянства іноземної держави автоматично тягне за собою припинення громадянства, причому жодних спеціальних рішень державних органів із цього приводу не потрібно.

3. Позбавлення громадянства, яке здійснюється за рішенням компетентних органів як покарання за вчинення дій, що завдають шкоди державі. Такі заходи можуть застосовуватися до тих осіб, які займаються ворожою для держави діяльністю.

4. Спеціальні категорії населення у міжнародному праві.

Правовий статус осіб, що мають множинне громадянство. Існують випадки, коли особа володіє громадянством більш ніж однієї держави. У такому разі йдеться про подвійне або множинне громадянство («біпатризм» та «поліпатрид»). У ст. 2 Європейської конвенції про громадянство 1997 р. міститься положення, відповідно до якого множинне громадянство означає одночасну належність особи до громадянства двох або більше держав. Множинність громадянства з'являється внаслідок виникнення колізій законодавства різних держав щодо набуття та втрати громадянства, міграційних процесів, реєстрації шлюбів з іноземцями тощо. Множинне громадянство досить часто виникає у разі натуралізації особи, коли вона не втрачає свого попереднього громадянства. Іноді воно може виникати внаслідок територіальних змін держав.

До його позитивних наслідків множинного громадянства відносять:

➤ додаткові гарантії реалізації та захисту прав і свобод особи, оскільки особи, які володіють множинним громадянством, мають рівні права й обов'язки з громадянами держави, у якій вони проживають, водночас зберігаючи культурні й інші зв'язки з державою походження;

➤ переваги щодо права на проживання у двох і більше державах, права на повернення та збереження громадянства в змішаному шлюбі;

➤ держава, що приймає, легше інтегрує резидента з множинним громадянством, ніж іноземного громадянина, а держава походження зберігає зв'язок зі своїм громадянином, що насамперед є важливим для держав, які розвиваються;

➤ наявність значної кількості осіб із множинним громадянством може сприяти інтенсифікації зв'язків між державами.

Негативні наслідки множинного громадянства:

➤ здатне створювати для індивіда додаткові обов'язки, виконання яких може бути доволі обтяжливим; зокрема особу можуть зобов'язати нести військову службу у двох або більше державах, сплачувати податки одразу у двох державах у разі, коли відсутня відповідна міждержавна угода про уникнення подвійного оподаткування, тощо (ці та інші питання регулюються відповідними міждержавними угодами);

➤ особа з множинним громадянством згідно з Конвенцією, що регулює деякі питання, пов'язані з колізією законів про громадянство 1930 р., має значно менші права на дипломатичний захист (ст. 4). Згідно з міжнародним правом захист державою її громадянина щодо держави іншого громадянства особи не дозволяється, що підтверджується міжнародною практикою держав;

➤ виникають труднощі у сфері міждержавних відносин, оскільки, з одного боку, може виникнути спір про громадянство особи між державами, які вважають її своїм громадянином, а з іншого – третя держава з тих чи інших підстав може бути змушена вирішувати, якому громадянству особи з множинним громадянством надати перевагу;

➤ особа може повноцінно користуватися правами та виконувати обов'язки лише перед однією державою, права ж і обов'язки перед іншою державою фактично є декларативними.

З огляду на внутрішнє законодавство кожна з держав, яка допускає множинне громадянство, має право вважати особу, яка має громадянство двох і більше держав, лише своїм громадянином, якщо це не суперечить її міжнародним зобов'язанням, і може вимагати від неї виконання громадянських обов'язків (зокрема, військової повинності), чим і ускладнює правове становище осіб, які мають два або більше громадянств.

Відповідно до принципу «*lex domicilii*» (принцип місця проживання) особи, які мають громадянство двох або більше держав, можуть користуватися правами й виконувати обов'язки лише щодо держави постійного проживання, тому фактично особа, яка має громадянство двох або більше держав, є громадянином лише однієї держави.

Особа, яка має громадянство двох або більше держав, реально використовує права лише держави постійного проживання й не може виконувати водночас обов'язки (інколи навіть несумісні) держав, громадянство яких вона має, чим виявляє неповагу або підриває суверенітет відповідної держави. Це, у свою чергу, породжує суперечності у визначенні правового статусу громадянина, що може призвести до конфліктів між державами стосовно їх громадян.

Контрольні питання

1. Дайте визначення терміна «населення» в міжнародно-правовому аспекті.
2. Назвіть основні категорії осіб, із яких складається населення.
3. Укажіть відмінності між міжнародно-правовим статусом населення та народу.
4. Визначте міжнародно-правові й національні підходи до визначення терміна «громадянство».
5. Назвіть способи надання громадянства.
6. Визначте підстави припинення громадянства.
7. Назвіть позитивні й негативні наслідки для осіб, що володіють множинним громадянством.
8. Користуючись текстом проаналізуйте та визначте суть «Декларації Організації Об'єднаних Націй про права корінних народів» від 13.09.2007 р. (URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_156#Text).
9. Користуючись текстом проаналізуйте та визначте головні положення «Європейської конвенції про громадянство» від 06.11.1997 р. (URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_004#Text).
10. Користуючись текстом проаналізуйте та визначте головні положення «Нью-Йоркської декларації про біженців та мігрантів» від 19.09.2016 р. (URL : <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N16/292/00/PDF/N1629200.pdf?OpenElement>; URL : https://www.iom.int/sites/g/files/tmzbd1486/files/our_work/ODG/GCM/NY_Declaration.pdf).

Список рекомендованих джерел

1. Войціховський А.В. Міжнародне право : підручник. Харків, 2020. 544 с.
2. Мацко А.С. Міжнародне право : Навчальний посібник. Київ : МАУП, 2005. 232 с.
3. Міжнародне публічне право : основи теорії : навчально-методичний посібник / Х.Н. Бехруз, С.С. Андрейченко, М.В. Грушко та ін. Одеса : Видавництво «Юридика», 2023. 252 с.
4. Пуригіна О.Г., Сардак С.Е. Міжнародна міграція : навчальний посібник. Дніпропетровськ : Вид-во ДНУ, 2009. 352 с.
5. Теорія міжнародного права : навчально-методичний посібник / за ред. О.В. Бігняка. Херсон : Видавництво «Гельветика», 2020. 224 с.

БЛОК 2. ГАЛУЗІ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

ЛЕКЦІЯ № 5.

ТЕМА ЛЕКЦІЇ: ПРАВО МІЖНАРОДНИХ ДОГОВОРІВ

План лекції

1. Поняття та класифікація міжнародних договорів.
2. Основні стадії укладання міжнародного договору.
3. Структура міжнародного договору.

Зміст лекції

1. Поняття та класифікація міжнародних договорів.

Право міжнародних договорів – це галузь міжнародного публічного права, що складається з норм та інститутів, які визначають зміст, структуру й підстави набуття чинності договорів і діяльність суб'єктів щодо порядку укладення, виконання та припинення дії міжнародних договорів.

Перший кодифікований акт у галузі права міжнародних договорів був ухвалений в 1928 р. на конференції американських держав – це Гаванська конвенція про договори, яка мала регіональний характер. Поява міжурядових міжнародних організацій і зростання їх ролі в міжнародних відносинах вимагали договірною оформлення їх відносин як з державами, так і між собою.

З появою ООН і створенням у її структурі Комісії міжнародного права кодифікація права міжнародних договорів стала одним із головних завдань останньої, що постали перед комісією.

Основними джерелами, з точки зору права міжнародних договорів, є міжнародні угоди універсального характеру:

1. Віденська конвенція про право міжнародних договорів (1969 р.);
2. Віденська конвенція про право договорів між державами та міжнародними організаціями або між міжнародними організаціями (1986 р.);
3. Віденська конвенція про правонаступництво держав щодо договорів (1978 р.).

Міжнародний договір – це угода, що укладається між суб'єктами міжнародного права, які мають право на нормотворення, незалежно від її форми та найменування й відповідає нормам міжнародного права.

Відмінністю будь-якого міжнародного договору є закріплення в ньому правил поведінки суб'єктів міжнародного права й надання останнім юридично обов'язкового характеру.

Характерні ознаки міжнародного договору:

1. Міжнародним договором може бути угода лише між суб'єктами міжнародного права; суть договору – угода між сторонами, які укладають договір;
2. Міжнародна угода є результатом, утіленням узгодженого волевиявлення сторін; зміст їх волевиявлення може в певних межах змінюватися відповідно до вимог життя без зміни тексту договору, проте ці зміни мають бути взаємно узгодженими;
3. До міжнародних договорів слід відносити лише ті відносини, які регулюються міжнародним правом

У міжнародному договорі прийнято виділяти мету, об'єкт та предмет.

Мета договору – це кінцеві результати, яких прагнуть досягти суб'єкти міжнародного права, укладаючи договір. Як правило, мета закріплюється в преамбулі або початкових статтях договору.

Об'єктом договору є міжнародні відносини, врегульовані нормами, що містяться в ньому. Будь-який об'єкт міжнародного права може бути об'єктом міжнародного договору. Як правило, об'єкт договору відображається в найменуванні договору.

Предмет договору – це конкретні матеріальні або нематеріальні блага, охороняти або забезпечувати які покликана міжнародна угода (економічні, соціальні, культурні права людини та ін.).

Сторонами в міжнародному договорі можуть бути суб'єкти міжнародного права, що володіють правоздатністю на їх укладення). Держави володіють необмеженою правоздатністю укладати міжнародні угоди. Правоздатність міжнародних організацій у цій сфері зумовлюється межами їх мети, визначеної насамперед у засновницьких документах організації.

У теорії міжнародного права немає загальновизнаної класифікації міжнародних договорів:

1. За кількістю сторін договору:

- двосторонні договори (у яких беруть участь два суб'єкти);
- багатосторонні договори (у яких беруть участь три суб'єкти і більше).

2. За сферою та чинністю дії договору:

- універсальні договори, у яких беруть участь практично всі держави-члени світового співтовариства (Статут ООН);
- регіональні договори, у яких беруть участь держави певного географічного регіону, на який поширюється дія цього договору (держави-члени Ради Європи);
- субрегіональні договори, у яких беруть участь держави всередині певного географічного регіону (договори про створення Єврорегіонів).

3. За ступенем відкритості договору:

- відкриті договори (у них бере участь і до них має право приєднатися будь-яка зацікавлена держава);
- закриті договори (у них коло учасників заздалегідь визначено).

4. Залежно від суб'єкта, що укладає договір:

- міждержавні договори (укладаються від імені держави);
- міжурядові договори (укладаються від імені уряду);
- міжвідомчі договори (укладаються від імені органів виконавчої влади держави – його міністерств та відомств).

5. Залежно від форми договору:

- договір у письмовій формі (більшість міжнародних договорів);
- договір в усній формі (так звана «джентльменська угода») – міжнародне право допускає такі договори з відповідними юридичними обов'язками сторін, але забезпечення виконання «джентльменських угод» разі їх оспорювання сторонами є складнішим, ніж письмових договорів.

Договори в усній формі укладаються значно рідше, ніж письмові, і здебільшого у випадках, коли між сторонами є повна довіра в ділових взаємовідносинах.

6. Залежно від об'єкта міжнародно-правового регулювання:

- політичні договори (регулюють відносини з підтримки міжнародного миру та безпеки, надання взаємної допомоги, територіальних питань, скорочення озброєнь тощо);
- економічні договори (регулюють відносини в торговельно-економічній сфері: економічне співробітництво, поставка товарів і надання послуг, кредити та позики тощо);
- договори зі спеціальних питань (угоди з питань науки і техніки, транспорту та зв'язку, культури й освіти, інформації і спорту, правової допомоги та соціального забезпечення тощо).

7. За строком дії договору:

- строкові (на певний строк);
- безстрокові (без зазначення строку дії або з визначенням безстрокового характеру договору).

А. Мацко надає наступну класифікацію міжнародних договорів:

1. Політичні договори:

- Союзний договір – угода (або кілька угод), відповідно до якої держави, що її уклали, зобов'язуються діяти спільно з метою охорони певних інтересів;
- Договір про нейтралітет між державами зобов'язує їх не брати участі у будь-яких воєнних діях і не перетворювати певні території на військові бази;
- Мирний договір, відповідно до якого держави юридично припиняють стан війни і встановлюють політичні чи інші відносини;
- Договір про взаємну допомогу – різновид союзного договору, відповідно до якого його учасники зобов'язані подавати одне одному допомогу;
- Договір про ненапад, відповідно до якого сторони зобов'язуються утримуватися від нападу одна на одну поодиночки і спільно з іншими державами.

2. Економічні договори – торговельний договір; угода про поставку товару і товарооборот; угода про подання технічної допомоги і науково-технічне співробітництво; угода про міжнародні розрахунки; угода з митних питань та ін.

3. Спеціальні договори – у галузі транспорту; у сфері зв'язку; у галузі сільського господарства; у сфері наукового співробітництва; з правових питань; у сфері охорони навколишнього середовища; у сфері культури; з військових питань та ін.

2. Основні стадії укладання міжнародного договору.

Укладання міжнародних договорів державами є здійснення державного суверенітету і належить до основних прав держав. Укладання міжнародного договору є складним процесом, що складається з низки послідовних стадій. Юридична сутність цього процесу здебільшого полягає в практичному становленні договірної норми міжнародного права, формуванні угоди між державами.

Укладання міжнародного договору означає всі дії держави, починаючи від переговорів і закінчуючи набуттям договором чинності.

Можна виокремити наступні стадії укладання міжнародних договорів:

1. Призначення уповноважених осіб для ведення переговорів;
2. Подання та перевірка повноважень;
3. Узгодження тексту договору;
4. Обговорення та ухвалення проєкту договору;
5. Установлення автентичності, парафування договору;
6. Підписання договору;
7. Заява застережень;
8. Ратифікація договору;
9. Обмін ратифікаційними грамотами та їх депонування;
10. Промульгація договору;
11. Реєстрація договору;
12. Передання ратифікаційних грамот депозитарію.

Для розуміння суті окремих стадій укладання договору:

Установлення автентичності тексту – це передбачена у тексті договору або узгоджена між державами процедура фіксації того, що ухвалений текст міжнародного договору є остаточним і не може бути змінений.

Установлення автентичності договору здійснюється шляхом його парафування (проставлення під договором ініціалів уповноважених осіб), підписання, підписання «ad referendum» (підписання договору з умовою подальшого схвалення компетентним державним органом), включення тексту в підсумковий документ конференції або в резолюцію міжнародної організації про схвалення договору.

Парафування міжнародного договору – попереднє підписання міжнародного договору ініціалами уповноважених осіб, які брали участь у його розробленні. Може здійснюватися парафування всього тексту договору й певних його статей.

Застереження – це одностороння заява держави, зроблена під час підписання, ратифікації, затвердження, ухвалення договору чи приєднання до нього, за допомогою якої вона бажає виключити або змінити юридичну дію певних положень договору в їх застосуванні до цієї держави.

Заява є недопустимою в двосторонньому договорі, якщо договором передбачено право робити лише певні застереження, до яких це застереження не належить, або коли застереження є недопустимим з точки зору об'єкта й мети договору.

Ухвалення, затвердження – процедури вираження згоди на обов'язковість договору, що не підлягає ратифікації, але передбачає схвалення після підписання. Містять положення про те, що ухвалення здійснюється кожною зі сторін відповідно до її внутрішнього права.

Ратифікація – остаточне схвалення, затвердження найвищим органом держави міжнародного договору, що означає згоду на обов'язковість для неї договору, який набуває юридичної чинності лише після ратифікації. Порядок ратифікації визначається внутрішнім правом держав.

Реєстрація міжнародних договорів – внесення до спеціального реєстру міжнародної організації міжнародного договору, який набув чинності, що дає змогу посилатися на нього в органах такої організації. Вона здійснюється в секретаріатах ООН, спеціалізованих установах ООН, Ради Європи та інших міжнародних організацій. Включення цієї статті в Статут ООН мало на меті обмежити таємну дипломатію й довести до відома міжнародного співтовариства зміст договорів.

Депонування міжнародного договору – передання ратифікаційної грамоти чи інших документів на зберігання під час укладення багатостороннього міжнародного договору.

Депонування здійснюється державами-учасниками міжнародних договорів, які здають свої ратифікаційні грамоти або інші документи урядові держави чи міжнародній організації, що були обрані депозитаріями. Депонування міжнародного договору фіксується у протоколі.

Депозитарій – держава або міжнародна організація, що бере на себе зобов'язання зберігати текст міжнародного договору, документи про його ратифікацію, про приєднання до договору інших держав тощо.

Депозитарій визначається під час ведення переговорів. Як правило, це держава, в якій відбуваються переговори та підписання договору.

3. Структура міжнародного договору.

Під структурою міжнародного договору розуміють його поділ на частини. Конкретний договір через специфіку його об'єкта, мети та процедури ухвалення може мати і специфічну структуру, проте більшість міжнародних договорів складається з таких структурних елементів: преамбули, основної і заключної частин.

Іноді договори супроводжуються застереженнями сторін та/або додатками, у яких містяться норми, що пояснюють основний текст, правила чи процедури вирішення спорів (протоколи, описи, технічні умови, стандарти, карти тощо). Усі частини договору мають однакову юридичну силу. Обов'язковим елементом є також підписи уповноважених сторін договору.

1. Назва договору (договір, протокол, пакт, хартія, акт, декларація, трактат, конвенція, статут, угода, програма, обмін нотами).

Міжнародний договір може бути безіменним, наприклад обмін дипломатичними нотами як різновид міжнародного договору. Відповідно до норм звичаєвого й договірського права найменування міжнародного договору не має жодного юридичного значення.

2. Преамбула є вступною частиною договору, в якій сторони визначають мету договору та принципи її досягнення.

3. Основна (центральна) частина (розділи, глави, статті, параграфи, пункти, частини) містить взаємні права й обов'язки сторін, тобто ті правила поведінки, якими вони повинні керуватися під час виконання договору.

У праві міжнародних договорів прийнято поділяти положення угод на статті, які, у свою чергу, групуються в розділи. Іноді частини міжнародного договору можуть поділятися на розділи, але такий поділ не є принциповим.

4. Заключна частина містить у собі положення про порядок набуття договором чинності, його дію та припинення.

5. Застереження, зроблені сторонами. Застереження являє собою односторонню заяву, зроблену державою або міжнародною організацією в процесі укладення договору, що має метою виключити або змінити юридичну дію певних положень договору щодо автора застереження.

6. Підписи уповноважених.

7. Додатки (протоколи, описи, технічні умови, стандарти, тарифи, карти та ін.). Додатки зазвичай містять будь-які технічні відомості, наприклад щодо озброєнь, які скорочуються, або опис процедур, пов'язаних із виконанням договору, переважно технічного характеру, зокрема технології ліквідації ракет або порядок проведення інспекцій на місцях тощо.

Міжнародний договір, як правило, складається в одному документі, проте текст договору може міститися в двох або більше пов'язаних між собою документах.

Важливо, щоб цей документ містив правила поведінки сторін, які визнаються ними як юридичні норми. Найважливішою частиною міжнародних договорів у письмовій формі є мова, за допомогою якої сторони фіксують права й обов'язки в тексті договору.

Зазвичай, двосторонні угоди укладаються в двох екземплярах мовами договірних сторін. При цьому сторони використовують правило альтернату (чергування), згідно з яким в екземплярі двостороннього договору, призначеному для конкретної договірної сторони, найменування цієї сторони в переліку сторін, підписи її уповноважених, печатка, а також текст договору офіційною мовою держави цієї сторони поміщаються на першому місці і для підпису залишається місце з лівого боку.

У правилі альтернату виявляється повага до суверенітету держав. У разі підписання багатостороннього договору підписи уповноважених осіб ставляться один під іншим у порядку англійського, французького чи іншого алфавіту за домовленістю сторін. Тексти договору мовою кожної з договірних сторін є юридично рівнозначними (автентичними).

Тексти багатосторонніх договорів укладаються офіційними мовами ООН (англійською, арабською, іспанською, китайською, російською, французькою) або офіційними мовами конкретної міжнародної конференції, визначеними учасниками конференції (найчастіше це англійська і французька мови), які вважаються автентичними й мають однакову юридичну силу.

Контрольні питання

1. Дайте визначення терміна «право міжнародних договорів».
2. Назвіть джерела права міжнародних договорів.
3. Дайте визначення понять «пакт», «хартія», «акт», «декларація», «трактат», «конвенція».
4. Користуючись текстом Віденської конвенції про право міжнародних договорів (1969 р.) охарактеризуйте її структуру та визначте значення цього документу для розвитку права міжнародних договорів (URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_118#Text).
5. Назвіть мету, об'єкт і предмет міжнародного договору.
6. Дайте класифікацію міжнародних договорів.
7. Розкрийте структуру міжнародного договору.
8. Назвіть стадії укладення міжнародних договорів.
9. В якому році Україна приєдналася до Віденської конвенції про право міжнародних договорів (1969 р.)?
10. На сьогоднішній день, якими документами регламентуються процедури реєстрації міжнародних договорів?

Список рекомендованих джерел

1. Войціховський А.В. Міжнародне право : підручник. Харків, 2020. 544 с.
2. Мацко А.С. Міжнародне право : Навчальний посібник. Київ : МАУП, 2005. 232 с.
3. Міжнародне публічне право : основи теорії : навчально-методичний посібник / Х.Н. Бехруз, С.С. Андрейченко, М.В. Грушко та ін. Одеса : Видавництво «Юридика», 2023. 252 с.
4. Теорія міжнародного права : навчально-методичний посібник / за ред. О.В. Бігняка. Херсон : Видавництво «Гельветика», 2020. 224 с.

ЛЕКЦІЯ № 6.

ТЕМА ЛЕКЦІЇ: ДИПЛОМАТИЧНЕ І КОНСУЛЬСЬКЕ ПРАВО

План лекції

1. Дипломатичне та консульське право: суть понять.
2. Класи та ранги дипломатичних представників.
3. Дипломатичні привілеї та імунітети.
4. Консульське представництво.

Зміст лекції

1. Дипломатичне та консульське право: суть понять.

Дипломатія – засіб реалізації зовнішньої політики держави, що представляє собою сукупність практичних заходів невійськового характеру, прийомів і способів, що застосовуються з урахуванням конкретних умов і характеру завдань, що розв’язуються.

Це також офіційна діяльність глав держав і урядів, міністрів зовнішніх справ, дипломатичних представництв за кордоном, делегацій на міжнародних конференціях задля досягнення визначених цілей та завдань зовнішньої політики держави, захисту її прав та інтересів, інститутів й громадян за кордоном.

Право зовнішніх зносин – галузь сучасного загального міжнародного права, яка складається із системи правових норм, що регулюють положення та діяльність суб’єктів міжнародного права при здійсненні ними зовнішніх зносин згідно з основними принципами міжнародного права.

В системі джерел права зовнішніх зносин ключове місце займає міжнародний звичай.

Дипломатичне право – це норми міжнародного права, які регламентують порядок дипломатичних зносин між державами та іншими суб’єктами міжнародного права.

Предмет дипломатичного права охоплює цілу низку питань, що стосуються офіційної діяльності держав та інших суб’єктів міжнародного права у сфері зовнішніх відносин. Сюди належать питання регулювання зовнішніх відносин держав та інших суб’єктів міжнародного права, форми їх представництва за кордоном, форми ведення переговорів, організація дипломатичної служби (як внутрішньодержавної, так і закордонної), питання дипломатичного етикету, підготовка дипломатичних кадрів тощо.

Крім цього, у структурі дипломатичного права виділяють право посольства, яке можна розглядати у двох аспектах: як активне і як пасивне посольське право. Такий поділ є дещо умовним, але в теоретичному плані він дає змогу проаналізувати різні аспекти цього правового явища.

Активне посольське право – це право держави та інших суб’єктів міжнародного права призначати своїх представників при іноземних державах та міжнародних організаціях з наданням їм відповідних прав і переваг, які визнані за такими особами у нормах сучасного міжнародного права, та відповідно приймати їх у себе. Безумовно, основним суб’єктом, який реалізує на практиці активне дипломатичне право, виступає, передусім, суверенна, незалежна держава. Міжнародне представництво при цьому здійснюється в різних державах неоднаково.

Під пасивним посольським правом розуміють можливість приймати дипломатичних представників, яких призначають до інших держав чи міжнародних організацій.

Консульське право – це сукупність національних і міжнародних правових норм, що регулюють діяльність консулів і порядок консульських зносин.

Дипломатичне і консульське право – одні з найстаріших галузей міжнародного права.

Основними багатосторонніми актами з дипломатичного та консульського права є:

1. Віденська конвенція про дипломатичні зносини (1961 р.);

2. Віденська конвенція про консульські зносини (1963 р.);
3. Конвенція про спеціальні місії (1969 р.);
4. Конвенція про запобігання і покарання злочинів проти осіб, що користуються міжнародним захистом, у тому числі дипломатичних агентів (1973 р.).

2. Класи та ранги дипломатичних представників.

Важливою ланкою у функціонуванні іноземних органів зовнішніх зносин є міжнародно-правове регулювання організації та діяльності постійних дипломатичних представництв держав за кордоном. Дипломатичні відносини обов'язково супроводжуються визнанням де-юре та спільною домовленістю держав на встановлення дипломатичних відносин.

Дипломатичне представництво – постійний іноземний орган зовнішніх зносин держави, основою функціонування якого є спільна угода однією державою на території іншої з метою підтримки постійних офіційних контактів. Дипломатичне представництво діє від імені своєї країни в усіх питаннях, пов'язаних із відносинами з іншою стороною.

На сьогодні дипломатичною практикою використовуються наступні види представництв:

1. Посольство – представництво першого вищого рангу на чолі з послом або тимчасово повіреним у справах;
2. Місія – представництво другого рангу на чолі з посланником або тимчасовим повіреним у справах;
3. Постійне представництво, утворене при міжнародних організаціях;
4. Дипломатичні представництва, які з різних причин мають інші назви та специфіку організації.

Основні функції дипломатичного представництва:

1. Представництво своєї держави в державі перебування;
2. Захист інтересів своєї держави і її громадян у державі перебування;
3. Ведення переговорів з урядом держави перебування;
4. Інформаційна функція;
5. Розвиток дружніх відносин між державою перебування і державою, яку представляє дипломатичне представництво;
6. Консульська функція.

Дипломатичний ранг – це особистий ранг дипломата, який присвоюється йому відповідно до існуючих в кожній країні законів та правил проходження дипломатичної служби. Цей ранг зберігається незалежно від того, яку посаду обіймає дипломат у той чи інший момент.

Структура дипломатичного персоналу

1. Голова дипломатичного представництва.
2. Персонал дипломатичного представництва:
 - дипломатичний;
 - адміністративно-технічний;
 - обслуговуючий.

Структура та кількісний склад персоналу дипломатичного представництва затверджується МЗС з урахуванням різних факторів. Але до складу дипломатичного представництва обов'язково належать глава дипломатичного представництва, члени дипломатичного персоналу – особи з дипломатичним рангом (радник, секретар, аташе визначених рангів), члени адміністративно-технічного персоналу, члени персоналу з обслуговування.

Адміністративно-технічний персонал дипломатичного представництва – працівники представництва з адміністративно-технічного обслуговування представництва (перекладачі, технічні секретарі, канцелярія, діловоди, шифрувальники, бухгалтери тощо).

Члени адміністративного та технічного персоналу користуються привілеями та імунітетами, еквівалентними привілеям та імунітетам дипломатів, за винятком того, що

імунітет від цивільної та адміністративної юрисдикції держави перебування не поширюється на дії, вчинені ними поза межами виконання їхніх офіційних обов'язків.

Обслуговуючий персонал – садівники, прибиральниці, водії, кухарі, охорона та ін.

У міжнародному праві та дипломатичній практиці присутній термін «дипломатичний корпус», що визначається як сукупність дипломатичних представників у країні перебування, колективне об'єднання з протокольних міркувань.

Глава представництва.

Призначення та вступ на посаду глави дипломатичного представництва – акредитація – включає декілька кількох стадій:

- вибір кандидатури посла чи посланника;
- акредитуюча держава відправляє державі перебування запит про погодження на призначення особи на посаду (запит містить біографію, посадове та сімейне становище);
- агреман – позитивна реакція держави перебування на присвоєння конкретній особі посади у ролі посла, посланника чи повіреного у справах. Особа визнається *persona grata* – бажаною в цій країні, у випадку відмови в агремані – *persona non grata* (не мотивується);
- видання акта національного законодавства, який засвідчує призначення;
- одночасне формальне повідомлення у ЗМІ обох столиць про призначення, що відбулося;
- видання вірчих грамот;
- попередня аудієнція у міністра зовнішніх справ країни перебування та передання копій вірчих грамот;
- початок здійснення прав та обов'язків – з моменту вручення вірчих грамот або з моменту повідомлення про свій приїзд.

Вірча грамота – документ, який передається послу (посланнику) для акредитації в іноземній державі, підписується главою акредитуючої держави й скріплюється печаткою МЗС. Вручається в урочистій обстановці.

Обставини завершення місії дипломатичного представника:

- дипломатичний представник оголошується країною перебування *persona non grata* (небажаною особою);
- розірвання дипломатичних відносин або у разі стану війни між акредитуючою державою та державою його перебування;
- відзив дипломатичного представника країною, що акредитує (відзивна грамота);
- припинення існування як суб'єкта міжнародного права акредитуючої держави або держави перебування;
- принципова зміна державного устрою в акредитуючій державі.

Також глава дипломатичного представництва припиняє місію у випадку відкликання в установленому порядку, відставки, смерті. Припинення повноважень глави дипломатичного представництва не означає розриву дипломатичних відносин між цими державами.

Класи і ранги дипломатичних представників

1. Класи голів дипломатичних представництв:

- 1.1. Посол, акредитований при главах держав;
- 1.2. Посланник, акредитований при главах держав;
- 1.3. Повірений у справах, акредитований при міністрах закордонних справ.

2. Дипломатичні ранги:

- 2.1. Радник;
- 2.2. Перший секретар;
- 2.3. Другий секретар;
- 2.4. Секретар;
- 2.5. Аташе.

Дипломатичний етикет

Етикет — зовнішня форма моральної сутності людини.

Розрізняють кілька видів етикету:

1. Придворний етикет – суворо регламентований порядок і форми обходження, встановлені при дворах монархів;
2. Дипломатичний етикет – сукупність правил і норм поведінки дипломатів та офіційних осіб під час різних офіційних і неофіційних заходів;
3. Військовий етикет – зведення загальноприйнятих в армії правил, норм, манери поведінки військовослужбовців в усіх сферах їхньої діяльності;
4. Світський етикет – сукупність правил і норм поведінки, які регламентують зовнішні прояви людських стосунків;
5. Діловий етикет – сукупність правил і норм поведінки, які регламентують відносини ділових людей.

В основі дипломатичного, світського та ділового етикету лежить стародавній принцип людських стосунків – взаємної поваги та взаємної ввічливості. Більшість правил і норм дипломатичного, ділового, світського етикетів у тій чи іншій мірі співпадають.

Відмінність між ними полягає в тому, що дотриманню правил етикету дипломатами надається більшого значення, оскільки відхід від них або їх порушення може завдати шкоду престижу країни або її офіційним представникам і призвести до ускладнення у взаємовідносинах держав.

Таким чином, дипломатичний етикет менш гнучкий, ніж діловий або світський етикет, більш консервативний.

3. Дипломатичні привілеї та імунітети.

Дипломатичні привілеї та імунітети – це сукупність спеціальних пільг, прав і переваг, які надаються іноземним дипломатичним представництвам, їх співробітникам та іншим особам, які користуються ними під міжнародно-правовим захистом на території держави перебування.

Вирізняються дипломатичні привілеї й імунітети дипломатичного представництва й конкретно дипломатичного представника.

Дипломатичний імунітет означає виведення дипломатичних агентів зі сфери юрисдикції держави перебування, незастосування до них примусових заходів і санкцій, передбачених внутрішнім законодавством. Це необхідна гарантія нормального виконання дипломатом своїх функцій.

1. Об'єкти привілеїв та імунітетів:

- 1.1. Дипломатичні представництва, у тому числі представництва при міжнародних організаціях;
- 1.2. Дипломати і члени їхніх сімей.
2. *Привілеї та імунітети дипломатичних представництв:*
 - 2.1. Недоторканість приміщень;
 - 2.2. Фіскальний імунітет;
 - 2.3. Імунітет від примусових дій щодо майна і засобів пересування;
 - 2.4. Недоторканість кореспонденції;
 - 2.5. Недоторканість архівів;
 - 2.6. Недоторканість засобів зв'язку;
 - 2.7. Право на безперешкодні зносини зі своїм центром та іншими представництвами держави;
 - 2.8. Митні привілеї;
 - 2.9. Протокольні привілеї (напр., право користуватися державним прапором).
3. *Привілеї та імунітети дипломатів і членів їхніх сімей:*
 - 3.1. Недоторканість особи;
 - 3.2. Недоторканість житла;
 - 3.3. Повний імунітет від цивільної та адміністративної юрисдикції щодо службової діяльності;
 - 3.4. Повний імунітет від кримінальної юрисдикції держави перебування;
 - 3.5. Фіскальний (податковий) імунітет;

3.6. Митні привілеї;

3.7. Вільне пересування територією іншої держави.

До родини дипломата належать:

- чоловік або дружина дипломата;
- неповнолітні діти;
- повнолітній син до 23 років, якщо він є студентом;
- повнолітня дочка до 21 року, якщо вона незаміжня;
- батьки дипломату, якщо вони знаходяться на його утриманні.

Особиста недоторканність є найважливішим дипломатичним імунітетом.

Будь-яке зазіхання влади на особу посла з найдавніших часів розцінювалося як спрямоване безпосередньо проти государя чи країни, яку він представляв.

4. Консульське представництво.

Консульство – це установа, яка є частиною системи зовнішніх зносин держави і представляє її на території держави перебування, визначеної угодою, захищаючи там права та інтереси своєї держави, її громадян та юридичних осіб. Джерелами його регулювання є міжнародні договори й міжнародні правові звичаї, а також внутрішнє законодавство держав. Консульські установи як закордонні органи зовнішніх зносин держави мають свої специфічні риси порівняно з дипломатичними представництвами.

Напрямки діяльності консульства:

1. Здійснення захисту інтересів своєї держави в державі перебування;
2. Здійснення захисту юридичних та фізичних осіб країни, яку представляє консул, у країні перебування, а саме представництво інтересів своїх громадян у судових інстанціях у спадкових справах й у випадку смерті, також охорона інтересів неповнолітніх й недієздатних осіб держави в державі перебування, реалізація доручень суду тощо;
3. Сприяння розвитку зв'язків у торгівельній, економічній, науковій, культурній сферах між своєю державою й державою перебування;
4. Донесення до відома своєї держави про стан політичної, економічної, культурної, правової й наукової сфер життя держави перебування;
5. Реалізація прав нагляду та інспекції стосовно літаків і суден, які перебувають під прапором своєї держави, здійснення функцій допомоги та сприяння у випадку потреби;
6. Оформлення паспортів і проїзних документів громадянам своєї країни, а також віз, посвідчень та інших необхідних документів для поїздки в країну, яку представляє консульство, громадянам країни перебування та іноземцям;
7. Узаконення документів.

Держава, яку представляє консульська установа, має змогу використовувати свій державний прапор й герб у державі перебування, беручи до уваги закони, правила та звичаї останньої. Приміщення консульства є недоторканими, тобто влада держави перебування не може входити в робочі приміщення без згоди на те консульської установи. Приміщення й резиденції консульства підлягають звільненню від усіх державних, районних й місцевих податків, зборів та мита. Консульські архіви і документи є недоторканими незалежно від часу та їх місцезнаходження. Держава перебування теж повинна гарантувати всім працівникам консульської установи свободу переміщення та здійснення туристичних поїздок по своїй території. При цьому беруться до уваги правила в'їзду в зони держави перебування з міркувань безпеки цієї країни.

Види консульських представництв:

- Генеральне консульство;
- консульство;
- віце-консульство;
- консульське агентство

Консульські ранги:

- Генеральний консул;
- консул;

- віце-консул;
- консульський агент.

Відповідно до Віденської конвенції про консульські зносини 1963 р. персонал консульських установ ділиться на три категорії:

1. Консульські посадові особи, які перебувають на консульській службі і виконують консульські функції;
2. Консульські службовці, які виконують адміністративно-технічну роботу;
3. Обслуговуючий персонал.

Консульський округ – це певна територія держави перебування, на якій консульська посадова особа виконує покладені на неї консульські функції. Місцеперебування консульської установи і межі консульського округу зазначається у консульському патенті або іншому документі про призначення глави консульської установи та визначається урядом країни, що призначила консула, за згодою з урядом країни призначення. Остання може виключати з цих округів адміністративні одиниці, де вона взагалі не бажає допускати іноземну консульську діяльність. Звичайно кожний консульський округ включає одну чи декілька територіально-адміністративних одиниць даної країни.

Розрізняють два види консульських привілеїв та імунітетів:

1. Привілеї та імунітети консульської установи як закордонного органу зовнішніх зносин держави;
2. Привілеї та імунітети персоналу консульської установи (особисті привілеї та імунітети).

Консульські службовці мають право на недоторканність приватної резиденції та транспорту, яким вони користуються у тому ж обсязі, що й дипломатичні агенти. Консульські посадові особи, консульські службовці, а також члени їхніх родин, що проживають разом із ними, звільняються від податків і зборів за конкретні види обслуговування.

Особисті митні привілеї поширюються на консульських посадових осіб у тому самому обсязі й порядку, що й на дипломатичних агентів.

Контрольні питання

1. Користуючись текстом Віденської конвенції про дипломатичні зносини 1961 р. розкрийте суть термінів «голова представництва», «співробітники представництва», «дипломатичний агент», «приміщення представництва», «приватний домашній працівник» (URL : https://www.unido.org/sites/default/files/2010-10/Vienna_Diplomates-R_0.pdf).

2. Назвіть функції дипломатичного представництва.

3. Користуючись текстом Віденської конвенції про дипломатичні зносини 1961 р. назвіть якими привілеями та імунітетами користуються члени родини дипломатичного агента.

4. Назвіть підстави припинення місії дипломатичного представництва.

5. Що означає «особиста недоторканість дипломатичного агента»?

6. Що передбачає особистий юрисдикційний імунітет?

7. Назвіть функції голови дипломатичного представництва.

8. Користуючись текстом Конвенції про запобігання і покарання злочинів проти осіб, що користуються міжнародним захистом, у тому числі дипломатичних агентів (1973 р.) визначить суть та значення документу для розвитку сучасного права зовнішніх зносин (URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_389#Text).

9. Користуючись текстом Віденської конвенції про консульські зносини (1963 р.) розкрийте суть термінів «консульська установа», «консульський округ», «голова консульської установи», «консульський архів».

10. Яким чином сучасне право зовнішніх зносин трактує поняття «persona non grata»?

Список рекомендованих джерел

1. Килимник І.І., Домбровська А.В. Конспект лекцій із навчальної дисципліни «Міжнародне право» (для студентів денної та заочної форм навчання усіх спеціальностей університету). Харків : ХНУМГ ім. О.М. Бекетова, 2018. 64 с.
2. Мацко А.С. Міжнародне право : Навчальний посібник. Київ : МАУП, 2005. 232 с.
3. Міжнародне публічне право : основи теорії : навчально-методичний посібник / Х.Н. Бехруз, С.С. Андрейченко, М.В. Грушко та ін. Одеса : Видавництво «Юридика», 2023. 252 с.
4. Теліпко В.Е., Овчаренко А.С. Міжнародне публічне право : Навчальний посібник. Київ .: Центр учбової літератури, 2010. 608 с.

ЛЕКЦІЯ № 7.

ТЕМА ЛЕКЦІЇ: ПРАВО МІЖНАРОДНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ

План лекції

1. Право та ознаки міжнародної організації.
2. Класифікація міжнародних міжурядових організацій.
3. Система Організації Об'єднаних Націй.

Зміст лекції

1. Право та ознаки міжнародної організації.

Сучасні міжнародні відносини характеризуються постійним розширенням сфер взаємодії держав, тому всі нові відносини стають предметом міжнародно-правового регулювання. Однією з таких порівняно нових організаційно-правових форм міждержавного співробітництва є міжнародні організації. Це одна з основних інституційних форм співробітництва держав, що виступають основним організатором міждержавного спілкування.

Міжнародна організація – це стабільна форма міжнародних відносин, що включає, в переважній більшості випадків, контрагентів принаймні з трьох держав і має узгоджені її учасниками цілі, компетенцію діяльності та власні органи, а також інші специфічні організаційні інституції (статут, процедура, членство, порядок роботи та ін.).

Міжнародні організації, як правило, поділяють на дві великі групи:

1. Міждержавні (міжурядові) організації, засновниками і членами яких виступають держави;

2. Міжнародні неурядові організації, що об'єднують фізичних або юридичних осіб, діяльність яких здійснюється поза межами офіційної зовнішньої політики держав.

Характерними рисами, що вирізняють міжнародні організації, є:

➤ участь в об'єднанні різнонаціональних сторін (держав, юридичних чи фізичних осіб, суспільних груп);

➤ спільні постійні цілі;

➤ наявність установчого договору (або статуту), що регламентує принципи організації та діяльності утворення;

➤ постійні інституційні органи, що забезпечують статутну діяльність міжнародної організації;

➤ рівність учасників об'єднання;

➤ відповідність цілей діяльності загально визнаним принципам та міжнародно-правовим нормам.

Джерелами права міжнародних організацій є:

1. Установчі акти міжнародних організацій;

2. Акти, що регламентують внутрішньо-організаційні питання функціонування організацій (регламенти, інструкції та ін.).

Численну групу джерел становлять установчі акти міжнародних організацій. Ці акти, що конструюють міжнародні організації, містять основу розглядуваного права. Установчі акти, як правило, мають назву «статут». Вони закріплюють внутрішню організаційну структуру організації, повноваження органів, членський склад, правосуб'єктність тощо. Акти, що регламентують внутрішньо-організаційні питання функціонування організацій, формуються на основі статуту, їх застосування обмежується рамками цієї міжнародної організації.

Окрім установчих актів, важливе значення для функціонування міжнародних організацій мають такі багатосторонні конвенції, як:

1. Віденська конвенція про право договорів між державами та міжнародними організаціями або між міжнародними організаціями (1986 р.);
2. Конвенція про привілеї та імунітети Об'єднаний Націй (1946 р.);
3. Віденська конвенція про представництво держав у їх відносинах з міжнародними організаціями універсального характеру (1975 р.) та ін.

Загальними тенденціями у розвитку міждержавних організацій можна вважати:

- відносно посилення регіональних аспектів у їх діяльності, що дозволяє сфокусуватися на більш конкретні проблеми;
- значне зростання числа організацій спеціальної компетенції для регулювання специфічних сфер міжнародної взаємодії;
- більш часте і більш широке наділення міждержавних організацій наднаціональними повноваженнями.

Ознаки міжнародної організації:

1. Членство трьох і більше держав;
2. Наявність установчої міжнародної угоди;
3. Постійний орган і штаб-квартира;
4. Принцип поваги суверенітету держав – членів організації;
5. Невтручання у внутрішні справи держав – членів організації;
6. Встановлення порядку прийняття рішень і набуття ними юридичної сили.

У міжнародному праві виділяють наступні основні функції міжнародних міжурядових організацій:

1. Контрольна функція полягає в здійсненні контролю за відповідністю поведінки держав нормам міжнародного права. Для цього організація має право збирати й аналізувати відповідну інформацію, обговорювати її та висловлювати свою думку в резолюціях. У багатьох випадках держави зобов'язані регулярно надавати доповіді про виконання ними норм міжнародного права й актів організації у відповідній сфері, особливо в галузі захисту прав людини.

2. Оперативна функція зводиться до досягнення цілей організації шляхом безпосередньої діяльності власними засобами організації. Організації надають економічну, науково-технічну й іншу допомогу та консультаційні послуги. Значний розвиток у цьому аспекті отримали операції ООН з підтримки миру (миротворчі операції).

3. Регулятивна функція передбачає ухвалення рішень, що визначають цілі, принципи та правила поведінки держав-членів. Такі рішення мають лише морально-політичну силу, проте їх вплив на міждержавні відносини й на міжнародне право не можна недооцінювати.

2. Класифікація міжнародних міжурядових організацій.

Класифікувати міжнародні організації можна за різними критеріями:

1. За статусом учасників:

1.1. Міжнародні міжурядові організації (створюються на підставі міжнародної угоди групою держав, які здійснюють взаємодію для досягнення визначених цілей);

1.2. Міжнародні неурядові організації (виникають не на підставі договору між державами, а шляхом об'єднання фізичних та/або юридичних осіб, діяльність яких здійснюється поза межами офіційної зовнішньої політики держав);

2. За колом членів:

2.1. Універсальні, учасником яких може бути будь-яка держава – ООН та організації, що входять до її системи;

2.2. Регіональні, учасником яких може бути держава певного регіону – Рада Європи (РЄ), Ліга арабських держав (ЛАД), Організація американських держав (ОАД), Африканський Союз (АС), Асоціація держав Південно-Східної Азії (АСЕАН);

2.3. Міжнародні організації обмеженого складу, прийняття в які здійснюється за особливими критеріями; так, членом Організації країн-експортерів нафти (ОПЕК) може бути держава, основу економіки якої становлять видобуток та експорт нафти, а учасником Генеральної угоди про тарифи і торгівлю / Світової організації торгівлі (ГАТТ/СОТ) може

стати держава, що дотримується певних принципів у торговельній політиці: найбільшого сприяння, невикористання кількісних обмежень на імпорт, вирішення спірних питань шляхом консультацій тощо;

3. За сферою діяльності:

3.1. Військово-політичні – Організація Північноатлантичного договору (НАТО), Військово-політичний союз в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні (АНЗЮК) тощо;

3.2. Економічні – Міжнародний валютний фонд (МВФ), Міжнародний банк реконструкції і розвитку (МБРР), Організація Об'єднаних Націй з промислового розвитку (ЮНІДО);

3.3. Соціального характеру – Міжнародна організація праці (МОП), Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ) та ін.;

3.4. Культурно-гуманітарні – Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО), Всесвітня організація інтелектуальної власності (ВОІВ) тощо;

4. За порядком прийняття нових членів:

4.1. Відкриті, де будь-яка держава може стати членом організації (ООН);

4.2. Закриті, в яких держава може стати членом організації лише за згодою учасників організації (НАТО, ЄС).

5. За компетенцією:

5.1. Загальної компетенції, коли діяльність організацій охоплює всі сфери відносин між державами-членами: політичну, економічну, соціальну та культурну (ООН), Ліга арабських держав (ЛАД) тощо;

5.2. Спеціальної компетенції, коли налагоджують співробітництво в окремій сфері – Всесвітній поштовий союз (ВПС), Міжнародна організація праці (МОП), Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ), Міжнародне агентство з атомної енергії (МАГАТЕ).

Міжнародні міжурядові організації як суб'єкти міжнародного права несуть відповідальність відповідно до норм міжнародного права й можуть висувати претензії щодо відповідальності іншим суб'єктам у зв'язку зі шкодою, заподіяною ними міжнародній організації. Для виконання своїх функцій міжнародна міжурядова організація має право акумулювати й розпоряджатися фінансовими коштами, які надходять до неї переважно як внески держав-членів. Ці кошти повинні витратитися лише на досягнення визначених цілей організації.

Міжнародні міжурядові організації укладають угоди, що передбачають режим перебування та діяльності штаб-квартири організації в тій чи іншій державі, привілеї й імунітети як самої організації, так і певних категорій її посадових осіб. Відповідно до таких угод міжнародні міжурядові організації можуть видавати свої правила внутрішнього розпорядку, необхідні для успішного виконання функцій організації. Перебуваючи на території певної держави, міжнародні міжурядові організації мають права юридичної особи й діють у цій ролі відповідно до законодавства цієї держави.

Міжнародні міжурядові організації мають право укладати міжнародні угоди з іншими суб'єктами права й набувати для себе додаткових прав та обов'язків, а також виступати позивачами й відповідачами в судах. Поряд із міжнародно-правовими договорами міжнародні міжурядові організації укладають цивільно-правові угоди, в тому числі і про придбання нерухомості, договори на виконання певних робіт тощо.

Відповідно до міжнародного права міжнародні міжурядові організації та їх посадові особи наділяються привілеями й імунітетами переважно функціонального характеру.

Структура міжнародних міжурядових організацій:

1. *Представницько-дорадчі (вищі) органи міжнародних міжурядових організацій* зазвичай складаються із представників усіх держав-членів організації і працюють у сесійному режимі.

2. *В універсальних міжнародних міжурядових організаціях виконавчі органи* – це структурні елементи обмеженого складу. Виконавчий орган обирається, як правило, представницько-дорадчим (вищим) органом міжнародної міжурядової організації за двома

критеріями – справедливого географічного розподілу місць у ньому між державами-членами організації й особливих інтересів держав-членів.

3. *Функції адміністративного органу міжнародної міжурядової організації* зазвичай виконує секретаріат. Його очолює генеральний секретар (директор) організації.

4. *Комітети й комісії міжнародних міжурядових організацій з певних питань* створюються «ad hoc» або передбачаються їх статутами. Склад учасників цих органів та їх функції є досить різноманітними.

Органи міжнародної організації можуть також диференціюватися за значущістю в її системі як головні й допоміжні (напр., ООН); за періодичністю роботи – як на постійні й сесійні тощо.

3. Система Організації Об'єднаних Націй.

Організація Об'єднаних Націй (ООН) (United Nations (UN)) – універсальна міжнародна організація, створена з метою підтримки міжнародного миру та безпеки й розвитку співробітництва між державами в усіх сферах. Статут ООН був ухвалений на конференції в м. Сан-Франциско (США) 26.06.1945 р. і набув чинності 24.10.1945 р.

Статут ООН є загальним багатостороннім міжнародним договором, обов'язковим для виконання усіма державами («Хартія сучасного міжнародного права»). Він заклав фундамент сучасного міжнародного правопорядку, встановив основні міжнародно-правові принципи й визначив норми поведінки держав та інших суб'єктів міжнародного права на світовій арені.

Мету ООН закріплено в преамбулі Статуту та ст. 1. У Преамбулі Статуту ООН зазначається: «Ми, народи об'єднаних націй, сповнені рішучості позбавити майбутні покоління від лиха війни, знову утвердити віру в основні права людини, у гідність і цінність людської особистості, рівноправність чоловіків і жінок і в рівність прав великих і малих націй, створити умови, за яких можуть дотримуватися справедливість і повага до зобов'язань і в цих цілях виявляти толерантність і жити разом у світі один з одним як добрі сусіди, об'єднати наші сили для підтримки міжнародного миру та безпеки, забезпечити, щоб збройні сили застосовувалися не інакше, як у загальних інтересах, вирішили об'єднати наші зусилля для досягнення цих цілей».

У ст. 1 Статуту закріплено цілі ООН:

1. Підтримувати міжнародний мир і безпеку та із цією метою вживати ефективних колективних заходів для запобігання й усунення загроз миру та придушення актів агресії або інших порушень миру та здійснювати мирними засобами, згідно з принципами справедливості й міжнародного права, налагодження або вирішення міжнародних спорів або ситуацій, які можуть призвести до порушення миру;

2. Розвивати дружні відносини між націями на основі поваги до принципу рівноправності й самовизначення народів, а також вживати інших відповідних заходів для зміцнення всеосяжного миру;

3. Здійснювати міжнародне співробітництво у вирішенні міжнародних проблем економічного, соціального, культурного й гуманітарного характеру, в заохоченні та розвитку поваги до прав людини й основних свобод для всіх, без розрізнення за ознаками раси, статі, мови й релігії;

4. Бути центром для узгодження дій націй у досягненні спільних цілей.

Принципи ООН:

1. Відмова у міжнародних відносинах від загрози силою або використання її проти інших держав;

2. Мирне вирішення міжнародних спорів;

3. Невтручання у внутрішні справи інших держав і непорушність їх кордонів;

4. Співробітництво держав;

5. Рівноправність та самовизначення народів;

6. Суверенна рівність держав;

7. Добросовісне виконання зобов'язань;

8. Мирне співіснування і територіальна цілісність держав;

9. Повага до основних прав і свобод людини;
10. Надання допомоги ООН в усіх її діях, які вона виконує відповідно до Статуту ООН;
11. Забезпечення того, щоб держави, які не є членами ООН, діяли відповідно до принципів ООН, оскільки це необхідно для підтримання міжнародного миру і безпеки;
12. Роззброєння;
13. Одностайність великих держав.

Членство в ООН:

1. Членами ООН можуть бути всі миролюбні держави, які беруть на себе зобов'язання згідно зі Статутом ООН, і які можуть і бажають ці зобов'язання виконувати;
2. Прийняття у члени ООН ухвалюється постановою Генеральної Асамблеї за рекомендацією Ради Безпеки;
3. Член ООН, який систематично порушує принципи Статуту ООН, може бути виключений з Організації або його права і привілеї можуть бути припинені рішенням Генеральної Асамблеї за рекомендацією Ради Безпеки.

Рекомендації Ради Безпеки з питань приймання нових членів ООН або виключення з Організації приймаються на основі принципу одностайності великих держав (тобто потрібно не менш як 9 голосів членів Ради, включаючи голоси членів Ради Безпеки, що співпадають).

Офіційними мовами ООН є англійська, іспанська, китайська, російська, французька та арабська. Як і будь-яка міжнародна організація, ООН має власну систему органів.

Відповідно до Статуту всі органи ООН поділяються на дві групи – головні й допоміжні.

До головних органів ООН належать:

- Генеральна Асамблея;
- Рада Безпеки;
- Економічна і Соціальна рада;
- Рада з опіки (з 1999 р. припинила своє існування);
- Міжнародний Суд;
- Секретаріат.

1. Генеральна Асамблея – представницько-дорадчий орган ООН, що складається з представників усіх держав-членів організації (розділ 4, ст.ст. 9-22 Статуту ООН). Відповідно до ст. 10 Статуту ООН вона уповноважена обговорювати будь-які питання або справи в межах Статуту ООН або такі, що стосуються повноважень і функцій кожного з органів ООН. Виняток становлять випадки, коли такі питання перебувають на розгляді Ради Безпеки (ст. 12) і коли необхідно розпочати дії превентивного або примусового характеру. Виключна прерогатива ухвалювати рішення щодо застосування таких дій належить Раді Безпеки ООН.

Значні повноваження Генеральна Асамблея має у питаннях сприяння міжнародному співробітництву в політичній сфері, заохочення прогресивного розвитку міжнародного права і його кодифікації, сприяння міжнародному співробітництву в економічній, соціальній галузях і галузях культури, освіти, охорони здоров'я, захисту прав людини й основних свобод тощо.

У роботі Генеральної Асамблеї можуть брати участь держави – не члени ООН, що мають статус постійних спостерігачів при ООН. Резолюції Генеральної Асамблеї ООН мають переважно рекомендаційний характер. Виняток становлять резолюції з адміністративних і фінансово-бюджетних питань, які є обов'язковими як для організації, так і для держав-членів.

Генеральна Асамблея працює вона в сесійному режимі. Розрізняють три види сесій:

- чергові сесії;
- спеціальні сесії;
- надзвичайні спеціальні сесії.

На чергові сесії Генеральна Асамблея збирається щороку в другий вівторок вересня. Спеціальні сесії Генеральної Асамблеї скликаються Генеральним секретарем ООН із будь-якого питання на вимогу Ради Безпеки, більшості членів ООН або одного з членів ООН,

якщо таку вимогу підтримала більшість членів ООН. Надзвичайні сесії Генеральної Асамблеї скликаються лише в тому випадку, якщо існує загроза миру, відбулося порушення миру або вчинено акт агресії, і якщо Рада Безпеки не може вжити належних заходів, тому що її члени не дійшли одностайного рішення у питанні.

2. Рада Безпеки – головний постійно діючий орган ООН, на який, відповідно до Статуту ООН, покладено головну відповідальність за підтримку міжнародного миру та безпеки (розділ 4, ст.ст. 23-32 Статуту ООН). Раду наділено широкими повноваженнями у справі мирного врегулювання міжнародних спорів, недопущення воєнних сутичок між державами, припинення актів агресії та інших порушень миру і відновлення міжнародного миру.

Рада Безпеки вносить рекомендації про прийняття нових держав у члени ООН, про виключення членів ООН за систематичне порушення принципів Статуту ООН, про призупинення здійснення прав і привілеїв, що належать члену ООН, якщо проти цього члена Рада починає дії превентивного або примусового характеру. Вона надає рекомендації Генеральній Асамблеї ООН щодо призначення Генерального секретаря ООН та обирає разом із нею членів Міжнародного Суду ООН.

Дії Ради Безпеки за наявності загрози миру, порушень миру й актів агресії закріплено в розділі VII (ст. 39-51) Статуту ООН.

3. Економічна і Соціальна рада (ЕКОСОП) – один із головних органів ООН, що під керівництвом Генеральної Асамблеї ООН координує економічну і соціальну діяльність ООН, спеціалізованих установ ООН, а також численних органів ООН (розділ 10, ст.ст. 61-72 Статуту ООН).

Економічна й Соціальна Рада уповноважена проводити дослідження й складати доповіді з міжнародних питань у таких сферах, як економічна, соціальна, культурна, освітня, охорони здоров'я, та ін. таких питань, а також надавати рекомендації з кожного із цих питань Генеральній Асамблеї, членам ООН і зацікавленим спеціалізованим установам; давати рекомендації з метою заохочення поважання й дотримання прав людини й основних свобод для всіх; готувати для подання Генеральній Асамблеї проекти конвенцій з питань, що належать до її компетенції, і скликати з цих питань конференції відповідно до правил ООН.

4. Рада з опіки (з 1999 р. припинила своє існування). Раду з опіки засновано відповідно до ст. 7 Статуту ООН для надання допомоги Генеральній Асамблеї й Раді Безпеки у виконанні функцій, пов'язаних з міжнародною системою опіки (розділ 13, ст.ст. 86-91 Статуту ООН).

Міжнародна опіка – це керування під контролем ООН територіями, включеними в систему опіки на підставі угод, затверджених Генеральною Асамблеєю, або у зв'язку з визнанням території стратегічною Радою Безпеки. За Статутом ООН до системи опіки підлягали включенню території, що раніше перебували під мандатом Ліги Націй, території, які могли бути відторгнуті від ворожих держав у результаті Другої світової війни, та території, добровільно включені в систему опіки державами, відповідальними за управління ними.

У ст. 76 Статуту ООН визначено основні завдання системи опіки:

- зміцнювати міжнародний мир і безпеку;
- сприяти політичному, економічному й соціальному прогресу населення підопічної території, його прогресу в галузі освіти і прогресивному розвитку в напрямку до самоврядування й незалежності;
- заохочувати повагу до прав людини й основних свобод для всіх без розрізнення раси, статі, мови й релігії;
- забезпечувати рівне ставлення до держав-членів ООН і їх громадян у соціальній, економічній і торговельній сферах.

5. Міжнародний Суд – головний судовий орган ООН. Держави-члени ООН є учасниками Статуту «ipso facto» (на підставі факту членства в ООН) (розділ 14, ст. 92-96). Держави, що не є членами ООН, також можуть брати участь у Статуті Міжнародного Суду на умовах, визначених Генеральною Асамблеєю за рекомендаціями Ради Безпеки.

Міжнародний Суд ООН функціонує на постійній основі. Офіційні мови Суду – англійська і французька. Місцеперебуванням Суду є м. Гаага.

Суд правомочний розглядати спори, пов'язані з порушенням міжнародних договорів і зобов'язань, або такі, що виникають під час їх тлумачення лише між державами, і ухвалювати обов'язкові до виконання рішення; давати консультативні висновки з правових питань на прохання Генеральної Асамблеї, Ради Безпеки й інших органів ООН з дозволу Генеральної Асамблеї. Такі висновки не мають обов'язкової юридичної сили.

Міжнародний Суд може вирішити справу «ex aequo et bono», тобто відповідно до принципів добра і справедливості, а не за формальною правовою формою, якщо сторони з цим згодні.

6. Секретаріат – один із головних органів ООН, на якому лежить відповідальність за забезпечення нормального функціонування інших головних і допоміжних органів ООН, обслуговування діяльності останніх, виконання їх рішень, втілення в життя програм і політики ООН (розділ 15, ст. 97-101 Статуту ООН). Очолює Секретаріат Генеральний секретар ООН, який призначається строком на п'ять років Генеральною Асамблеєю за рекомендацією Ради Безпеки. Він є водночас вищою посадовою особою ООН.

Персонал Секретаріату поділяється на три категорії:

1. Вищі адміністративні посадові особи (Генеральний секретар і його заступники);
2. Міжнародний персонал (цивільні службовці) класу фахівців;
3. Технічний персонал (секретарі, друкарки, перекладачі, кур'єри тощо).

Співробітники Секретаріату призначаються на основі системи постійних і строкових контрактів. У разі укладення контракту кожний співробітник складає присягу на вірність принципам та ідеалам ООН. Під час виконання обов'язків Генеральний секретар і персонал Секретаріату не повинні запитувати або отримувати вказівки від будь-якого уряду або влади, сторонньої для ООН.

На Секретаріат у цілому покладено обов'язок щодо забезпечення необхідних умов для роботи інших органів ООН: упорядкування протоколів, виконання усних і письмових перекладів виступів і документів, опублікування резолюцій та інших матеріалів. Він покликаний здійснювати практичну роботу з утілення в життя рішень, схвалених іншими органами ООН.

Діяльність Секретаріату охоплює:

- керівництво операціями з підтримання миру;
- організація та проведення міжнародних конференцій з проблем, які мають світове значення;
- встановлення світових економічних та соціальних тенденцій і проблем;
- підготовка досліджень з питань розбросення, розвитку, прав людини;
- перекладання виступів та документів;
- забезпечення світових засобів масової інформації відомостями про діяльність ООН;
- реєстрація та опублікування міжнародних договорів тощо.

Допоміжні органи ООН створюються в межах того або іншого головного органу й підпорядковуються йому. *За сферою своєї діяльності спеціалізовані установи ООН поділяються на три групи:*

1. Спеціалізовані установи економічного характеру:

- Всесвітній поштовий союз (ВПС);
- Всесвітня метеорологічна організація (ВМО);
- Міжнародна асоціація розвитку (МАР);
- Міжнародна морська організація (ІМО);
- Міжнародна фінансова корпорація (МФК);
- Міжнародний банк реконструкції та розвитку (МБРР);
- Міжнародний валютний фонд (МВФ);
- Міжнародний союз електрозв'язку (МСЕ);
- Міжнародний фонд сільськогосподарського розвитку (МФСГР);

- Організація міжнародної цивільної авіації (ІКАО);
- Організація об'єднаних націй з промислового розвитку (ЮНІДО);
- Продовольча та сільськогосподарська організація (ФАО).

2. Спеціалізовані установи соціального характеру:

- Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ);
- Міжнародна організація праці (МОП).

3. Спеціалізовані установи культурно-гуманітарного характеру:

- Всесвітня організація інтелектуальної власності (ВОІВ);
- Організація об'єднаних націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО).

Спеціалізовані установи є постійно діючими міжнародними організаціями, юридична природа яких є подібною до такої в інших міжнародних організацій.

Контрольні питання

1. Дайте визначення понять «міжнародна організація» та «право міжнародних організацій».
2. Назвіть джерела права міжнародних організацій.
3. Назвіть головні функції та визначить види міжнародних організацій.
4. Дайте загальну характеристику Організації Об'єднаних Націй як універсальної міжнародної організації.
5. Охарактеризуйте внутрішню структуру Організації Об'єднаних Націй.
6. Яку роль відіграють головні установи у системі органів ООН?
7. Яку роль відіграють спеціалізовані установи у системі органів ООН?
8. В якому році була підписана «Угода між Урядом України та Організацією Об'єднаних Націй про заснування Представництва Організації Об'єднаних Націй»?
9. Яким чином Віденська конвенція про право договорів між державами та міжнародними організаціями або між міжнародними організаціями (1986 р.) трактує наступні терміни: «договір», «ратифікація», «акт офіційного підтвердження», «повноваження» (URL : <https://ips.ligazakon.net/document/MU86326>)?
10. Які функції виконують Генеральна Асамблея, Рада Безпеки та Міжнародний Суд як головні установи у системі органів ООН?

Список рекомендованих джерел

1. Войціховський А.В. Міжнародне право: підручник. Харків, 2020. 544 с.
2. Мацко А.С. Міжнародне право : Навчальний посібник. Київ : МАУП, 2005. 232 с.
3. Міжнародне публічне право : основи теорії : навчально-методичний посібник / Х.Н. Бехруз, С.С. Андрейченко, М.В. Грушко та ін. Одеса : Видавництво «Юридика», 2023. 252 с.
4. Статут Організації Об'єднаних Націй. Київ : Департамент громадської інформації ООН, 2008. 67 с.
5. Теліпко В.Е., Овчаренко А.С. Міжнародне публічне право : Навчальний посібник. Київ .: Центр учбової літератури, 2010. 608 с.

ЛЕКЦІЯ № 8.

ТЕМА ЛЕКЦІЇ: ПРАВО МІЖНАРОДНОЇ БЕЗПЕКИ

План лекції

1. Поняття та засоби забезпечення міжнародної безпеки.
2. Способи забезпечення політичної та воєнної безпеки.
3. Види міжнародно-правових способів мирного вирішення міжнародних спорів.

Зміст лекції

1. Поняття та засоби забезпечення міжнародної безпеки.

Право міжнародної безпеки – галузь міжнародного права, яка вивчає відносини, що забезпечують виконання основних принципів збереження миру та безпеки, захисту людства й ефективного функціонування наявних механізмів підтримання миру і безпеки.

Право міжнародної безпеки – це сукупність правових чи інших засобів, які відповідають основним принципам міжнародного права і спрямовані на забезпечення миру та використання державами колективних заходів проти актів агресії і ситуацій, що загрожують миру й безпеці народів.

Право міжнародної безпеки поділяється на два взаємопов'язані нормативні комплекси:

- норми міжнародного права, спрямовані на забезпечення миру (позитивний аспект);
- норми, спрямовані на запобігання війні та збройним конфліктам (негативний аспект).

До права міжнародної безпеки входять такі джерела права як міжнародний договір, міжнародний звичай, обов'язкові рішення міжнародних організацій, насамперед Ради Безпеки Організації Об'єднаних Націй.

Принципи міжнародної безпеки передбачають:

- утвердження мирного співіснування як універсального принципу міждержавних відносин;
- забезпечення рівної безпеки для всіх держав;
- створення дієвих гарантій у військовій, політичній, економічній та гуманітарній сферах;
- недопущення гонки озброєнь у космосі, припинення всіх випробувань ядерної зброї та її повна ліквідація;
- безумовна повага суверенних прав кожного народу;
- справедливе політичне врегулювання міжнародної кризи та регіональних конфліктів;
- зміцнення довіри між державами;
- вироблення ефективних методів запобігання міжнародному тероризму;
- викорінення геноциду, апартеїду, проповіді фашизму;
- виключення з міжнародної практики всіх форм дискримінації, відмова від економічних блокад та санкцій (без рекомендацій світового товариства);
- встановлення нового економічного порядку, який забезпечує рівну економічну безпеку всіх держав.

Предмет права міжнародної безпеки – відносини суб'єктів міжнародного права у сфері безпеки – постійно розширюється, оскільки зростає коло загроз міжнародній безпеці. Такі погрози можна поділити на військові та невійськові.

До військових загроз належать:

- конфлікти міжнародного та неміжнародного характеру;
- агресія;
- створення нових видів озброєнь;
- поширення окремих видів зброї та можливість їх потрапляння до терористичних організацій;

- міжнародний тероризм та міжнародний збройний екстремізм та ін.

До невійськових загроз відносять:

- некерована міграція;
- стихійні лиха та катастрофи;
- епідемії, пандемії;
- продовольча проблема;
- енергетика та ресурси та ін.

Особливу роль в системі джерел права міжнародної безпеки відіграють пов'язані між собою багатосторонні й двосторонні договори. Вони поділяються на чотири групи:

1. Договори, які стримують так звану «гонку» ядерних озброєнь в прямому сенсі;
2. Договори, які скорочують нарощування озброєнь у кількісно-якісному значеннях;
3. Договори, які не дозволяють виробництво певних видів зброї й передбачають їх знищення.

4. Договори, які розраховані на те, щоб запобігти випадковому початку війни.

Статут ООН вказує, що мета міжнародної безпеки – «підтримувати мир та міжнародну безпеку» шляхом «вжиття ефективних колективних заходів для запобігання та усунення загрози миру та придушення актів агресії чи інших порушень світу».

Міжнародно-правові акти, прийняті для забезпечення миру і запобігання війни:

1. Гаазькі конвенції про закони і звичаї війни (1899 і 1907 рр.);
2. Московський договір про заборону випробувань ядерної зброї в атмосфері, космічному просторі і під водою (1963 р.);
3. Договір про принципи діяльності держав із дослідження й використання атмосфери, космічного простору, включаючи Місяць та інші небесні тіла (1967 р.);
4. Договір про заборону ядерної зброї в Латинській Америці (1967 р.) або (Договір Тлателолько);
5. Договір про нерозповсюдження ядерної зброї (1968 р.);
6. Договір про заборону розміщення на дні морів, океанів і в надрах ядерної зброї та інших видів зброї масового знищення (1971 р.);
7. Конвенція про заборону розробки, виробництва і нагромадження запасів бактеріологічної (біологічної) і токсичної зброї та про їх знищення (1972 р.);
8. Конвенція про заборону воєнного або будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище (1977 р.);
9. Угода про діяльність держав на Місяці та інших небесних тілах (1984 р.);
10. Договір про без'ядерну зону в південній частині Тихого океану (1985 р.) або (Договір Раротонга);
11. Конвенція про заборону хімічної зброї (1990 р.);
12. Конвенція про заборону розробки, виробництва, нагромадження використання та знищення хімічної зброї (1993 р.).

Міжнародно-правові засоби забезпечення міжнародної безпеки:

1. Мирні засоби вирішення спорів;
2. Колективна безпека (загальна і регіональна);
3. Роззброєння;
4. Заходи, спрямовані на послаблення міжнародного напруження і припинення гонки озброєнь;
5. Заходи із запобігання ядерній війні;
6. Неприєднання і нейтралітет;
7. Заходи з метою припинення актів агресії, самооборона;
8. Дія міжнародних організацій;
9. Нейтралізація і демілітаризація окремих територій, ліквідація іноземних військових баз;
10. Створення зон миру в різних районах земної кулі;
11. Заходи зі зміцнення довіри між державами та ін.

2. Способи забезпечення політичної та воєнної безпеки.

Міжнародно-правові способи забезпечення політичної та воєнної безпеки:

- повна або часткова демілітаризація території (Антарктида, дно морів та океанів, космічний простір);
- мирні способи вирішення спорів;
- колективна безпека;
- у межах Організації Об'єднаних Націй;
- на колективній основі;
- заходи щодо укріплення довіри між державами;
- обмін наглядами під час військових навчань;
- повідомлення про військові навчання;
- повідомлення про дислокацію військ;
- неприєднання;
- відмова від участі у блокадах;
- ненадання території для іноземних військових баз;
- нейтралітет (постійний або тимчасовий);
- ліквідація військових баз іноземної держави;
- заходи щодо припинення актів агресії (самооборона, за допомогою міжнародних організацій, індивідуальна (урядом країни, яка розпочала агресію)).

3. Види міжнародно-правових способів мирного вирішення міжнародних спорів.

Види міжнародної безпеки:

- політична;
- економічна;
- військова;
- екологічна;
- демографічна.

Система колективної безпеки – співробітництво держав світу або певного регіону з підтримання міжнародного миру і безпеки для запобігання актам агресії.

Види системи колективної безпеки:

- універсальна;
- регіональна.

Ознаки системи колективної безпеки:

1. Тверді зобов'язання учасників договору надавати взаємодопомогу жертві агресії за принципом «один за всіх і всі за одного».
2. Співробітництво держав з підтримання міжнародного миру, відвернення загрози агресії.
3. Дотримання всіма учасниками принципу мирного співіснування;
4. Надання допомоги в боротьбі проти будь-якої агресії як зовнішньої, так і здійсненої проти іншого учасника договору;
5. Відкритий характер системи – її доступність для всіх держав, що визнають її принципи;
6. Існування механізмів введення в дію системи колективних засобів підтримання миру.

Колективна безпека – відкрита система проти будь-якої агресії, тоді як колективна оборона – закрита система.

Щоб система колективної безпеки діяла необхідно виконання двох умов:

- світ має сприйматися усіма учасниками системи як неподільне ціле;
- агресор має бути чітко ідентифікованим.

Положення Статуту ООН, на яких ґрунтується універсальна система колективної безпеки:

- заходи мирного вирішення спорів (гл. VI);
- спільні дії превентивного і примусового характеру в разі акту агресії (гл. VII);

- заходи, спрямовані проти загрози силою або застосування сили у відносинах між державами (п. 4 ст. 2);
- заходи із роззброєння (ст. 11, 26, 47);
- заходи з використання регіональних організацій безпеки (гл. X);
- заходи із забезпечення безпеки в перехідний період (гл. VIII);
- тимчасові заходи із припинення порушень миру (ст. 40);
- примусові заходи безпеки без використання збройних сил (ст. 41);
- примусові заходи безпеки з використанням збройних сил (ст. 42).

Види міжнародно-правових способів мирного вирішення міжнародних спорів:

1. Переговори – встановлення контакту й обміну думками між державами – учасниками спору, для досягнення домовленості з різних питань.

2. Добрі послуги – сукупність дій держав або міжнародних організацій, які не беруть участі в певному спорі, з надання матеріальних можливостей для встановлення контакту і ведення переговорів між супротивними державами з метою створення сприятливих умов для мирного вирішення спору.

3. Посередництво – сприяння держав і міжнародних організацій, які не беруть участі у спорі, але яких держави – учасниці спору запросили взяти участь у переговорах з метою мирного врегулювання розбіжностей.

4. Міжнародна слідча процедура (обстеження) – розслідування міжнародним органом конкретних обставин і фактів у разі, якщо міжнародні спори не зачіпають ні честі, ні істотних інтересів сторін.

5. Міжнародна погоджувальна процедура – розгляд спорів у створюваних сторонами на паритетних засадах органах з метою з'ясування фактичних обставин і розроблення проекту конкретних рекомендацій сторонам.

6. Міжнародна арбітражна процедура – добровільна згода супротивних сторін передати свій спір на розгляд третьої сторони (третейський розгляд), рішення якої є обов'язковим для супротивних сторін.

7. Судова процедура – розгляд спорів. Від арбітражної процедури відрізняється порядком створення міжнародного суду, рішення якого є остаточним і юридично обов'язковим для сторін у спорі.

8. Вирішення спорів у міжнародних організаціях.

9. Вирішення спорів іншими способами.

Безпосередні дипломатичні переговори – переговори, в яких беруть участь лише зацікавлені держави (супротивні сторони), що вирішують питання про процедуру, метод і зміст вирішення спірної проблеми. Більшість держав світу дотримуються принципу першочерговості безпосередніх дипломатичних переговорів як найефективнішого способу вирішення міжнародних конфліктів.

Дипломатичні переговори проводять:

- переговори глав держав і урядів;
- переговори міністрів закордонних справ;
- переговори дипломатичних представників;
- переговори спеціальних місій і уповноважених;
- інші переговори без попередніх ультимативних умов, примусу, диктату і погроз.

Контрольні питання

1. Що означає термін «право міжнародної безпеки»?
2. Назвіть принципи сучасної міжнародної безпеки.
3. Що відносять до військових та невійськових загроз у сучасному праві міжнародної безпеки?
4. Які Ви знаєте міжнародно-правові засоби забезпечення міжнародної безпеки?
5. Які Ви знаєте види міжнародної безпеки?

6. Користуючись текстом охарактеризуйте зміст Договору про нерозповсюдження ядерної зброї (1968 р.) (URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_098#Text).

7. Користуючись текстом охарактеризуйте зміст Конвенції про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля (Орхуська Конвенція) (1998 р.) (URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_015#Text).

8. Поясніть суть терміну «превентивна дипломатія».

9. Що передбачає міжнародний третейський розгляд (арбітраж)?

10. Користуючись текстом Конвенції про заборону розробки, виробництва, накопичення, застосування хімічної зброї та про її знищення (1993 р.) дайте характеристику наступних визначень та критеріїв: «хімічна зброя», «токсичний хімікат», «прекурсор», «стара хімічна зброя», «залишена хімічна зброя», «хімічний засіб боротьби з заворушеннями» (URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_182#Text).

Список рекомендованих джерел

1. Бодрук О. Структури воєнної безпеки : національний та міжнародний аспекти. Київ : НІПМБ, 2001. 299 с.

2. Ліпкан В.А., Ліпкан О.С. Національна і міжнародна безпека у визначеннях та поняттях. Київ : Текст, 2008. 400 с.

3. Мацко А.С. Міжнародне право : Навчальний посібник. Київ : МАУП, 2005. 232 с.

4. Потехін О., Тодоров І. Глобалізація безпеки : навчальний посібник. Донецьк, 2011. 246 с.

5. Україна в системі міжнародної безпеки. Національний інститут проблем міжнародної безпеки. Київ : ПЦ «Фоліант», 2009. 572 с.

ЛЕКЦІЯ № 9.

ТЕМА ЛЕКЦІЇ: МІЖНАРОДНЕ ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО

План лекції

1. Поняття та об'єкти міжнародного екологічного права.
2. Джерела та принципи міжнародного екологічного права.
3. Принципи РІО.

Зміст лекції

1. Поняття та об'єкти міжнародного екологічного права.

Міжнародне екологічне право – галузь міжнародного права, що складається з норм та інститутів, які регулюють відносини між суб'єктами міжнародного права у сфері їх відносин з навколишнім природним середовищем щодо запобігання й усунення шкоди з різних джерел, що завдається національним системам навколишнього середовища окремих держав і системам навколишнього середовища за межами дії юрисдикції держав.

Міжнародне право навколишнього середовища – це сукупність міжнародно-правових принципів та норм, що регулюють відносини між державами та іншими суб'єктами міжнародного права у сфері охорони навколишнього середовища, його раціонального використання та відтворення з метою забезпечення екологічної безпеки та сталого розвитку.

Об'єкти міжнародного екологічного права – це міждержавні та інші міжнародні відносини, пов'язані з природокористуванням, охороною навколишнього середовища, збереженням унікальних творінь природи, штучним відтворенням сприятливого стану природного середовища, захистом від несприятливого впливу стихії, тобто увесь комплекс відносин у сфері взаємодії міжнародної спільноти з навколишнім природним середовищем.

Охорона довкілля тісно пов'язана з економічними та соціальними чинниками, які впливають на формування міжнародного екологічного права, його предмет та принципи. Вагомим фактором є сьогоденне співробітництво держав з метою подолання глобальних екологічних проблем. Особлива увага сфокусована на зміні клімату.

Суб'єктами міжнародного екологічного права є, насамперед, держави, а також міжнародні урядові організації. Поступово все більше науковців схиляються до визнання міжнародної правосуб'єктності за фізичними особами та міжнародними неурядовими організаціями.

Перед суб'єктами міжнародного права навколишнього середовища стоять два головні завдання:

1. Охорона навколишнього середовища;
2. Забезпечення раціонального використання природних ресурсів, яке буде відповідати інтересам усього людства.

Предметом міжнародного екологічного права є міжнародні природоохоронні відносини, що мають міждержавний характер, а *об'єктом* – міжнародні відносини, що виникають між суб'єктами міжнародного права з приводу певних матеріальних і нематеріальних благ (наприклад, об'єктів живої і неживої природи, об'єктів штучно створеного людиною середовища, естетичної цінності, духовних цінностей, традиційних знань, здоров'я людини тощо).

Основні об'єкти навколишнього середовища, що потребують охорони:

- суша;
- надра;
- Світовий океан;
- небесні тіла;
- атмосферне повітря;

- навколоремний космічний простір;
- флора Землі;
- фауна Землі.

Об'єкти навколишнього середовища, що потребують міжнародно-правової охорони:

1. Планетарне середовище Землі – Світовий океан і його природні ресурси, атмосферне повітря, навколоремний космічний простір, окремі представники тваринного і рослинного світу, унікальні природні комплекси, частина прісноводних ресурсів, а також генетичний фонд Землі;

2. Національні природні ресурси, що перебувають під юрисдикцією держав. У визначенні їх правового режиму основну роль відіграють норми внутрішнього права. Водночас збільшується кількість міжнародних договорів щодо охорони національних природних ресурсів;

3. Міжнародні природні ресурси, що перебувають за межами дії національної юрисдикції або в процесі свого природного циклу виявляються на території різних держав. Правовий режим охорони й використання цих ресурсів визначають за нормами міжнародного права.

4. Універсальні природні ресурси, що перебувають у загальному користуванні всіх держав (відкрите море, космос, Антарктика, морське дно за межами національної юрисдикції);

5. Багатонаціональні природні ресурси або такі, що поділяються, належать двом або більше країнам, або такі, що використовуються ними (наприклад, водні ресурси міжнародних рік, популяції мігруючих тварин, прикордонні природні комплекси).

Основні джерела забруднення:

- промислові хімічні відходи;
- випробування ядерної зброї;
- діяльність атомних електростанцій;
- нафта і газ;
- промислові підприємства (металургійні, хімічні та ін.);
- транспортні засоби;
- діяльність людини (не заборонена правом та неправомірна).

Серед особливостей міжнародного екологічного права можна виділити наступні:

1. Основою міжнародного права навколишнього середовища є закони природи, які вивчаються іншими науками – біологією, фізикою, хімією, екологією;

2. Галузь міжнародного права навколишнього середовища є комплексною, оскільки містить норми з інших міжнародно-правових галузей, таких як міжнародне морське право, міжнародне повітряне право, міжнародне космічне право, міжнародне економічне право, міжнародне право прав людини, міжнародне гуманітарне право тощо;

3. Галузь є відносно новою (екологічні проблеми з'явилися на порядку денному міжнародного переговорного процесу в другій половині ХХ ст.) і динамічною (різні джерела вказують на значну і все ще зростаючу кількість міжнародних угод у галузі охорони навколишнього середовища).

Міжнародне екологічне право виконує наступні функції:

1. Досягнення ефективності у підтримці та збереженні миру шляхом успішного вирішення екологічних проблем і міждержавних конфліктів;

2. Досягнення рівності в раціональному розподілі природних ресурсів шляхом запобігання та ліквідації наслідків «трагедії спільної спадщини», яка виникає у зв'язку з доступом держав до ресурсів із міжнародним або змішаним режимом.

Сутність міжнародно-правової охорони навколишнього середовища зводиться до здійснення суб'єктами міжнародного права спільних заходів на основі підписаних і ратифікованих актів міжнародного права, що відображають сукупність прав та обов'язків, а також ступінь відповідальності кожного з учасників договору, конвенції або угоди. Така діяльність суб'єктів здійснюється на глобальному (всесвітньому), регіональному

(європейському, панамериканському, тихоокеанському тощо) та локальному (придунайському, карпатському, азово-чорноморському) рівнях.

Зміст міжнародно-правової охорони навколишнього середовища становлять наступні основні напрямки діяльності:

- обмеження шкідливих впливів на навколишнє середовище;
- встановлення раціонального та екологічно доцільного режиму використання природних ресурсів;
- міжнародна охорона природних пам'яток та резервацій;
- регулювання науково-технічного співробітництва держав у галузі охорони навколишнього середовища.

2. Джерела та принципи міжнародного екологічного права.

До джерел міжнародного екологічного права належать:

1. Міжнародні договори;
2. Міжнародно-правові звичаї;
3. Загальні принципи права;
4. Допоміжні джерела – рішення міжнародних судових установ та доктрина;
5. Рішення міжнародних міжурядових організацій.

1. Міжнародні договори.

Міжнародні договори з охорони навколишнього середовища можна розділити на дві великі групи:

➤ договори загальної політичної спрямованості, які регулюють природоохоронний аспект у контексті забезпечення міжнародного миру та безпеки (Договір про нерозповсюдження ядерної зброї 1968 р.);

➤ договори безпосередньо природоохоронної спрямованості (будь-яка міжнародна угода з охорони навколишнього середовища).

За дією у просторі міжнародні договори у зазначеній галузі бувають:

1. Глобальні, тобто які мають загальнопланетарне значення (Рамкова конвенція ООН про зміну клімату (1992 р.));

2. Регіональні – закріплюють правила та принципи поведінки стосовно навколишнього середовища певного регіону (Конвенція про захист Чорного моря від забруднення (1992 р.));

3. Локальні – закріплюють правила та принципи поведінки щодо навколишнього середовища певних держав або території (Договір між Аргентиною і Болівією про охорону прикордонних вод і лісів (1971 р.)).

Характерною ознакою, притаманною міжнародному екологічному праву, є так званий рамковий підхід до ухвалення міжнародних природоохоронних угод. Це означає, що спочатку приймається рамкова конвенція, яка містить загальні зобов'язання сторін щодо охорони навколишнього середовища, а потім – додаткові протоколи, які конкретизують ці зобов'язання.

2. Міжнародно-правові звичаї.

Прикладом звичаєвої норми в міжнародному екологічному праві визнають принцип заборони заподіювати шкоду території іншої держави або держав і принцип відповідальності за таку шкоду. Цей звичай бере свій початок з римського права «sic utere tuo ut alienum non laedas» (користуйся своїм так, щоб не нашкодити іншому). У міжнародній судовій практиці цей принцип уперше було сформульовано в рішенні арбітражного трибуналу у справі про плавильний завод у Трейлі 1941 р. (Канада проти США). Прикладом звичаю в міжнародному екологічному праві є норми Конвенції ООН з морського права 1982 р., яка, як відомо, є кодифікацією звичаєвого права, у тому числі щодо природоохоронних аспектів.

Що стосується інших міжнародно-правових звичаєвих норм, то різні науковці наводять свої приклади та аргументи:

- обов'язок використовувати спільні/взаємні природні ресурси справедливим і раціональним способом;
- обов'язок не захоронювати у Світовому океані високорадіоактивні відходи;

- принцип спільної, але диференційованої відповідальності;
- принцип перестороги;
- принцип «забруднювач платить»;
- принцип запобігання.

3. Загальні принципи права.

До загальних принципів права, що є джерелами міжнародного екологічного права належать:

- принцип добросовісності (рішення Міжнародного суду ООН у справі про випробування ядерної зброї 1974 р. Австралія і Нова Зеландія проти Франції);
- принцип рівності та справедливості (рішення Міжнародного суду ООН у справі про розмежування континентального шельфу Північного моря 1969 р. між ФРН і Данією, та ФРН і Нідерландами);
- принцип «естопель» (англ. «estoppel» – відхилення, позбавлення права заперечувати) (рішення Міжнародного суду ООН у справі про розмежування континентального шельфу Північного моря 1969 р. між ФРН і Данією, ФРН і Нідерландами);
- принцип поваги взаємних інтересів (Стокгольмська декларація 1972 р.);

4.1. Рішення міжнародних судових установ.

Найбільш показовими справами Міжнародного суду ООН, що належать до сфери міжнародно-правової охорони навколишнього середовища, є справа Габчіково-Надьмарош 1997 р. (Угорщина проти Словаччини); справи про випробування ядерної зброї 1974 р. (Австралія проти Франції і Нова Зеландія проти Франції);

Серед інших міжнародних судових і квазісудових установ та органів певний внесок у розвиток міжнародного екологічного права зробили:

- Міжнародний трибунал з морського права (МТМП);
- Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ);
- Міжамериканська комісія з прав людини (МКПЛ);
- Органи з вирішення спорів Світової організації торгівлі (СОТ);
- Суд Європейського Союзу.

4.2. Доктрина.

Праці видатних учених у галузі міжнародно-правової охорони навколишнього середовища визнаються додатковим джерелом міжнародного екологічного права. У цьому плані дуже цінними є коментарі проєктів статей представників Комісії міжнародного права ООН, резолюції груп юристів Асоціації міжнародного права та Інституту міжнародного права. Інколи навіть переконання авторитетних юристів значною мірою здатні вплинути на хід розвитку міжнародного екологічного права.

5. Рішення міжнародних міждержавних організацій.

Рішення міжнародних міждержавних організацій не увійшли до переліку джерел міжнародного права, які використовує Міжнародний суд ООН під час вирішення спорів між державами, однак деякі з них цілком можуть вважатися такими джерелами. У цьому випадку рішення міжнародних міждержавних організацій буде обов'язковим для держав-учасниць з огляду на прописану норму в її статуті.

Водночас, більшість рішень міжнародних міждержавних організацій не є обов'язковими до виконання, хоча вони виконуються державами добровільно завдяки їх високій «моральній цінності» і авторитету. Прикладом таких рішень, є:

1. Резолюція Генеральної Асамблеї ООН «Про історичну відповідальність держав за збереження природи Землі для нинішнього і майбутніх поколінь» від 30.04.1980 р.;
2. «Всесвітня Хартія природи», схвалена Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН від 28.10.1982 р. та ін.

Принципи міжнародного екологічного права:

1. Захист навколишнього середовища на благо нинішнього і прийдешніх поколінь;
2. Міжнародне співробітництво держав та інших суб'єктів міжнародного права із збереження і підтримання якості навколишнього середовища;

3. Навколишнє природне середовище за межами державних кордонів є спільним надбанням усього людства;
4. Забезпечення екологічної безпеки;
5. Заборона військового чи будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на навколишнє середовище у концентрованому вигляді;
6. Незаподіяння шкоди навколишньому середовищу;
7. Усунення негативних наслідків шкоди, заподіяної навколишньому середовищу;
8. Міжнародно-правова відповідальність держав за шкоду, заподіяну навколишньому середовищу;
9. Неприпустимість заподіяння транснаціональної шкоди навколишньому середовищу;
10. Відповідальність держав за заподіяння екологічної шкоди системам навколишнього середовища інших держав і районів загального користування;
11. Оцінювання транскордонних екологічних наслідків планованої діяльності;
12. Свобода дослідження навколишнього середовища і використання його компонентів.
13. Неприпустимість радіоактивного забруднення навколишнього середовища;
14. Раціональне і науково обґрунтоване управління природними ресурсами;
15. Захист екологічних систем Світового океану.

3. Принципи РІО.

3-14.06.1992 р. в Ріо-де-Жанейро відбулася Конференція ООН з навколишнього середовища, на якій було прийнято Декларацію про навколишнє середовище і розвиток:

Принцип 1:

Людина стоїть у центрі уваги сталого розвитку. Вона має право на здорове і продуктивне життя в гармонії з природою.

Принцип 2:

Відповідно до уставу ООН і принципу міжнародного права, держави мають суверенне право на експлуатацію власних ресурсів згідно з власною політикою щодо навколишнього середовища та розвитку, і несуть відповідальність за забезпечення того, що діяльність у межах їх юрисдикції чи контролю не завдає шкоди навколишньому середовищу інших держав чи територій поза межами державної юрисдикції.

Принцип 3:

Право на розвиток повинно реалізуватися таким чином, щоб справедливо задовольняти потреби теперішніх та майбутніх поколінь стосовно навколишнього середовища і розвитку.

Принцип 4:

Для того, щоб досягти сталого розвитку, охорона навколишнього середовища повинна становити невід'ємну частину процесу розвитку і не може розглядатися ізольовано від нього.

Принцип 5:

Усі держави і люди повинні об'єднувати свої зусилля задля вирішення надзвичайно важливої проблеми – викорінення бідності з метою зменшення різниці в рівнях життя і кращого задоволення потреб більшості людей світу, що є незаперечною вимогою сталого розвитку.

Принцип 6:

Особливому становищу та потребам країн, що розвиваються, зокрема найменш розвинених та найбільш екологічно вразливих, повинен надаватися спеціальний пріоритет. Міжнародні заходи у сфері навколишнього середовища та розвитку повинні також ураховувати інтереси та потреби всіх країн.

Принцип 7:

Держави повинні співпрацювати в дусі глобального партнерства для збереження, охорони та відновлення здорового і цілісного стану екосистеми Землі. Держави мають спільні, але при цьому диференційовані обов'язки з огляду на різні частки участі у глобальній екологічній деградації. Розвинені країни усвідомлюють відповідальність, яка покладається на них за умов міжнародного прагнення до сталого розвитку, зважаючи на

вплив, який вони чинять на глобальне навколишнє середовище, а також урахувавши технології та фінансові ресурси, якими вони володіють.

Принцип 8:

Для того, щоб досягти сталого розвитку та вищої якості життя для всіх людей, держави повинні зменшувати кількість нестабільних моделей виробництва та споживання і відмовлятися від них, сприяючи належній демографічній політиці.

Принцип 9:

Держави повинні об'єднувати свої зусилля щодо зміцнення процесу нарощування внутрішніх можливостей для сталого розвитку шляхом поліпшення наукового розуміння процесів, що відбуваються, обміну науковими і технічними знаннями, а також шляхом прискорення розроблення, запозичення, поширення та передання технологій, у тому числі нових та інноваційних технологій.

Принцип 10:

Екологічні проблеми найкраще вирішуються за участю всіх зацікавлених громадян на відповідному рівні. На національному рівні кожен індивідуум повинен мати належний доступ до інформації щодо навколишнього середовища, якою володіють органи державної влади, у тому числі до інформації, що стосується небезпечних речовин, матеріалів та видів діяльності, а також повинен мати можливість брати участь у процесах прийняття рішень. Держави мають сприяти обізнаності та участі громадськості і полегшувати ці процеси, роблячи інформацію широкодоступною. Повинна бути забезпечена реальна можливість розгляду справ у адміністративному чи судовому порядку, у тому числі справ щодо відшкодування збитків та захисту прав.

Принцип 11:

Держави повинні прийняти ефективне законодавство щодо охорони навколишнього середовища. Екологічні стандарти, цілі та пріоритети управління мають бути адекватні екологічній ситуації та умовам розвитку, до яких вони застосовуються. Стандарти, що застосовуються в одних країнах можуть бути неприйнятними та невиправданими з економічної та соціальної точки зору в інших, зокрема в країнах, що розвиваються.

Принцип 12:

Держави повинні об'єднувати свої зусилля для заснування відкритої міжнародної системи економічної підтримки, що сприятиме економічному зростанню та сталому розвитку в усіх країнах, а також для кращого вирішення проблем, пов'язаних з екологічною деградацією. Передбачені торговельною політикою екологічні заходи не повинні бути засобом свавільної та необґрунтованої дискримінації чи прихованого обмеження щодо міжнародної торгівлі. Слід уникати односторонніх дій стосовно захисту від екологічної небезпеки поза межами юрисдикції країни-імпортера. Екологічні заходи, спрямовані на вирішення міждержавних чи глобальних екологічних проблем, мають по мірі можливості, ґрунтуватися на міжнародному консенсусі.

Принцип 13:

Держави повинні розробляти внутрішні законодавчі акти щодо юридичної відповідальності за забруднення та іншу шкоду, завдані навколишньому середовищу, а також стосовно компенсацій постраждалим.

Держави повинні також невідкладно та рішуче об'єднати свої зусилля для подальшого розроблення міжнародних законодавчих актів щодо юридичної відповідальності та компенсацій за несприятливі наслідки, які виникли в результаті діяльності в межах їхньої юрисдикції чи контролю, або за нанесення екологічної шкоди територіям поза їхньою юрисдикцією.

Принцип 14:

Держави повинні ефективно співпрацювати, щоб перешкоджати чи запобігати перенесенню, переміщенню або передаванню до інших держав будь-яких видів діяльності, речовин або матеріалів, які спричиняють серйозну екологічну деградацію чи приносять шкоду здоров'ю людини.

Принцип 15:

З метою охорони навколишнього середовища держави, відповідно до їх можливостей, повинні широко застосовувати запобіжні заходи. Там, де існує загроза серйозної чи непоправної шкоди, брак чи відсутність безпечних наукових фактів не повинні служити причиною відкладання впровадження економічно обґрунтованих заходів для запобігання екологічній деградації.

Принцип 16:

Органи державної влади повинні докладати всіх зусиль для сприяння інтернаціоналізації витрат на охорону навколишнього середовища і використанню економічних інструментів, ґрунтуючись на принципі, за яким суб'єкт, винний у забрудненні, повинен, як правило, компенсувати витрати на ліквідацію забруднення з належним урахуванням суспільного інтересу і без порушення умов міжнародної торгівлі та інвестування.

Принцип 17:

Одним з інструментів державної політики повинно бути оцінювання впливу на навколишнє середовище, здійснюване стосовно пропонованих видів діяльності, які, як передбачається, можуть мати значний шкідливий вплив на навколишнє середовище і тому підлягають розгляду компетентним органом державної влади.

Принцип 18:

Держави повинні негайно інформувати інші країни про екологічні катастрофи та інші надзвичайні ситуації, що можуть спричинити раптовий шкідливий вплив на навколишнє середовище цих країн. Світове співтовариство повинно докладати всіх зусиль для надання допомоги країнам, які постраждали від цього.

Принцип 19:

Держави повинні завчасно та своєчасно повідомляти і надавати відповідну інформацію державам, яким загрожує небезпека, про діяльність, що може значно вплинути на навколишнє середовище, який виходить за межі окремих країн, а також повинні консультиватися з цими державами на ранній стадії і з повною відвертістю.

Принцип 20:

Жінки відіграють життєво важливу роль в управлінні навколишнім середовищем та розвитком. Тому їх повноцінна участь є необхідною для досягнення сталого розвитку.

Принцип 21:

Творча наснага, ідеали та мужність молоді всього світу повинні бути мобілізовані на розбудову глобального партнерства з метою досягнення сталого розвитку та забезпечення кращого майбутнього для всіх.

Принцип 22:

Людство та його спільноти, а також інші локальні співтовариства відіграють життєво важливу роль в управлінні навколишнім середовищем і розвитком завдяки їх знанням і традиціям. Держави повинні визнавати та належним чином підтримувати їх неповторність, культуру та інтереси, а також створювати можливість їх ефективної участі в досягненні сталого розвитку.

Принцип 23:

Навколишнє середовище, природні ресурси та населення території, яке перебуває під гнітом, пануванням та окупацією, повинні бути захищені.

Принцип 24:

Війни за своєю суттю мають деструктивний вплив на сталий розвиток. Тому держави під час збройних конфліктів повинні дотримуватися міжнародного права стосовно охорони навколишнього середовища і об'єднувати, по мірі необхідності, свої зусилля щодо його подальшого розвитку.

Принцип 25:

Мир, розвиток та охорона навколишнього середовища є взаємозалежними і нероздільними.

Принцип 26:

Держави повинні вирішувати всі свої екологічні суперечності мирним шляхом та відповідними засобами згідно з Уставом ООН.

Принцип 27:

Держави та люди повинні сумлінно та в дусі партнерства співпрацювати в реалізації принципів, закладених у цій Декларації, а також у подальшому вдосконаленні міжнародного права для сприяння сталому розвитку.

Контрольні питання

1. Дайте визначення поняття «міжнародне екологічне право».
2. Як співвідноситься міжнародне екологічне право з іншими галузями міжнародного права?
3. Що таке «екологічна інформація» та «екологічна криза»?
4. Що таке екологічні правовідносини?
5. Які форми взаємодії суспільства з природою в умовах індустріального періоду розвитку цивілізації Ви знаєте?
6. Назвіть суб'єкт, предмет і об'єкт міжнародного екологічного права.
7. Розкрийте функції міжнародного екологічного права.
8. Визначте та охарактеризуйте основні стадії формування міжнародного екологічного права.
9. Назвіть та охарактеризуйте джерела міжнародного екологічного права.
10. Кожна країна вирішує проблеми екології, спираючись на міжнародний досвід. До важливих документів, що формують міжнародні екологічні керівні принципи, які є основою для екологічної політики та створюють фундамент для відповідної діяльності, належить «Декларація про навколишнє середовище та розвиток» (Ріо-де-Жанейро). Прочитайте основні принципи Декларації та поясніть з коментарем кожний принцип.

Список рекомендованих джерел

1. Войціховський А.В. Міжнародне право: підручник. Харків, 2020. 544 с.
2. Задорожній О.В., Медведєва М.О. Міжнародне право навколишнього середовища : підручник. Київ : Видавничий дім «Промінь», 2010. 510 с.
3. Збірник міжнародно-правових актів у сфері охорони довкілля. Львів : Норма, 2002. 416 с.
4. Мацко А.С. Міжнародне право : Навчальний посібник. Київ : МАУП, 2005. 232 с.
5. Міжнародне публічне право : основи теорії : навчально-методичний посібник / Х.Н. Бехруз, С.С. Андрейченко, М.В. Грушко та ін. Одеса : Видавництво «Юридика», 2023. 252 с.

ЛЕКЦІЯ № 10.

ТЕМА ЛЕКЦІЇ: МІЖНАРОДНЕ МОРСЬКЕ ПРАВО

План лекції

1. Поняття міжнародного морського права.
2. Режим відкритого моря.
3. Поняття та види внутрішніх вод.

Зміст лекції

1. Поняття міжнародного морського права.

Міжнародне морське право – це галузь міжнародного права, що складається з принципів і норм, які визначають правовий режим морських просторів і регулюють відносини суб'єктів міжнародного права у зв'язку з їх діяльністю у Світовому океані.

Міжнародне морське право – сукупність норм міжнародного права, регулюючих відносини між його суб'єктами у процесі на просторі морів і океанів.

Основним об'єктом міжнародного морського права є Світовий океан і складові його простори і ресурси, в ефективному зв'язку з діяльністю суб'єктів міжнародного права – держав і їхніх об'єднань – міжнародних організацій і органів, наділених певними правами й обов'язками в сфері дії морського права. Міжнародне морське право є однією з найстарших галузей міжнародного права. Етапи становлення міжнародного морського права прямо пов'язані з етапами становлення людської цивілізації.

Для міжнародного морського права характерні такі принципи:

- принцип свободи відкритого моря;
- принцип мирного використання моря;
- принцип загальної спадщини людства;
- принцип раціонального використання та збереження морських ресурсів;
- принцип охорони морського середовища.

Усі нині існуючі категорії морських просторів згідно їх правових режимів можна об'єднати в чотири групи:

- простору, що входить до складу державної території і мають національно-правовий режим;
- простору з міжнародно-правовим режимом;
- простору зі змішаним режимом;
- простору зі спеціальним правовим режимом.

1. Морські простори, що входять до складу державної території, знаходяться під суверенітетом прибережної держави, тобто належать цій прибережній державі, що здійснює в їхніх межах територіальне верховенство. До числа таких просторів відносяться внутрішні морські води, територіальне море, води архіпелагів.

2. Морські простори з міжнародно-правовим режимом не входять до складу державної території і не належать кому-небудь окремо, вони знаходяться в загальному користуванні всіх держав відповідно до принципів і норм міжнародного морського права. До таких просторів відносяться відкрите море (за межами виняткової економічної зони), а також дно морів і океанів і його надра за межами національної юрисдикції.

3. Морські простори зі змішаним правовим режимом перебувають за межами державної території, однак прибережна держава в цих морських просторах може володіти визначеними суверенними правами або поширювати свою юрисдикцію у визначених сферах діяльності відповідно до положень міжнародного морського права. До цієї групи морських просторів відносяться прилегла зона, континентальний шельф і виняткова економічна зона.

4. Морські простори зі спеціальним правовим режимом складають досить специфічну групу, тому що до неї входять простори, що, з одного боку, входять в одну чи кілька попередніх груп, з іншої, через їхню значимість для міжнародного судноплавства, у відношенні їх устанавлюються спеціальні правові режими.

Особливий міжнародно-правовий режим має морський простір, що оточує Антарктику і розташоване південніше 60° південної широти.

А. Мацко відзначає, що простори морів і океанів земної кулі поділяють на простори, що перебувають під суверенітетом різних держав і є територією кожної з них, а також простори, на які не поширюється суверенітет жодної з держав.

1. Морські простори, що перебувають під суверенітетом різних держав:

1.1. Внутрішні морські води – прибережні морські води держави, на які поширюється суверенітет держави і її юрисдикція у повному обсязі.

1.2. Територіальне море (або територіальні води) – пояс морських вод завширшки до 12 миль, що прилягає до сухопутної території держави або її внутрішніх морських вод і входить до складу державної території. Правовий режим такого поясу визначається національним правом і нормами міжнародного права.

1.3. Прилегла зона – пояс морських вод, що прилягає до територіального моря, у межах якого прибережна держава має право здійснювати контроль з метою недопущення порушень певних правил (Конвенція ООН з морського права 1982 р.).

1.4. Архіпелажні води – морські простори держав-архіпелагів, обмежені прямими архіпелажними вихідними лініями, що з'єднують точки (які найбільше видаються в море) найвіддаленіших островів і рифів архіпелагу, що обсягають.

2. Морські простори, на які не поширюється суверенітет жодної з держав:

2.1. Міжнародні протоки – природні звуженості, які з'єднують частини відкритого моря або виключної економічної зони і використовуються для міжнародного судноплавства й повітряної навігації (Конвенція ООН з морського права (1982 р.)).

2.2. Континентальний шельф – морське дно і надра підводних районів, що простягаються від зовнішнього кордону територіального моря прибережної держави до встановлених морським правом меж (не більш як 350 морських миль).

Правовий режим регулюється Женевською конвенцією про відкрите море і прилеглу зону (1958 р.).

2.3. Виключна економічна зона – зона, що прилягає до територіального моря, а також смуга відкритого моря завширшки до 200 миль, в якій лише прибережна держава має право встановлювати особливий правовий режим.

2.4. Міжнародний район морського дна – дно морів і океанів і його надра за межами дії національної юрисдикції, тобто за межами континентального шельфу.

2.5. Відкрите море – морський простір, який не входить у територіальні води та архіпелажні води жодної з держав.

2.6. Міжнародні канали – штучні водні шляхи, які з'єднують моря й океани та використовуються для міжнародного судноплавства.

2. Режим відкритого моря.

Відкрите море – це частини моря, які не входять ні у виключну (морську) економічну зону, ні в територіальне море або внутрішні води якої-небудь держави, ні в архіпелажні води держави-архіпелагу.

Чинне міжнародне право, безумовно, визнає існування відкритого моря як простору з особливим міжнародно-правовим режимом. Відповідно до ст. 1 Конвенції про відкрите море 1958 р. термін «відкрите море» охоплює «всі частини моря, які не входять ні в територіальне море, ні у внутрішні води будь-якої держави».

У Конвенції ООН із морського права 1982 р. відкритим морем названі всі частини моря, «які не входять ні у виключну економічну зону, ні в територіальне море або внутрішні води будь-якої держави, ні в архіпелажні води держави-архіпелагу» (ст. 86).

Для характеристики відкритого моря необхідно виділити два критерії, що визначають його статус:

- географічний – який характеризує відкрите море як частину просторів Світового океану, що не утворюють територію прибережної держави;
- політичний – полягає в тому, що відкрите море не знаходиться під суверенітетом жодної з держав, усі держави мають право користуватися на засадах рівності відкритим морем у мирних цілях (свобода мореплавання, польотів наукових досліджень і т.д.).

Згідно зі ст. 87 Конвенції ООН з морського права 1982 р. усі держави, у тому числі й ті, що не мають виходу до моря, володіють свободою відкритого моря, що охоплює низку свобод *на певну діяльність у відкритому морі*:

- свободу судноплавства;
- свободу польотів;
- свободу прокладання підводних кабелів і трубопроводів;
- свободу рибальства;
- свободу будівництва штучних островів й інших установок, що допускаються міжнародним правом;
- свободу наукових досліджень.

Свобода судноплавства та свобода польотів надається з урахуванням обов'язків держав дотримуватися певних правил. Так, здійснення судноплавства повинно бути підпорядковане Міжнародним правилам запобігання зіткненням судів у морі.

Польоти в повітряному просторі над відкритим морем здійснюються відповідно до норм міжнародного повітряного права.

Усі держави мають право прокладати по дну відкритого моря за межами континентального шельфу підводні кабелі та трубопроводи. Ніхто не має права заважати державі в реалізації нею цієї свободи. Вона ж, у свою чергу, зобов'язана належним чином брати до уваги вже прокладені по дну моря кабелі та трубопроводи, не перешкоджати їх ремонту і, по можливості, не перешкоджати свободі судноплавства та рибальства.

Свобода рибальства означає, що всі живі ресурси відкритого моря перебувають у загальному та рівному користуванні всіх держав світу. Міжнародні договори, що укладаються з приводу користування такими ресурсами, не можуть завдавати жодним чином збитків державам, що не беруть у них участь. Але у випадках встановлення в міжнародних договорах обмежень із метою збереження ресурсів держави повинні дотримуватися цих обмежень.

Свобода рибальства не торкається особливого режиму рибальства у виключній економічній зоні.

Кожне судно, що перебуває у відкритому морі, повинно мати прапор держави реєстрації або міжнародної організації. Прапор свідчить про національну належність судна. Умови та порядок надання судну прапора та права плавати під цим прапором належать до внутрішньої компетенції держави.

Водночас надання прапора не може бути формальним актом і відповідно до міжнародного права тягне для держави певні обов'язки. Держава зобов'язана ефективно здійснювати технічний, адміністративний, соціальний контроль над суднами, що плавають під її прапором.

Плавання під різними прапорами, так само як і плавання без прапора, позбавляє судно можливості шукати захисту влади будь-якої держави або міжнародної організації.

Міжнародне право не пов'язує громадянство судовласника з прапором судна, що йому належить. У сучасному світі достатньо поширене плавання морських торговельних судів під так званим «зручним прапором», коли судовласники реєструють судна у державах із найвигіднішим режимом оподаткування або з прийнятним трудовим законодавством. Реєстрація судна в іноземній державі може мати політичні причини.

Держава, що надала судну «зручний» прапор, бере на себе всю відповідальність за таке судно. Судно, що плаває під прапорами двох і більше держав, прирівнюється до судна, що не

має національності. Судно не може змінити свій прапор під час плавання або стоянки під час заходження в порт, крім випадків зміни права власності на нього. Проте це не стосується суден, що плавають під прапором ООН і деяких інших міжнародних організацій.

Свобода судноплавства у відкритому морі не виключає можливості й права припинення незаконної діяльності суден, що там перебувають. Це передбачено ст. 110 Конвенції ООН з морського права 1982 р., яка дозволяє військовому кораблю, який зустрів у відкритому морі іноземне судно, «зробити перевірку права судна на прапор».

Такі дії допустимі, якщо у командира військового судна виникла підозра, що зустрічне судно займається піратством, работоргівлею, несанкціонованим мовленням, не має національності, або на ньому піднятий іноземний прапор, чи воно відмовляється підняти прапор, але в дійсності має ту ж національність, що і цей військовий корабель. Але якщо підозра виявилася необґрунтованою, і судно не скоїло дій, які б виправдовували цю підозру, торговельному судну повинно бути все відшкодовано.

Виняток зі свободи судноплавства у відкритому морі допустимий також під час переслідуванні по «гарячих слідах» (ст. 111 Конвенції ООН з морського права 1982 р.; ст. 23 Конвенції про відкрите море 1958 р.).

Переслідування іноземного судна по «гарячих слідах» може бути вжито:

1. Якщо компетентні влади прибережної держави мають достатні підстави вважати, що це судно порушило закони і правила цієї держави;

2. Переслідування повинне початися тоді, коли іноземне судно або одна з його шлюпок знаходяться у внутрішніх водах, у територіальному морі або в прилеглій зоні держави, що переслідує, і може продовжуватися за межами територіального моря або прилеглої зони тільки за умови, якщо воно не переривається;

3. Право переслідування припиняється, як тільки переслідуване судно входить у територіальне море своєї країни або третьої держави;

4. Переслідування повинно бути почате після по дачі зорового або світлового сигналу;

5. Переслідування може здійснюватися тільки військовими кораблями або військовими літальними апаратами, або суднами й апаратами, що знаходяться на урядовій службі (наприклад, поліцейськими) і спеціально на це уповноваженими.

Право переслідування не може здійснюватися стосовно військових кораблів, деяких інших суден, що перебувають на державній службі (поліцейських, митних).

3. Поняття та види внутрішніх вод.

Внутрішні морські води являють собою водний простір, який розташований між береговою лінією та тими вихідними лініями, від яких відраховується ширина територіального моря. Схоже визначення закріплено і в Конвенції ООН з морського права 1982 р., де зазначається що внутрішні морські води складаються з вод, які розташовані в бік берегу від вихідної лінії територіального моря.

Відповідно ст. 5 Конвенції 1982 р. «нормальною вихідною лінією для виміру ширини територіального моря є лінія найбільшого відливу уздовж берега, зазначена на офіційно визнаних прибережною державою морських картах великого масштабу». У ст. 7 вище вказаної Конвенції говориться, що «у місцях, де берегова лінія глибоко порізана й звивиста або де є уздовж берега й у безпосередній близькості до нього низка островів, для проведення вихідної лінії, від якої відміряється ширина територіального моря, може застосовуватися метод прямих вихідних ліній, що з'єднують відповідні точки».

До внутрішніх морських вод належать:

1. Води портів до лінії, що з'єднує в морі постійні портів споруди. Прибережні установки і штучні острови не вважаються постійними портів спорудами.

2. Води заток, бухт, губ, лиманів, береги яких належать цій державі до лінії природного входу, якщо вона не перевищує 24 морських миль. Якщо лінія входу в затоку (бухту, губу, лиман) перевищує 24 милі, то проводиться 24-мильна вихідна пряма всередині затоки.

3. Води заток, бухт, губ, лиманів, морів і проток, що історично належать певній державі, незалежно від ширини лінії природного входу (Гудзонова затока).

До внутрішніх морських вод певної держави вони належать у зв'язку з тим, що традиційно через географічні особливості, а також економічну та оборонну значущість належали цій державі (визнана іншими державами звичаєва норма).

До складу внутрішніх вод входять озера і внутрішні моря. Якщо озера цілком оточені берегами однієї держави, то вони належать до державної території. Якщо ж вони оточені територією декількох держав, між цими державами практикується укладення угод про режим вод, що належать кожній із них (Боденське озеро, Великі озера). За відсутності таких угод передбачається, що кордон визначається серединною лінією.

4. Води, розташовані в бік берега від прямих вихідних ліній, узятих для відліку ширини територіального моря, коли узбережжя глибоко порізане, або коли вздовж берега розташований ланцюг островів. Прямі вихідні лінії повинні бути позначені на картах і доведені до відома інших держав.

5. Правовий режим морських портів, як правило, регулюється нормами національного права.

Морський порт – це визначена межами територія та акваторія, обладнана для обслуговування суден і пасажирів, проведення вантажних, транспортних та експедиційних робіт, а також інших пов'язаних із цим видів господарської діяльності.

Морські порти бувають торгові, рибні, спеціалізовані. Розрізняють порти відкриті і закриті.

Прибережні держави відчиняють для заходу іноземних суден деякі торгові порти, при цьому питання про те, які з портів повинні бути відкриті, належить до виняткової компетенції держави. Для відвідування відкритих портів, як правило, не треба запитувати дозвіл прибережної держави або повідомляти про це. У відкриті порти повинні бути забезпечені вільний доступ усіх суден незалежно від прапора і без будь-якої дискримінації.

Зовнішньою межею внутрішніх морських вод портів є лінія, що проходить через найбільш віддалені у бік моря точки портових споруд. Конвенція ООН з морського права 1982 р. наголошує, що це повинні бути постійні портові споруди (ст. 11 Конвенції). До території порту належать відведені порту землі, а також намиті, насипані або створені іншими технологічними засобами за рахунок території порту площі. Акваторією порту є відведені порту водні простори.

Правовий режим внутрішніх морських вод являє собою сукупність правил заходження у внутрішні води і порти, перебування в них і виходу з них. Він встановлюється внутрішньодержавним законодавством і міжнародно-правовими актами.

На іноземні торгові судна, до яких звичайно належать усі судна, крім військових і тих, що використовуються для публічних цілей (охорона узбережжя, рибоохорона тощо), що перебувають у внутрішніх морських водах прибережної держави, поширюється кримінальна, цивільна й адміністративна юрисдикція прибережної держави.

Для забезпечення безпеки мореплавства, життя екіпажу і пасажирів, збереження вантажів передбачаються певні вимоги до суден, що покидають внутрішні води і порти. Кожне судно підлягає огляду з боку посадових осіб прибережної держави.

Судно і його обладнання повинні підтримуватися у стані, що гарантує придатність для виходу в море без небезпеки для судна і людей, що перебувають на борту. Якщо судно і його обладнання не відповідають пред'явленим вимогам, йому може бути заборонено вихід у море.

До внутрішніх водних шляхів належать:

- внутрішні водні шляхи;
- національні (внутрішні) ріки;
- прикордонні і міжнародні ріки;
- внутрішні канали;
- внутрішні і прикордонні озера.

Контрольні питання

1. Дайте визначення терміну «міжнародне морське право».
2. Яку роль відіграє Конвенція ООН з морського права 1982 р. у розвитку міжнародного морського права?
3. Сформулюйте поняття «відкрите море».
4. Розкрийте правовий режим відкритого моря
5. Розкрийте суть понять «континентальний шельф» та «виключна економічна зона».
6. Користуючись текстом Конвенції ООН з морського права 1982 р. назвіть які види діяльності у відкритому морі можуть здійснювати держави (URL : <http://consultant.parus.ua/?doc=00O5WDC64C>).
7. Користуючись текстом Конвенції про відкрите море 1958 р., розкрийте суть терміну «військовий корабель» (URL : https://zakononline.com.ua/documents/show/140656__529180).
8. Користуючись текстом Конвенції про відкрите море 1958 р., які дії вважаються піратством (URL : https://zakononline.com.ua/documents/show/140656__529180).
9. Як Конвенція ООН з морського права 1982 р. трактує терміни «держава транзиту», «транзитний рух», «держава, яка немає виходу до моря»?
10. Чи поширюється на іноземні торгові судна, що перебувають у внутрішніх морських водах прибережної держави кримінальна, цивільна та адміністративна юрисдикція прибережної держави? Якщо так у яких випадках?

Список рекомендованих джерел

1. Войціховський А.В. Міжнародне право: підручник. Харків, 2020. 544 с.
2. Мацко А.С. Міжнародне право : Навчальний посібник. Київ : МАУП, 2005. 232 с.
3. Міжнародне публічне право : основи теорії : навчально-методичний посібник / Х.Н. Бехруз, С.С. Андрейченко, М.В. Грушко та ін. Одеса : Видавництво «Юридика», 2023. 252 с.
4. Теліпка В.Е., Овчаренко А.С. Міжнародне публічне право : Навчальний посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2010. 608 с.

ЛЕКЦІЯ № 11.

ТЕМА ЛЕКЦІЇ: МІЖНАРОДНЕ ПОВІТРЯНЕ І КОСМІЧНЕ ПРАВО

План лекції

1. Поняття міжнародного повітряного та космічного права.
2. Принципи міжнародного повітряного та космічного права.
3. Джерела міжнародного повітряного та космічного права.

Зміст лекції

1. Поняття міжнародного повітряного та космічного права.

1.1. Поняття міжнародного повітряного права.

Міжнародне повітряне право – це галузь міжнародного права, що складається із сукупності спеціальних принципів і норм, які регулюють відносини між суб'єктами міжнародного права у зв'язку з використанням повітряного простору, організацією повітряного спілкування, комерційною діяльністю та забезпеченням безпеки цивільної авіації і визначають правовий режим повітряного простору.

Міжнародне повітряне право – це галузь міжнародного права, яка охоплює систему норм, що регулюють відносини між державами та іншими суб'єктами міжнародного права з приводу використання повітряного простору з метою здійснення міжнародних повітряних сполучень і гарантування їх безпеки.

Сфера дії у просторі цієї галузі права зумовлена фізичними властивостями атмосфери як середовища, в якому можливі польоти штучних об'єктів з використанням їх аеродинамічних властивостей. Постійна практика польотів таких об'єктів та супутників на навколосемній орбіті призвела до появи міжнародно-правової звичаєвої норми, згідно з якою держави визнали межу між повітряним і космічним простором 100-110 км над рівнем моря.

Сфера дії міжнародного повітряного права обмежена простором, який має юридичний статус повітряного простору. Відповідно, простір, який знаходиться над сухопутною і водною територією держав, включаючи їхнє територіальне море, є невід'ємною частиною території держав. У межах названого повітряного простору держави здійснюють виключний і повний суверенітет з урахуванням їхніх міжнародних зобов'язань стосовно міжнародної аеронавігації.

У межах повітряного простору над відкритим морем і над Антарктикою діє режим свободи польотів.

Норми міжнародного повітряного права регулюють відносини держав з приводу здійснення їх повітряними суднами міжнародних польотів, під якими необхідно розуміти польоти через повітряний простір над територією більш ніж однієї держави.

З позиції права сфера дії міжнародного права охоплює два рівні:

- правове регулювання міжнародних польотів у повітряному просторі певних держав;
- правове регулювання польотів у міжнародному повітряному просторі.

1.2. Поняття міжнародного космічного права.

Міжнародне космічне право – сукупність міжнародних принципів і норм, що встановлюють правовий режим космічного простору, включаючи небесні тіла, а також регулюють права й обов'язки учасників космічної діяльності.

Під міжнародним космічним правом розуміють галузь сучасного міжнародного права, що регулює відносини між його суб'єктами у зв'язку з їх діяльністю з дослідження та використання космічного простору, включно з небесні тіла, а також визначає права й обов'язки учасників космічної діяльності.

Об'єктами міжнародного космічного права є космічний простір (надземний простір, починаючи з висоти 100 км над рівнем моря), планети Сонячної системи, Місяць, штучні

космічні об'єкти та їхні основні частини, наземні компоненти космічних систем, космічні екіпажі, діяльність із використання космічного простору й небесних тіл і результати космічної діяльності.

Договірною поняття «космічний об'єкт» поки не вироблено. Існує лише практика, що склалася стосовно реєстрації штучних космічних об'єктів відповідно до Конвенції про реєстрацію об'єктів, що запускаються в космічний простір (1975 р.). Стаття 1 зазначеної Конвенції закріпила положення про те, що термін «космічний об'єкт» охоплює його складові частини, а також засіб його доставки та його частини.

Не існує також і договірною визначення поняття «космічна діяльність». На сьогодні такою вважається діяльність людини з дослідження та використання космічного простору, у тому числі небесних тіл позаземного походження. Уперше цей термін був згаданий в Резолюції Генеральної Асамблеї ООН «Міжнародне співробітництво у використанні космічного простору в мирних цілях» (1961 р.).

Термін «космічний простір» вживається в одному лише Договорі про принципи діяльності держав з дослідження і використання космічного простору, включно з Місяцем та іншими небесними тілами (1967 р.).

Міжнародне космічне право як окрема галузь міжнародного права має низку характерних особливостей. *До групи особливостей, що стосуються космічного простору відносять:*

- у космічному просторі знаходяться небесні тіла, території яких нікому не належать і можуть бути в перспективі використані людством;
 - космос практично безмежний;
 - на відміну від сухопутної території, Світового океану і повітряного простору, космічний простір не піддається поділу на будь-які зони в процесі його використання;
 - космічний простір являє собою особливу небезпеку для діяльності в ньому людини.
- До групи особливостей, що стосуються космічної діяльності, належать:*
- використання космосу у військових цілях є ні з чим незрівнянною небезпекою;
 - у результатах космічної діяльності зацікавлені всі без винятку держави, а здійснювати її самостійно можуть наразі лише декілька найбільш розвинених у науковому і промисловому відношенні держав;
 - запуск космічних апаратів та їх повернення на землю можуть бути пов'язані з використанням повітряного простору іноземних держав і просторів відкритого моря;
 - космічні запуски можуть завдавати шкоди іноземним державам і їхнім громадянам.

2. Принципи міжнародного повітряного та космічного права.

2.1. Принципи міжнародного повітряного права.

Свобода повітряного простору – набір правил в комерційній авіації, що надають певній авіакомпанії в даній країні право на входження та посадку в повітряному просторі іншої країни. Ці правила виникли на основі неузгодженостей щодо розширення положень Конвенції про міжнародну цивільну авіацію від 07.12.1944 р. (Чиказька конвенція), спрямованих на лібералізацію ринку авіаперевезень.

Чиказька конвенція 1944 р. свободу повітря визначала як:

1. Право виконувати транзитні польоти (без посадки) територією іноземної держави;
2. Право здійснювати на іноземній території посадки з комерційними цілями (без права висаджувати і брати пасажирів, вантаж, пошту);
3. Право перевозити на іноземну територію пасажирів, вантаж, пошту, які були взяті на борт у країну прапора держави;
4. Право вивозити з іноземної території пасажирів, вантаж, пошту, які слідуєть у країну прапора судна;
5. Право перевозити на іноземну територію пасажирів, вантаж, пошту, які взяті на борт у будь-якій іншій третій державі, і вивозити їх з цієї території в будь-яку іншу державу.

Сьогодні свободи стосуються комерційної авіації. Під термінами «свобода» чи «право» слід розуміти тип міжнародних послуг, що дозволені між двома чи більше країнами. *Навіть*

якщо дані послуги дозволені країнами, авіакомпанії можуть бути обмежені в доступі на підставі домовленості чи з інших причин:

- право прольоту над іноземною країною без посадки;
- право на дозаправлення або проведення техобслуговування без висадки пасажирів чи вантажу;
- право прольоту з власної країни в іншу;
- право летіти з третьої країни у власну;
- право здійснювати політ між двома іноземними країнами в рейсі, що починається чи закінчується з (у) власної (-ій) країни;
- право летіти з однієї іноземної країни в іншу з правом зупинки у власній не з технічних причин;
- право здійснювати рейс між двома портами іноземної країни під час зупинки у власній не з технічних причин;
- право перелітати між двома іноземними країнами без заходу у власну;
- право літати в межах іноземної країни з продовженням польоту у власну;
- право на політ в іноземній країні без продовження рейсу власну.

До системи норм міжнародного повітряного права входять спеціальні принципи, котрі регулюють діяльність міжнародної цивільної авіації в цілому:

1. Свобода польотів у міжнародному повітряному просторі;
2. Винятковий і повний суверенітет держав над їх повітряним простором;
3. Визнання національності судна на основі його реєстрації;
4. Забезпечення безпеки міжнародної цивільної авіації;
5. Захист повітряних суден від актів незаконного втручання;
6. Відшкодування шкоди, завданої повітряними суднами.

2.2. Принципи міжнародного космічного права.

Під принципами міжнародного космічного права розуміють базисні норми, на основі яких повинні розроблятися правила поведінки суб'єктів міжнародного космічного права.

Ці норми закріплено в Договорі про принципи діяльності держав з дослідження і використання космічного простору, включно з Місяцем та іншими небесними тілами (1967 р.) (Договорі про космос). Деякі принципи були пізніше конкретизовані і розвинені.

До принципів міжнародного космічного права належать наступні:

1. Дослідження і використання космосу на благо і на користь усього людства;
2. Рівність під час дослідження і використання космосу;
3. Свобода наукових досліджень у космосі;
4. Недопустимість національного привласнення космосу;
5. Дослідження і використання космосу в мирних цілях;
6. Міжнародна відповідальність за національну діяльність у космосі;
7. Міжнародна відповідальність за шкоду, завдану космічними об'єктами;
8. Національна юрисдикція і контроль держави над космічними об'єктами, занесеними до її реєстру;
9. Співпраця та взаємна допомога під час здійснення космічної діяльності;
10. Дослідження і використання космосу без шкідливого забруднення.

На основі цих принципів Договір про космос 1967 р. визначає права держав у зв'язку з їх космічною діяльністю:

1. Держави мають право досліджувати і використовувати космічний простір без будь-якої дискримінації;
2. Держави мають право вільно здійснювати наукові дослідження в космічному просторі;
3. Держави мають право використовувати військовий персонал, будь-яке устаткування або засоби для наукових досліджень і мирного використання космосу;
4. Держави зберігають права власності на космічні об'єкти та на їх складові під час їх перебування в космосі або на небесному тілі, або після повернення на Землю;

5. Держави мають право звертатися з проханням одна до одної про надання можливості спостерігати за польотом своїх космічних об'єктів;

6. Держави на основі взаємності мають право відвідувати після заздалегідь надісланого запиту всі станції, установки, обладнання і космічні кораблі на небесних тілах.

Договір про космос 1967 р. також містить зобов'язання держав щодо їх діяльності в космосі:

1. Держави повинні сприяти міжнародній співпраці в космосі і заохочувати її;

2. Держави повинні не допускати національного привласнення космічного простору у небесних тіл ні шляхом проголошення суверенітету над ними, ні шляхом використання або окупації, ні будь-якими іншими засобами;

3. Держави повинні здійснювати діяльність у космосі відповідно до міжнародного права, включно з Статут ООН, на користь підтримки міжнародного миру та безпеки та розвитку міжнародної співпраці і взаєморозуміння;

4. Держави повинні не виводити в космос будь-які об'єкти з ядерною зброєю або іншими видами зброї масового знищення, небесні тіла повинні використовуватися державами виключно з мирною метою (заборонено створення на них військових баз, випробування будь-яких видів зброї і проведення військових маневрів);

5. Держави повинні надавати допомогу космонавтам з інших держав у випадку аварії, лиха або вимушеної посадки і негайно повертати їх державі, що їх запустила;

6. Держави повинні повертати космічні об'єкти та їх складові, знайдені на їх території, державі, що запустила, на її прохання;

7. Держави повинні негайно інформувати одна одну і Генерального секретаря ООН про виявлені ними космічні явища, що могли б становити небезпеку для життя або здоров'я космонавтів;

8. Держави несуть міжнародну відповідальність за діяльність у космічному просторі своїх урядових органів і неурядових юридичних осіб;

9. Держави несуть міжнародну відповідальність за шкоду, завдану їх космічними об'єктами;

10. Під час здійснення космічної діяльності держави повинні враховувати інтереси інших держав;

11. Держави повинні вживати заходів для уникнення шкідливого забруднення космосу і несприятливих змін земного середовища;

12. Перед проведенням космічного експерименту з можливим створенням шкідливих перешкод держави повинні провести відповідні міжнародні консультації;

13. Держави повинні на рівних підставах розглядати прохання одна одної про надання можливості спостереження за польотом своїх космічних об'єктів (будівництво станцій стеження);

14. Максимально можливою мірою держави повинні інформувати Генерального секретаря ООН, громадськість і міжнародне наукове співтовариство про характер, перебіг, місця і результати своєї космічної діяльності;

15. Всі станції, установки, обладнання і космічні кораблі на небесних тілах повинні бути відкриті для відвідування їх представниками інших держав.

Положення Договору про космос 1967 р. поширюються як на держави, що здійснюють космічну діяльність, так і на ті, що не беруть участь у ній.

Більшість із вищевказаних принципів знайшли своє вираження у низці міжнародно-правових актів, що стосуються діяльності з дослідження та використання космічного простору.

3. Джерела міжнародного повітряного та космічного права.

3.1. Джерела міжнародного повітряного права.

Паризька конвенція про регулювання повітряної навігації 1919 р. стала першим документом про повітряне сполучення, вона була переглянута та оновлена протоколами 15.06. та 11.12.1929 р. За цією Конвенцією договірні держави зобов'язалися надавати іншим

договірним державам у мирний час право мирного прольоту через повітряний простір, що знаходиться над їхніми сухопутними територіями і територіальними водами.

В 1929 р. була укладена Конвенція з уніфікації деяких правил, що стосуються міжнародних повітряних перевезень (Варшавська конвенція 1929 р.). Ця конвенція встановила обов'язкові для сторін основні умови договору повітряного перевезення, перелік і однакові форми документів, які використовуються при перевезенні (авіаквитки пасажирів, багажні квитанції та ін.). Нею визначено головні принципи і межі відповідальності авіаперевізника за шкоду заподіяну пасажирові або вантажу.

В подальшому Конвенція була доповнена:

1. Гаазький протокол (1955 р.);
2. Гвадалахарська конвенція (1961 р.);
3. Гватемальський протокол (1971 р.);
4. Чотири Монреальські протоколи (1975 р.).

Важливе місце в системі норм міжнародного повітряного права посідають такі багатосторонні акти, як Чиказька конвенція 1944 р. про міжнародну цивільну авіацію та численні додатки до неї. Її учасниками є понад 180 держав.

Крім названих, на універсальному рівні існує ще низка важливих договорів:

1. Чиказькі угоди 1944 р. про міжнародний повітряний транзит та про міжнародний повітряний транспорт;
2. Паризька угода 1956 р. про комерційні права при нерегулярних повітряних сполученнях у Європі;
3. Римська конвенція про відшкодування третім особам на поверхні збитків, заподіяних іноземними повітряними суднами (1952 р) та Монреальський протокол до неї (1978 р.);
4. Монреальський протокол про боротьбу із незаконними актами насильства в аеропортах, які обслуговують міжнародні польоти (1988 р.). Доповнює Монреальську конвенцію (1971 р.);
5. Женевська конвенція про визнання прав на повітряне судно (1948 р.).

Значна роль у розвитку міжнародного повітряного права належить «міжнародним авіаційним регламентам», що приймаються або ухвалюються Радою ІКАО (*Міжнародна організація цивільної авіації*).

3. Джерела міжнародного космічного права.

Правове регулювання космічної діяльності із самого початку почалось здійснюватися шляхом укладення універсальних міжнародних угод, відкритих для участі будь-якої держави. Основна роль у розробленні таких міжнародних угод належить ООН.

В грудні 1958 р. у Резолюції Генеральної Асамблеї ООН «Питання про використання космічного простору в мирних цілях» підкреслювалися як спільна зацікавленість людства в космічному просторі, так і необхідність обговорення в ООН правових проблем, які можуть виникнути під час здійснення програми дослідження космічного простору. Водночас ставилося питання про необхідність використання космічного простору лише у мирних цілях.

Положення про міжнародне співробітництво у використанні космічного простору в мирних цілях було підтверджено у Резолюціях Генеральної Асамблеї ООН «Міжнародне співробітництво у використанні космічного простору в мирних цілях» від 20.12.1961 р. і «Декларація правових принципів, що регулюють діяльність держав з дослідження і використання космічного простору» від 13.12.1963 р. У цих документах знайшли підтвердження звичасві принципи і норми щодо космічної діяльності.

В 1967 р. був підписаний Договір про принципи діяльності держав із дослідження і використання космічного простору, включно з Місяцем та іншими небесними тілами (Договір про космос).

Цей Договір є одним з основних міжнародних документів у сфері правової регламентації використання космічного простору, оскільки він не лише визначив його режим, але й сформував права та обов'язки держав у будь-якій діяльності, що пов'язана з

дослідженням і використанням космосу. Договір набрав чинності 10.10.1967 р. Цю дату вважають днем народження міжнародного космічного права.

Іншими джерелами міжнародного космічного права є наступні:

1. Угода про рятування космонавтів, повернення космонавтів та повернення космічних об'єктів, запущених у космічний простір (1968 р.);
2. Конвенція про міжнародну відповідальність за шкоду, завдану космічними об'єктами (1972 р.);
3. Конвенція про розповсюдження несучих програми сигналів, що передаються через супутники (1974 р.);
4. Конвенція про реєстрацію об'єктів, що запускаються в космічний простір (1975 р.);
5. Угода про діяльність держав на Місяці та інших небесних тілах (1979 р.);
6. Принципи використання державами штучних супутників Землі для міжнародного безпосереднього телевізійного мовлення (1982 р.);
7. Принципи, що стосуються дистанційного зондування Землі з космічного простору (1986 р.);
8. Європейська конвенція про транскордонне телебачення (1989 р.);
9. Принципи, що стосуються використання ядерних джерел енергії у космічному просторі (1992 р.);
10. Декларація про міжнародне співробітництво в дослідженні та використанні космічного простору на благо і в інтересах усіх держав, з особливим урахуванням потреб країн, що розвиваються (1996 р.);
11. Віденська Декларація про космічну діяльність та розвиток людського суспільства: Космос на межі тисячоліть (1999 р.) та ін.

Важливу роль у урегулюванні правового режиму космічного простору відіграє також Договір про заборону випробувань ядерної зброї в атмосфері, у космічному просторі та під водою (1963 р.).

Обмежений режим заборони випробувань ядерної зброї, введений цим Договором, був розширений Договором про всеосяжну заборону ядерних випробувань 1996 р. Генеральна Асамблея ООН схвалила Резолюцію «Договір про всеосяжну заборону ядерних випробувань» від 06.12.2006 р., що підкреслює необхідність якнайшвидшого підписання і ратифікації державами Договору про всеосяжну заборону ядерних випробувань 1996 р.

Велику групу спеціальних джерел міжнародного космічного права становлять угоди про науково-технічну співпрацю держав щодо дослідження і використання космосу. Космічні держави взяли на себе зобов'язання ділитися результатами своєї діяльності в космосі з іншими державами.

Контрольні питання

1. Дайте визначення терміна «міжнародне космічне право».
2. Назвіть об'єкти міжнародного космічного права.
3. Визначте характерні ознаки міжнародного космічного права.
4. Розкрийте зміст поняття «космічна діяльність».
5. Визначте джерела міжнародного космічного права.
6. Дайте визначення терміна «міжнародне повітряне право».
7. Назвіть джерела міжнародного повітряного права.
8. Охарактеризуйте принципи міжнародного повітряного права.
9. В якому році була заснована Міжнародна організація цивільної авіації (ІКАО)?
10. Користуючись текстом Конвенції про міжнародну цивільну авіацію (1944 р.), розкрийте суть наступних визначень: «повітряне сполучення», «міжнародне повітряне сполучення», «авіапідприємство», «зупинка з некомерційними цілями» (URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_038#Text).

Список рекомендованих джерел

1. Войціховський А.В. Міжнародне право: підручник. Харків, 2020. 544 с.
2. Мацко А.С. Міжнародне право : Навчальний посібник. Київ : МАУП, 2005. 232 с.
3. Міжнародне публічне право : основи теорії : навчально-методичний посібник / Х.Н. Бехруз, С.С. Андрейченко, М.В. Грушко та ін. Одеса : Видавництво «Юридика», 2023. 252 с.
4. Теліпко В.Е., Овчаренко А.С. Міжнародне публічне право : Навчальний посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2010. 608 с.

ЛЕКЦІЯ № 12.

ТЕМА ЛЕКЦІЇ: МІЖНАРОДНЕ КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО

План лекції

1. Поняття міжнародного кримінального права.
2. Види міжнародних злочинів.
3. Видача злочинців.
4. Міжнародний розшук Інтерполу.

Зміст лекції

1. Поняття міжнародного кримінального права.

Міжнародне кримінальне право – це самостійна галузь, що включає принципи та норми, які створені з метою охорони міжнародного правопорядку від злочинних зазіхань з боку суб'єктів міжнародного права шляхом встановлення кримінальної відповідальності винних фізичних осіб та відповідальності держави за вчинення міжнародних злочинів та злочинів міжнародного характеру.

Міжнародне кримінальне право – галузь міжнародного права, що складається з принципів і норм, які визначають поняття міжнародних злочинів, форми співробітництва держав із запобігання та розкриття транснаціональних злочинів, правила діяльності поліцейських структур, принципи поводження з правопорушниками і підстави виконання покарання.

Виділяють наступні періоди розвитку та становлення міжнародного кримінального права:

- період давнини та раннього середньовіччя;
- період розквіту феодальних порядків та пізні середньовіччя;
- період буржуазних революцій та становлення Вестфальської системи;
- період промислового перевороту та двох світових воєн;
- період «холодної війни» та транснаціональної організованої злочинності;
- період інформаційного суспільства та епохи глобалізації.

На відмінну від внутрішньодержавного кримінального права, міжнародне кримінальне право має низку особливостей, які полягають у тому, що:

1. Для нього характерне особливе коло суб'єктів, які визначаються залежно від виду злочину;
2. Міжнародне кримінальне право визначає поведінку, у відповідь на яку (через важливість об'єкта посягання) до суб'єкта застосовуються особливі заходи не від імені й за ініціативою потерпілого, а від імені й за ініціативою міжнародного співтовариства;
3. Міжнародне кримінальне право має комплексний характер, включає в єдину галузь норми як матеріального, так і процесуального права, а також норми, що стосуються судоустрою та статусу осіб, долучених до кримінального процесу (особи, які скоїли злочин, жертви злочину, адвокати тощо).

Наочним прикладом поєднання вказаних норм є статuti міжнародних кримінальних судових органів (Нюрнберзького трибуналу, Токійського трибуналу, Міжнародного трибуналу по колишній Югославії, Міжнародного трибуналу по Руанді, Спеціального суду по Сьєрра-Леоне, Спеціального трибуналу по Лівану, Міжнародного кримінального суду).

Предмет міжнародного кримінального права має комплексний характер. В зміст суспільних відносин, що входять до його предмету є наступні групи відносин:

1. Перша група – відносини, пов'язані з вчиненням міжнародного кримінального злочину і залученням до міжнародної кримінальної відповідальності. Дана група відносин включає як охоронні, так і регулятивні відносини.

Перші пов'язані із залученням особи до міжнародної кримінальної відповідальності і призначенням покарання за міжнародне кримінальне злочин.

Регулятивні відносини з'являються у випадках звільнення особи від міжнародної кримінальної відповідальності, передбачених, зокрема, ст. 31 Римського статуту Міжнародного кримінального суду;

2. Другу групу становлять відносини, пов'язані з питаннями встановлення відповідальності за злочини міжнародного характеру. Відповідальність за такі дії виникає лише за національним законодавством, тому про міжнародну кримінальну відповідальність не можна говорити.

Завдання міжнародного кримінального права щодо таких злочинів полягає не лише у вирішенні проблем міжнародного співробітництва, а й у встановленні спільних напрямів боротьби із нею.

Таким чином, незважаючи на те, що ці відносини входять у предмет міжнародного кримінального права, те, що питання про притягнення до відповідальності за ними регулюється національними кримінально-правовими нормами, а міжнародне кримінальне право зводиться до регулювання. Загальна проблема боротьби зі злочинністю розглядається.

Джерелами міжнародного кримінального права є:

- міжнародні договори (універсальні конвенції, регіональні конвенції, двосторонні договори про правову допомогу в кримінальних справах)
- принципи міжнародного права;
- міжнародні звичаї;
- рішення та діяльність міжнародних організацій (у межах Генеральної Асамблеї ООН: Спеціальний комітет з міжнародного тероризму; Міжнародна рада з контролю за наркотичними засобами; Фонд ООН із боротьби зі зловживанням наркотичними речовинами; Комісія з попередження злочинності й кримінального судочинства; міжнародні та спеціальні комітети з боротьби з окремими видами злочинів; Міжнародна організація кримінальної поліції (Інтерпол); інші неурядові і громадські організації);
- судова практика (прецедентне право).

Принципи міжнародного кримінального права:

1. Принцип індивідуальної кримінальної відповідальності;
2. Принцип «nullum crimen sine lege» («немає злочину без закону»);
3. Принцип «nulum poena sine lege» («немає відповідальності без закону»);
4. Принцип «ne bis idem» («немає повторної відповідальності за одне й те ж саме діяння»);
5. Принцип «ratione temporis» («відсутність зворотної сили правового акта»);
6. Принцип недопустимості посилення на офіційний статус або посадове становище особи;
7. Принцип недопустимості посилення на наказ начальника або припис закону;
8. Принцип незастосування строків давності.

Структура міжнародного кримінального права:

1. Міжнародне кримінальне право stricto sensu;
2. Транснаціональне кримінальне право.

«Міжнародне кримінальне право» як галузь міжнародного права складається з неоднорідних норм.

Відповідно, в міжнародному кримінальному праві можна виділити дві підгалузі:

1. Перша підгалузь міжнародного кримінального права регламентує основи і порядок притягнення індивідів до кримінальної відповідальності органами міжнародної кримінальної юстиції, встановлюючи рідкісні для міжнародно-правової системи вертикальні відносини підпорядкування (між індивідом і державою) – в силу чого за нею утвердилася назва «міжнародне кримінальне право stricto sensu».

Ця підгалузь регулює:

1.1. Матеріально-правові підстави притягнення до міжнародної кримінальної відповідальності (тобто склади міжнародних злочинів);

1.2. Міжнародний кримінальний судоустрій і судочинство.

Усередині неї намітилася тенденція до відособлення процесуальних норм в «міжнародний кримінальний процес».

2. Друга підгалузь стійкого позначення не отримала. Вона складається з норм, які не можуть функціонувати поза національним правовим простором. В цьому випадку юридичні стосунки залишаються традиційно горизонтальними – між незалежними суб'єктами державами.

Пропонується визначати сукупність таких норм як «транснаціональне кримінальне право».

Транснаціональне кримінальне право охоплює усю сферу, що має відношення до міжнародної співпраці у протидії злочинності, за винятком тих її аспектів, які відносяться до міжнародного кримінального права stricto sensu, і включає:

1. Транснаціональне матеріальне кримінальне право, що є системою міжнародно-правових норм, направлених на регламентацію матеріально-правових питань національної кримінальної юрисдикції і екстрадиції, а також на гармонізацію криміналізації найбільш значимих в міжнародному плані правопорушень і встановлення кримінальних санкцій;

2. Транснаціональне процесуальне кримінальне право, що складається, як мінімум, з двох частин:

2.1. Міжнародно-правових норм, що регламентують взаємодію національних правоохоронних і судових органів з метою притягнення до відповідальності винних осіб («право взаємної допомоги держав у кримінальних справах», включаючи процесуальні аспекти екстрадиції);

2.2. Міжнародно-правових норм, спрямованих на забезпечення гарантій прав людини в кримінальному судочинстві – право на законне затримання, арешт.

3. Транснаціональне кримінально-превентивне право, регламентуюче взаємодія держав задля попередженні злочинності.

2. Види міжнародних злочинів.

У сучасній міжнародній доктрині розрізняють три види правопорушень, які визначаються за об'єктивною та суб'єктивною сторонами складу цих правопорушень:

1. Міжнародні злочини;
2. Злочини міжнародного характеру;
3. Інші міжнародні правопорушення.

Міжнародні злочини – це злочини, які порушують міжнародні зобов'язання, які є основними для забезпечення життєво важливих інтересів міжнародного співтовариства і розглядаються як злочини проти міжнародного співтовариства в цілому.

Це найбільш тяжкі та небезпечні порушення принципів та норм міжнародного права, що зачіпають глобальні інтереси всього людства.

Можна виділити три категорії міжнародних злочинів:

- міжнародний екстрадиційний злочин;
- транснаціональний злочин;
- міжнародно-правовий злочин.

Екстрадиційним злочиним називають злочин, що тягне видачу. Екстрадицію можна розглядати як форму міжнародно-правової допомоги у кримінальних справах, що полягає у видачі звинувачуваного для здійснення правосуддя, або засудженого для приведення у виконання звинувачувального вироку суду, яка надається державою, на території якого знаходиться запитувана особа на запит держави, яка має підстави для здійснення своєї юрисдикції з дотриманням прав і інтересів осіб, що підлягають видачі.

Екстрадиційна процедура має характер двох юрисдикційного процесу.

Транснаціональний злочин – це діяння, визнане злочинним не менше чим в двох державах, під юрисдикцію якого воно підпадає. Ця характеристика цілком адекватно

відбиває головну якість транснаціональних злочинів – перетин національних юрисдикцій, тобто національно-правову криміналізацію.

Боротьба з цими правопорушеннями може знаходитися під міжнародним контролем, але відповідальність за них не встановлюється безпосередньо міжнародним правом. Це торгівля людьми, відмивання доходів, отриманих злочинним шляхом, торгівля зброєю.

Міжнародно-правовий злочин (міжнародний злочин stricto sensu) – це діяння, що є «міжнародним» за походженням кримінально-правової заборони.

Злочини міжнародного характеру – це злочинні діяння, передбачені міжнародними договорами, що не належать до злочинів проти людства, але які посягають на нормальні відносини між державами, завдають збитків мирній співпраці в різних галузях відносин (економічних, соціально-культурних, майнових), а так само організаціям і громадянам.

До складу злочину міжнародного характеру входять:

➤ об'єкт злочину міжнародного характеру, тобто блага матеріального або нематеріального характеру, на які зазіхає міжнародний кримінальний злочин (міжнародний правопорядок, суспільні відносини, права і свободи людини та ін.);

➤ об'єктивна сторона злочину міжнародного характеру виявляється у вигляді вчинення злочинцем суспільно небезпечного, протиправного, винного діяння стосовно об'єкта злочину, що регулюється міжнародно-кримінальними нормами;

➤ суб'єктивна сторона злочину міжнародного характеру виражається у психічному ставленні особи до вчиненого діяння та його наслідків. Тобто враховується фактор вини;

➤ суб'єкт злочину міжнародного характеру – фізична осудна особа, яка досягла на момент вчинення злочину певного віку кримінальної відповідальності.

Відповідно до об'єкту посягання злочини міжнародного характеру можна класифікувати:

1. Злочини проти стабільності міжнародних відносин (міжнародний тероризм, захоплення заручників, розкрадання ядерного матеріалу, найманство, пропаганда війни, посягання на осіб, що користуються дипломатичним імунітетом та ін.).

2. Злочинні посягання на особисті права людини (застосування тортур, торгівля жінками і дітьми, рабство і работоргівля, систематичні і масові порушення прав і свобод людини та ін.).

3. Воєнні злочини міжнародного характеру (застосування заборонених засобів і методів ведення війни, мародерство, насильство над населенням у районі військових дій та ін.), які відрізняються від воєнних злочинів як різновиду міжнародних злочинів тим, що не пов'язані зі злочинною діяльністю держави.

4. Злочини, вчинені у відкритому морі (забруднення морського середовища, порушення правового режиму на континентальному шельфі, піратство, зіткнення морських судів і ненадання допомоги на морі, розрив або пошкодження морського кабелю й інші незаконні акти, направлені проти безпеки морського судноплавства та ін.).

5. Злочини, що посягають на роботу цивільної авіації (захоплення повітряного судна та ін.).

За міжнародний злочин відповідальність несе як держава, винна в його вчиненні, так і її посадові особи, які брали участь у злочинних діяннях. Офіційне становище особи в державній ієрархії (глава держави, глава уряду, міністр оборони і т. ін.) не звільняє її від кримінальної відповідальності.

Також не звільняє індивідів від кримінальної відповідальності та обставина, що вони вчинювали злочинні діяння на виконання наказу свого командування або уряду.

Інститут міжнародної кримінальної відповідальності індивідів за вчинення міжнародних злочинів є значним стримувальним фактором сучасного міжнародного права щодо недопущення порушення його найбільш важливих норм.

3. Видача злочинців.

Екстрадиція (видача затриманої особи) – форма міжнародної співпраці держав в боротьбі зі злочинністю. Полягає в арешті і передачі однією державою іншій (за запитом)

особи, що підозрюється або обвинувачується в скоєнні злочину, або ж засудженого злочинця.

Видача злочинців – це оснований на міжнародних договорах і загально визнаних нормах та принципах міжнародного права акт правової допомоги, який виражається в передачі обвинуваченого чи засудженого державою, на території якої він знаходиться, вимагаючій його передачі державі, на території якої вимагаюча особа скоїла злочин чи громадянином якої він являється, чи державі, що потерпіла від злочину, для притягнення його до кримінальної відповідальності чи для приведення до виконання вироку.

Питанням видачі або передачі злочинців присвячені наступні міжнародно-правові документи:

- Європейська конвенція про взаємну допомогу у кримінальних справах (1959 р.).
- Європейська конвенція про видачу правопорушників (1957 р. та додаткові протоколи до неї 1975 і 1978 рр.);

- Європейська конвенція про передачу провадження у кримінальних справах (1972 р.);
- Конвенція про передачу засуджених осіб (1983 р.);

У міжнародному праві вирізняють три види екстрадиції:

- видача особи для притягнення до кримінальної відповідальності;
- видача особи з метою виконання покарання;
- тимчасова видача.

Екстрадиція злочинців можлива за таких умов:

1. Правові підстави:

- міжнародні угоди з питань боротьби з окремими видами злочинів і злочинів міжнародного характеру;
- двосторонні угоди про видачу або про надання правової допомоги у кримінальних справах;

- норми національного законодавства;
- принцип взаємодопомоги.

2. Умови видачі:

- вчинення діяння, яке передбачено договором;
- діяння підлягає покаранню за кримінальним законодавством країн до позбавлення волі на строк понад року;
- особа, яку видають карається лише за вчинений злочин.

3. Видачі не підлягають:

- громадяни країни;
- у справах приватного звинувачення або в політичних злочинах;
- особи, які отримали право притулку;
- особи, які вже покарані за певний злочин або виправдані судом, чи то прийнято інше рішення;
- за строку давності;
- у разі загрози застосування тортур чи то упередженості суду.

4. Порядок видачі:

- направлення вимог про видачу;
- взяття злочинця під варту;
- переговори про видачу по дипломатичним каналам;
- видача за розпорядженням компетентного органу у встановленому порядку з компенсацією витрат.

4. Міжнародний розшук Інтерполу.

Міжнародна організація кримінальної поліції (Інтерпол) (International Criminal Police Organization, ICPO) – міжнародна організація, що займається пошуком певного об'єкту, людини, сприяє пошукам поліції.

До складу входять 195 країн світу, які фінансують організацію шляхом щорічних внесків. За розміром друга міжнародна міжурядова організація після ООН.

Створена в 1923 р.

Місцезнаходження – м. Ліон (Франція).

Україна – член Інтерполу з 1993 р.

Самі працівники Інтерполу не можуть безпосередньо виконувати поліцейські функції (права заарештовувати чи носити та застосовувати свою чи табельну зброю) на території країн-членів організації. Вони займаються лише координацією сил, щоб правоохоронці з інших країн набагато легше справлялись з такими речами, як особливості національного правосуддя, законодавства, мовний бар'єр.

До структури Інтерполу входять:

1. Генеральна Асамблея;
2. Виконавчий комітет;
3. Генеральний секретаріат;
4. Національні центральні бюро (НЦБ).

Робочими мовами Інтерполу є англійська, французька, арабська та іспанська.

З 1946 р. офіційний друкований орган – часопис «International Criminal Police Review».

1. *Генеральна Асамблея* є вищим органом Інтерполу, вона збирається щорічно. Генеральна Асамблея складається з делегатів, призначених державами-членами Інтерполу. Головує на Генеральній Асамблеї президент Інтерполу. Право голосу на сесіях Генеральної Асамблеї має лише один делегат від кожної країни. Рішення приймаються більшістю голосів, за винятком тих, де необхідно 2/3 голосів.

Головними функціями Генеральної Асамблеї є:

- визначення принципів діяльності та загальних засобів, які повинні сприяти виконанню цілей організації;
- прийняття рішень та надання рекомендацій членам організації з питань, що входять до її компетенції;
- визначення фінансової політики організації;
- розгляд та схвалення угод з іншими організаціями.

2. *Виконавчий комітет* – дорадчий орган Інтерполу, який збирається тричі на рік. Обирається Генеральною асамблеєю у складі з 13 осіб.

Основні функції Виконавчого комітету:

- контроль за роботою Генерального секретаря;
- виконанням рішень Генеральної асамблеї;
- підготовка програм роботи організації та винесення їх на розгляд Генеральної асамблеї.

3. *Генеральний секретаріат* – постійно діючий орган, що виконує поточна роботу. Очолює Генеральний секретар.

Функції Генерального секретаріату:

- щоденна координація роботи всієї організації Інтерпол;
- консультує країни-члени, які потребують допомоги у проведенні розслідувань.

4. *Національні центральні бюро (НЦБ)*. У кожній з країн, що входять в Інтерпол, у структурі національних правоохоронних органів створені Національні центральні бюро (НЦБ), що є органами по взаємодії національних правоохоронних органів з НЦБ Інтерполу інших країн і Генеральним секретаріатом Інтерполу.

Функції НЦБ:

- координація зусиль окремих країн і проведення єдиної політики у галузі боротьби із загальнокримінальною злочинністю;
- координація міжнародного розшуку
- боротьба з торгівлею людьми, організованими злочинними співтовариствами, контрабандою наркотиків, злочинами у сфері економіки та інформаційних технологій, фальшуванням, підrobкою цінних паперів та дитячою порнографією;
- велика увага приділяється громадській безпеці та боротьбі з тероризмом.

Залежно від предмету розшуку, всім цілям (об'єкти/суб'єкти) присвоюються відповідні потісе («картки»):

1. Розшук злочинців з метою їхнього арешту і видачі:

1.1. Звичайний розшук. «Червоний циркуляр» із вимогою про затримання надсилається в усі країни – члени Інтерполу.

1.2. Терміновий розшук до трьох місяців. Вимога про затримання передається до країни певного регіону або кількох держав по радіо, телеграфу тощо.

2. Розшук злочинців і підозрюваних для спостереження за їхньою поведінкою:

2.1. Звичайний розшук. «Зелений циркуляр» із вимогою спостереження і повідомлення компетентним органам про поведінку підозрюваних.

2.2. Змішаний розшук. «Червоний» і «зелений» циркуляри, поєднані разом, із вимогою в одних країнах затримати, в інших – взяти під нагляд.

3. Розшук безвісно пропалих:

3.1. «Синій циркуляр» із вимогою про розшук розсилається до країн – членів Інтерполу. Крім того, використовують картотеку осіб, які безвісно пропали.

3.2. «Чорний циркуляр» із вимогою ідентифікації трупа за фотографією розсилається до країн – членів Інтерполу. Крім того, використовують картотеку нерозпізнаних трупів.

4. Розшук викрадених цінностей:

Використання спеціально створених бюлетенів із фотографіями викрадених предметів, а також спеціальних карток і банку даних ЕОМ.

Контрольні питання

1. Дайте визначення поняття «міжнародне кримінальне право».
2. Назвіть особливі ознаки міжнародного кримінального права.
3. Назвіть та охарактеризуйте джерела міжнародного кримінального права.
4. Розкрийте зміст принципів міжнародного кримінального права.
5. Розкрийте суть наступних понять: «міжнародний екстрадиційний злочин», «транснаціональний злочин» та «міжнародно-правовий злочин».
6. В чому є суть злочину міжнародного характеру?
7. Які види злочинів міжнародного характеру Ви знаєте?
8. Користуючись текстом Статуту Міжнародної організації кримінальної поліції – Інтерпол (1956 р.), назвіть функції Генеральної Асамблеї, Виконавчого комітету, Генерального секретаріату, Національних центральних бюро, радників та Комісії з контролю файлів цієї організації (URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_142#Text).
9. Які міжнародно-правові документи регулюють питання екстрадиції?
10. Що таке «транснаціональне матеріальне право», «транснаціональне процесуальне кримінальне право» та «транснаціональне кримінально-превентивне судочинство»?

Список рекомендованих джерел

1. Андрейченко С.С., Владишевська В.В. Міжнародне кримінальне право : навчально-методичні вказівки з підготовки до семінарських занять. Одеса : Фенікс, 2022. 71 с.
2. Войціховський А.В. Міжнародне право: підручник. Харків, 2020. 544 с.
3. Мацко А.С. Міжнародне право : Навчальний посібник. Київ : МАУП, 2005. 232 с.
4. Міжнародне публічне право : основи теорії : навчально-методичний посібник / Х.Н. Бехруз, С.С. Андрейченко, М.В. Грушко та ін. Одеса : Видавництво «Юридика», 2023. 252 с.
5. Сироїд Т.Л. Міжнародне кримінальне право : підручник. Харків : Право, 2023. 512 с.

ЛЕКЦІЯ № 13.

ТЕМА ЛЕКЦІЇ: МІЖНАРОДНЕ ГУМАНІТАРНЕ ПРАВО

План лекції

1. Поняття та джерела міжнародного гуманітарного права.
2. Принципи міжнародного гуманітарного права.
3. Суб'єкти міжнародного гуманітарного права.

Зміст лекції

1. Поняття та джерела міжнародного гуманітарного права.

Міжнародне гуманітарне право – це система юридичних норм і принципів, які застосовують під час збройних конфліктів, що забороняють або обмежують використання певних засобів і методів ведення збройної боротьби, забезпечують права індивіда під час цієї боротьби і встановлюють міжнародно-правову відповідальність за їх порушення.

Міжнародне гуманітарне право – самостійна галузь міжнародного публічного права, принципи і норми якої регулюють допустимість засобів і методів ведення війни, забезпечують захист жертв збройних конфліктів, встановлюють взаємостосунки між воюючими і невоюючими державами.

Міжнародне гуманітарне право характеризується системою договірних і звичасвих міжнародно-правових норм, що застосовуються як у міжнародних, так і у внутрішніх збройних конфліктах, визначають взаємні права та обов'язки учасників збройних конфліктів щодо заборони або обмеження застосування певних засобів і методів ведення збройної боротьби та забезпечують захист жертв збройного конфлікту.

Вперше термін «міжнародне гуманітарне право» запропонував Ж. Пікте, а згодом його було використано у назві Дипломатичної конференції з питань підтвердження і розвитку міжнародного гуманітарного права, що застосовується у період збройних конфліктів, яка проходила в м. Женева з 1974 по 1977 рр. У консультативному висновку Міжнародного суду ООН «Про законність погроз ядерною зброєю або її застосування» від 08.07.1996 р. згадується про те, що система норм, яка раніше називалася «законами та звичаями війни», надалі стала йменуватися «міжнародним гуманітарним правом».

У різних джерелах ця галузь міжнародного публічного права називається по-різному:

- право, яке використовують під час збройних конфліктів;
- міжнародне гуманітарне право;
- право війни;
- право збройних конфліктів;
- закони і звичаї війни.

Причини виникнення відносин у міжнародному гуманітарному праві:

- початок війни;
- нейтралітет держав, які не беруть участі у війні;
- обмеження воюючих сторін у засобах ведення війни;
- обмеження воюючих сторін у методах ведення війни;
- захист жертв війни;
- захист культурних цінностей під час війни;
- режим воєнної окупації;
- завершення воєнних дій;
- завершення війни;
- відповідальність держав за порушення норм міжнародного гуманітарного права;
- кримінальна відповідальність фізичних осіб за порушення норм права під час збройних конфліктів.

Характерною особливістю міжнародного гуманітарного права є те, що воно поєднує дві різні концепції, одна з яких має юридичний характер, інша – етичний.

Міжнародне гуманітарне право, яке прагне досягти компромісу між міркуваннями воєнної необхідності та вимогами гуманності, містить відповідний етичний елемент, оскільки йдеться про те, щоб пом'якшити прояви насильства через правове обмеження засобів і методів ведення воєнних дій і зобов'язання воюючих сторін гуманно поводитись з особами, які не беруть або перестали брати участь у воєнних діях.

Основною відмінністю міжнародного гуманітарного права від права війни є те, що перше не вирішує питання про законність війни, для галузі це не принципово. Воно покликане захистити всіх жертв війни, тобто осіб, що не беруть або перестали брати участь у збройному конфлікті.

Вміщуючи мінімальні стандарти прав людини в екстремальних умовах, норми міжнародного гуманітарного закріплюють обов'язки держав щодо надання ними таких гарантій особам, які тимчасово опинились під їх владою і не є їхніми громадянами.

Міжнародне гуманітарне право складається з двох частин – «права Гааги» (права війни) та «права Женеві» (права миру). Їх основу складають міжнародні конвенції як результат кодифікаційних процесів правил війни.

Матеріальна сфера застосування міжнародного гуманітарного права повністю залежить від існування збройного конфлікту, який може мати міжнародний чи неміжнародний характер.

Збройний конфлікт – збройне зіткнення між державами або між ворогуючими сторонами в межах території однієї держави, як правило, за підтримки ззовні. У широкому значенні під збройним конфліктом розуміється будь-яке збройне зіткнення між ворогуючими сторонами із застосуванням військової сили. У більш вузькому значенні збройний конфлікт являє собою відкрите озброєне зіткнення, найчастіше на державному кордоні, пов'язане з порушенням кордону спеціальними або регулярними військовими підрозділами іншої держави.

Збройний конфлікт міжнародного характеру – зіткнення між збройними силами держав усупереч міжнародно-правовій забороні війни як засобу вирішення спорів. Такі конфлікти звичайно характеризуються інтенсивністю ведення бойових дій, обмеженістю театру цих дій та відносно нетривалістю у часі (локальні війни). Збройний конфлікт міжнародного характеру є наслідком фактичного ведення бойових дій збройними силами держав без будь-якого попередження та оголошення війни, що є спробою обійти принцип заборони війни і уникнути відповідальності за агресію.

До збройного конфлікту міжнародного характеру відносять:

1. Застосування державою першою збройних сил проти іншої держави;
2. Вторгнення збройних сил на територію іншої держави;
3. Напад збройних сил на територію іншої держави;
4. Будь-яка окупація воєнного характеру;
5. Будь-яка селекція території іншої держави із застосуванням сили;
6. Бомбардування збройними силами території іншої держави;
7. Блокада портів, берегів іншої держави за допомогою збройних сил;
8. Напад збройних сил на сухопутні, морські, повітряні сили іншої держави поза її межами (напр., відкритий океан);
9. Збереження воєнних баз на чужій території після закінчення строку перебування;
10. Використання воєнних баз для нападу на іншу державу або проведення нападу іншими способами;
11. Надання власної території для вчинення акту агресії проти третьої держави;
12. Заслання державою або від імені держави збройних банд, іррегулярних сил чи найманців на територію іншої держави;
13. Будь-яка інша участь в організації проведення збройного конфлікту, якщо такі дії будуть визнані незаконними Радою Безпеки ООН.

Збройний конфлікт неміжнародного характеру – це збройне зіткнення організованих антиурядових загонів, повстанців зі збройними силами уряду, що відбувається на території однієї держави.

Збройним конфліктом неміжнародного характеру вважаються будь-які воєнні дії:

- якщо вони ведуться на території однієї держави;
- з однієї сторони регулярними збройними силами держави – власника території.

Збройним конфліктом неміжнародного характеру вважаються будь-які воєнні дії проти:

- антиурядових збройних сил;
- організованих збройних формувань.

Збройним конфліктом неміжнародного характеру вважаються будь-які воєнні дії з метою:

- звільнення від колоніалізму;
- проти расистських режимів.

Збройним конфліктом неміжнародного характеру вважаються будь-які воєнні дії за умови:

- наявності відповідного командування;
- дотримання звичаїв та законів ведення війни;
- постійних і узгоджених воєнних дій;
- утримання контролю над частиною державної території.

Збройний конфлікт неміжнародного характеру – це свого роду громадянська війна в межах держави. Міжнародне право забороняє втручання будь-якої держави у збройний конфлікт неміжнародного характеру. Проте вона може запропонувати сприяння в мирному врегулюванні конфлікту між протиборчими сторонами.

У міжнародному праві відомі випадки здійснення певних збройних заходів під егідою ООН, що називаються гуманітарною інтервенцією. Їхньою метою є військове втручання в події, що відбуваються в конкретній державі, яку «роздирають» збройні конфлікти міжнаціонального або релігійного характеру, для надання гуманітарної допомоги населенню, яке особливо страждає від таких дій (припинення кровопролиття, робота з біженцями, боротьба з голодом, допомога у налагодженні повсякденного життя і побутових умов тощо), а також для припинення воєнного протистояння воюючих сторін.

Таке втручання, з огляду на особливі обставини, здійснюється без згоди уряду держави, в яку здійснюється воєнне вторгнення, тому воно й іменується інтервенцією. Термін «гуманітарна» покликаний проілюструвати основну мету такого втручання.

До основних джерел міжнародно-правового регулювання збройних конфліктів належить так зване «жєневське право» і «гаазьке право». Крім того, право збройних конфліктів кодифіковано в численних резолюціях Генеральної Асамблеї ООН та інших міжнародно-правових актах.

«Жєневське право» становлять міжнародні багатосторонні договори в галузі законів і звичаїв війни, спрямовані на захист жертв збройних конфліктів. Ці документи були підписані 12.08.1949 р. на Дипломатичній конференції ООН, що відбулася в м. Жєнева (Швейцарія), набули чинності 21.10.1950 р. До Жєневських конвенцій приєдналися понад 190 держав.

Жєневські конвенції включають у себе чотири універсальні міжнародні договори:

1. Конвенція про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях (1949 р.) – зобов'язує її учасників збирати на полі бою і надавати допомогу пораненим і хворим супротивника, причому будь-яка дискримінація щодо поранених і хворих з причин статі, раси, національності, політичних переконань або релігії забороняється. Усі поранені і хворі, які опинилися у владі супротивника, повинні бути зарєстровані, а дані про них повідомлені тій державі, на боці якої вони воювали. Медичні установи, санітарний персонал і транспорт для перевезення поранених, хворих і санітарного майна користуються захистом, і напад на них забороняється.

2. Конвенція про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, зі складу збройних сил на морі (1949 р.) – встановлює правила поведження з хворими та пораненими під час морської війни, аналогічні правилам, передбаченим Конвенцією про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях (1949 р.).

3. Конвенція про поведження з військовополоненими (1949 р.) – встановлює правила, яких повинні дотримуватися воюючі сторони під час поводженні з військовополоненими.

4. Конвенція про захист цивільного населення під час війни (1949 р.) – передбачає гуманне поведження з населенням, що перебуває на окупованій території, і захищає його права.

08.06.1977 р. до Женевських конвенцій під егідою Міжнародного комітету Червоного Хреста були ухвалені два додаткові протоколи: Протокол I, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів, і Протокол II, що стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру. 08.12.2005 р. до Женевських конвенцій був ухвалений Додатковий протокол III про введення додаткової відмітної емблеми у вигляді Червоного хреста і Червоного півмісяця.

Женевські конвенції 1949 р. розвинули положення Гаазьких конвенцій про закони та звичаї війни (1899 та 1907 рр.) і конвенцій про поранених і хворих, підписаних у Женеві в 1864, 1906 і 1929 рр.

Женевські конвенції (1949 р.) закріпили основні принципи сучасного міжнародного права:

- війни ведуться проти збройних сил супротивника;
- воєнні дії проти цивільного населення, хворих, поранених, військовополонених тощо забороняються.

Женевські конвенції (1949 р.) застосовуються у разі оголошеної війни або будь-якого збройного конфлікту, навіть якщо одна з воюючих сторін не визнає стану війни, і у разі окупації території, навіть якщо ця окупація не зустріне збройного опору, вони є обов'язковими і для нейтральних держав. Конвенції передбачають обов'язок держав-учасниць розшукувати і притягати до відповідальності осіб, які скоїли або давали накази вчиняти будь-які дії, що порушують положення цих конвенцій. Такі особи підлягають суду держави, на території якої вони вчинили злочини, або суду будь-якої держави-учасниці Женевських конвенцій, якщо вона має докази їхньої винуватості.

Серйозним порушенням Женевських конвенцій (1949 р.) вважається навмисне вбивство поранених, хворих, військовополонених і цивільного населення, катування і нелюдське поведження з ними, включно з біологічними експериментами, завдання шкоди здоров'ю, примус військовополонених служити в армії супротивника, взяття заручників, серйозне руйнування майна, що не викликано воєнною необхідністю тощо. Особи, винні у серйозних порушеннях Женевських конвенцій (1949 р.), розглядаються як воєнні злочинці і повинні притягатися до кримінальної відповідальності.

Женевські конвенції (1949 р.) передбачають порядок розслідування заяв про їхнє порушення і покладають на учасників зобов'язання ухвалити закони, які передбачають ефективне кримінальне покарання винних.

«Гаазьке право» становлять Гаазькі конвенції та декларації 1899 і 1907 рр.:

1. Конвенція про закони і звичаї сухопутної війни (1899 р.);
2. Декларація про невикористання снарядів, що мають єдиним призначенням розповсюджувати задушливі або шкідливі гази (1899 р.);
3. Декларація про незастосування куль, що легко розгортаються та сплющуються (1899 р.);
4. Конвенція про відкриття воєнних дій (1907 р.);
5. Конвенція про встановлення підводних мін, що автоматично підриваються від зіткнення (1907 р.);
6. Конвенція про бомбардування морськими силами під час війни (1907 р.);

7. Конвенція про права і обов'язки нейтральних держав та осіб у разі сухопутної війни (1907 р.);

8. Конвенція про права та обов'язки нейтральних держав у разі морської війни (1907 р.);

9. Декларація про заборону метання снарядів та вибухових речовин з повітряних куль (1907 р.) тощо.

Основні ідеї зазначених міжнародних документів, що становлять «гаазьке право», знайшли свій розвиток у нормотворчій діяльності ООН, а саме у:

1. Конвенції про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту (1954 р.);

2. Конвенції про заборону розробки, виробництва та накопичення запасів бактеріологічної (біологічної) і токсичної зброї та про їх знищення (1972 р.);

3. Конвенції про заборону або обмеження застосування конкретних видів звичайної зброї, які можуть вважатися такими, що завдають надмірних ушкоджень або мають невибіркову дію (1980 р.);

4. Конвенції про заборону розробки, виробництва, накопичення, застосування хімічної зброї та про її знищення (1993 р.);

5. Конвенції про заборону застосування, накопичення запасів, виробництва і передачі протипіхотних мін та про їхнє знищення (1997 р.) та ін.

Пріоритетним завданням «гаазького права» вважається пом'якшення наслідків війни обмеженням засобів і методів ведення воєнних дій, а також забезпечення захисту мирного населення під час збройних конфліктів.

2. Принципи міжнародного гуманітарного права.

Міжнародне гуманітарне право містить низку основних принципів, які забезпечують певну єдність і системність його норм. У них акумулюється аналіз усіх джерел міжнародного гуманітарного права: конвенцій, декларацій, протоколів, резолюцій тощо. Водночас принципи міжнародного гуманітарного права мають відповідати змісту визнаних принципів загального міжнародного права, закріплених Статутом ООН, Декларацією про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин та співробітництва між державами відповідно до Статуту ООН (1970 р.) і Заключним актом Наради з безпеки і співробітництва в Європі (1975 р.).

До принципів міжнародного гуманітарного права належать:

1. Принцип гуманізації збройних конфліктів (під час збройних конфліктів воюючим сторонам слід в обов'язковому порядку дотримуватися законів і звичаїв війни);

2. Принцип заборони та обмеження воюючих сторін у засобах і методах ведення війни (існують певні заборони й обмеження стосовно застосування конкретних видів зброї і методів ведення війни, якщо це суперечить принципам і нормам міжнародного гуманітарного права);

3. Принцип міжнародно-правового захисту жертв війни (забезпечення сторонами конфлікту міжнародно-правового захисту для таких категорій осіб, як поранені, хворі, особи зі складу збройних сил на морі, що постраждали від аварії корабля, військовополонені, цивільне населення, тобто надання їм такого статусу, який гарантував би гуманне поводження з ними та виключав насильство, знущання над особою тощо);

4. Принцип захисту цивільних об'єктів і культурних цінностей (з метою забезпечення безпеки і нормальних умов життєдіяльності цивільного населення не повинні піддаватися нападу і руйнуванню цивільні об'єкти, а також передбачаються додаткові заходи щодо захисту і поваги до культурних цінностей);

5. Принцип захисту інтересів нейтральних держав (права й обов'язки воюючих сторін повинні супроводжуватися неухильною повагою та дотриманням прав держав, що займають позицію повної неучасті у війні);

6. Принцип заборони завдання шкоди противнику, яка несумісна з метою війни, – знищення або послаблення його військової могутності (будь-яке насильство, що не призводить до досягнення мети війни, є недопустимим);

7. Принцип відповідальності учасників збройних конфліктів за воєнні злочини (за загальним міжнародним правом, воєнні злочини належать до міжнародних злочинів, що полягають у свідомому грубому порушенні законів та звичаїв війни, за вчинення яких настає міжнародно-правова відповідальність).

Названі принципи міжнародного гуманітарного права впливають зі змісту міжнародно-правових актів, що регулюють питання ведення збройних конфліктів. Їх повинні дотримуватися держави, міжнародні організації, всі воюючі сторони тощо.

3. Суб'єкти міжнародного гуманітарного права.

До суб'єктів сучасного міжнародного права відносять:

1. Держави, які перебувають у збройному конфлікті;
2. Повстала або воююча сторона, яка бореться за національне або соціальне визволення;
3. Міжнародні організації;
4. Нейтральні держави, які не є сторонами збройного конфлікту;
5. Держави-гаранти, які забезпечують дотримання міжнародно-правових норм і оберігають інтереси сторін, що перебувають у конфлікті.

Контрольні питання

1. Розкрийте суть поняття «міжнародне гуманітарне право».
2. Розкрийте суть поняття «право Гааги».
3. Розкрийте суть поняття «право Женев».
4. Розкрийте суть поняття «право Нью-Йорку».
5. Назвіть джерела міжнародного гуманітарного права.
6. Що таке збройний конфлікт?
7. Які види збройних конфліктів визначає міжнародне гуманітарне право?
8. В чому полягає суть «декларації Мартенса»?
9. Розкрийте основоположні принципи міжнародного гуманітарного права.
10. Що означає поняття «закони та звичаї війни»?

Список рекомендованих джерел

1. Войціховський А.В. Міжнародне право: підручник. Харків, 2020. 544 с.
2. Грушко М.В., Музика В.В., Федорова Т.С., Владишевська В.В. Міжнародне гуманітарне право : навчально-методичний посібник. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. 136 с.
3. Мацко А.С. Міжнародне право : Навчальний посібник. Київ : МАУП, 2005. 232 с.
4. Міжнародне публічне право : основи теорії : навчально-методичний посібник / Х.Н. Бехруз, С.С. Андрейченко, М.В. Грушко та ін. Одеса : Видавництво «Юридика», 2023. 252 с.
5. Теліпка В.Е., Овчаренко А.С. Міжнародне публічне право : Навчальний посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2010. 608 с.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

ОСНОВНА ЛІТЕРАТУРА

1. Анцелевич Г.О., Покрещук О.О. Міжнародне право : підручник. Київ : Алерта, 2003. 409 с.
2. Баймуратов М.О. Міжнародне публічне право : підручник. Київ; Одеса: Фенікс, 2018. 762 с.
3. Батрименко В.І. Міжнародне право : навчальний посібник. Київ, 2012. 323 с.
4. Войціховський А.В. Міжнародне право : підручник. Харків, 2020. 544 с.
5. Гердеген М. Міжнародне право / пер. з нім. Р. Корнута. Київ : К.І.С., 2011. 516 с.
6. Грін О.О. Словник міжнародно-правових термінів. Ужгород : ПП Данило С.І., 2010. 500 с.
7. Камінська Н.В. Словник міжнародно-правових термінів. Київ, 2013. 150 с.
8. Килимник І.І., Бровдій А.М. Міжнародне приватне право : навчальний посібник. Харків : ХНУМГ ім. О.М. Бекетова, 2018. 111 с.
9. Мацко А.С. Міжнародне право : Навчальний посібник. Київ : МАУП, 2005. 232 с.
10. Міжнародне право. Основні галузі : підручник / за ред. В.Г. Буткевича. Київ : Либідь, 2004. 816 с.
11. Міжнародне публічне право : основи теорії : навчально-методичний посібник / Х.Н. Бехруз, С.С. Андрейченко, М.В. Грушко та ін. Одеса : Видавництво «Юридика», 2023. 252 с.
12. Міжнародне публічне право. Підручник / за ред. проф. В.М. Репецького. Київ : Знання, 2012. 437 с.
13. Статут Організації Об'єднаних Націй. Київ : Департамент громадської інформації ООН, 2008. 67 с.
14. Теліпка В.Е., Овчаренко А.С. Міжнародне публічне право: навчальний посібник. Київ : ЦУЛ, 2010. 608 с.
15. Теорія міжнародного права : навчально-методичний посібник / за ред. О.В. Бігняка. Херсон : Видавництво «Гельветика», 2020. 224 с.

ДОПОМІЖНА ЛІТЕРАТУРА

16. Андрейченко С.С., Владишевська В.В. Міжнародне кримінальне право : навчально-методичні вказівки з підготовки до семінарських занять. Одеса : Фенікс, 2022. 71 с.
17. Бодрук О. Структури воєнної безпеки : національний та міжнародний аспекти. Київ : НППМБ, 2001. 299 с.
18. Букалов О. Як звернутися до Європейського суду. Аспект. *Інформаційний Бюлетень*. 2001. № 3. С. 56-57.
19. Віденська конвенція про право міжнародних договорів. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_118#Text
20. Грушко М.В., Музика В.В., Федорова Т.С., Владишевська В.В. Міжнародне гуманітарне право : навчально-методичний посібник. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. 136 с.
21. Дахно І.І. Міжнародне економічне право: навчальний посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2009. 304 с.
22. Дей М.О. Міжнародне економічне право : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів економічного та юридичного спрямування. Кривий Ріг, 2009. 800 с.
23. Декларація принципів міжнародного права, які стосуються дружніх відносин та співробітництва держав відповідно до Статуту ООН 1970 р. Нью-Йорк, 1970. 145 с.

24. Дмитрієв А. Інститут реституції у міжнародному праві: історія становлення. *Право України*. 2002. № 10. С. 133-136.
25. Європейська конвенція про захист прав і основних свобод людини. Київ : Право, 1999. 29 с.
26. Женевські конвенції про захист жертв війни 1949 р. URL: <https://www.ombudsman.gov.ua/uk/zhenevski-konvenciyi-pro-zahist-zhertv-vijni-1949-roku>
27. Загальна декларація прав людини 1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text
28. Задорожній О.В., Медведєва М.О. Міжнародне право навколишнього середовища : підручник. Київ : Видавничий дім «Промінь», 2010. 510 с.
29. Запобігання тортурам в Україні: Виконання національних та міжнародних стандартів поводження з особами, що затримані та позбавлені волі: посібник для працівників правоохоронних органів та спостерігачів за дотриманням прав людини. Київ : Сфера, 2003. 240 с.
30. Збірник міжнародно-правових актів у сфері охорони довкілля. Львів : Норма, 2002. 416 с.
31. Килимник І.І., Домбровська А.В. Конспект лекцій із навчальної дисципліни «Міжнародне право» (для студентів денної та заочної форм навчання усіх спеціальностей університету). Харків : ХНУМГ ім. О.М. Бекетова, 2018. 64 с.
32. Конвенція про заборону розробки, виробництва і накопичення запасів бактеріологічної (біологічної) і токсичної зброї та про їх знищення. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_182#Text
33. Конвенція про заборону розробки, виробництва, накопичення, застосування хімічної зброї та про її знищення. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_182#Text
34. Конституція України. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30, Ст. 141.
35. Ліпкан В.А., Ліпкан О.С. Національна і міжнародна безпека у визначеннях та поняттях. Київ : Текст, 2008. 400 с.
36. Мироненко І.В. Міжнародне приватне право. Навчальний посібник. Київ : Алерта, 2011. 271 с.
37. Мицик В.В. Міжнародне публічне право. Підручник в 2-х томах. Т. 1: Основи теорії. Харків : Право, 2019. 416 с.
38. Мицик В.В. Міжнародне публічне право. Підручник в 2-х томах. Т. 2: Основні галузі. Харків : Право, 2019. 624 с.
39. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права людини. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text
40. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права людини. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text
41. Перепьолкін С.М., Сироїд Т.Л., Філяніна Л.А. Міжнародне право. Словник-довідник. Харків : Юрайт, 2014. 403 с.
42. Потехін О., Тодоров І. Глобалізація безпеки : навчальний посібник. Донецьк, 2011. 246 с.
43. Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту : Закон України від 08.07.2011 р. № 3671-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2012. № 16, Ст. 146.
44. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України : Закон України від 15.04.2014 р. № 1207-VII. *Офіційний вісник України*. 2014. № 36. Ст. 957.
45. Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу : Закон України від 18.03.2004 р. № 1629-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 29. Ст. 367.
46. Про міжнародні договори України : Закон України від 29.06.2004 р. № 1906-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 50. Ст. 540.

47. Про морське право. Конвенція ООН від 10.12.1982 р. URL: http://epl.org.ua/wp-content/uploads/2022/07/Konventsija-OON-z-morskogo-prava-vid-10.12.1982-Olena-Pelyh_UKR.pdf

48. Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства : Закон України від 22.09.2011 р. № 5773-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2012. № 19-20. Ст. 179.

49. Про правонаступництво України : Закон України від 12.09.1991 р. № 1543-XII *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 46. Ст. 617.

50. Пуригіна О.Г., Сардак С.Е. Міжнародна міграція : навчальний посібник. Дніпропетровськ : Вид-во ДНУ, 2009. 352 с.

51. Регламент Європейського суду з прав людини. Практика Європейського суду з прав людини. Рішення. Коментарі. 1999. № 1. С. 123-217.

52. Сироїд Т.Л. Міжнародне кримінальне право : підручник. Харків : Право, 2023. 512 с.

53. Статут Міжнародного суду : Конвенція ООН від 25.06.1945 р. URL: <https://www.icj-cij.org/public/files/statute-of-the-court/statute-of-the-court-ru.pdf>

54. Тимченко Л.Д., Кононенко В.П. Міжнародне право. Підручник. Київ : Знання, 2012. 631 с.

55. Україна в системі міжнародної безпеки. Національний інститут проблем міжнародної безпеки. Київ : ПЦ «Фоліант», 2009. 572 с.

56. Фединяк Г.С., Фединяк Л.С. Міжнародне приватне право : підручник. Київ : Алерта, 2017. 504 с.

57. Brownlie I. Principles of Public International Law. 6 th edition. Oxford University Press, 2003.

58. Shaw M.N. International Law. 5 th edition. Cambridge University Press, 2003.

ІНФОРМАЦІЙНІ РЕСУРСИ В ІНТЕРНЕТІ

<https://www.un.org/ru/> – сайт Організації Об'єднаних Націй;
<https://ukraine.un.org/uk> – сайт Представництва ООН в Україні;
<https://www.icj-cij.org/ru> – сайт Міжнародного суду ООН;
<https://www.un.org/en/ga/> – сайт Генеральної Асамблеї ООН;
<https://www.un.org/securitycouncil/> – сайт Ради безпеки ООН;
<https://www.ohchr.org/EN/HRBodies/HRC/Pages/Home.aspx> – сайт Ради ООН з прав людини;
<https://www.ohchr.org/RU/Countries/ENACARegion/Pages/UAIndex.aspx> – сайт Управління Верховного Комісара ООН;
<https://www.unhcr.org> – сайт Управління Верховного комісара ООН у справах біженців;
<https://www.coe.int/ru/> – сайт Ради Європи;
<https://www.echr.coe.int/Pages/home.aspx?p=applicants/ukr&> – сайт Європейського суду з прав людини;
<https://europa.eu/> – сайт Європейського Союзу;
https://eeas.europa.eu/delegations/ukraine_uk – сайт Представництва Європейського Союзу в Україні;
<http://www.corteidh.or.cr> – сайт Міжамериканського суду з прав людини;
<https://www.icrc.org/ru> – сайт Міжнародного Комітету Червоного Хреста;
<http://ua.icrc.org/> – сайт Міжнародного комітету Червоного Хреста в Україні;
www.humanrightseducation.info – сайт регіонального інформаційного центру для Східної Європи Human Rights Education;
<http://www.president.gov.ua> – сайт Президента України;
<http://www.academy.gov.ua> – сайт Національної академії державного управління при Президентіві України;
<https://www.rada.gov.ua/> – сайт Верховної Ради України;
<http://www.ombudsman.gov.ua/> – сайт Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини;
<https://www.kmu.gov.ua/> – сайт Кабінету Міністрів України;
<http://www.minjust.gov.ua/> – сайт Міністерства юстиції України;
<http://www.mon.gov.ua> – сайт Міністерства освіти і науки України;
<http://mfa.gov.ua/ua> – сайт Міністерства закордонних справ України;
<https://ccu.gov.ua/> – сайт Конституційного Суду України;
<http://www.scourt.gov.ua> – сайт Верховного Суду України;
<http://www.gp.gov.ua/> – сайт Генеральної прокуратури України;
<http://www.vru.gov.ua> – сайт Вищої ради юстиції України;
<http://helsinki.org.ua> – сайт Української Гельсінської спілки з прав людини;
<https://www.uail.com.ua/domashnya/> – сайт Української асоціації міжнародного права.